

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FORTID OG NUTID

TIDSSKRIFT FOR KULTURHISTORIE
OG LOKALHISTORIE

UDGIVET AF
DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING

BIND XVI

JUNI 1946

HÆFTE 3

H. HAGERUPS FORLAG — KØBENHAVN

BØGER INDSENDTE TIL REDAKTIONEN

- De fem lange Aar. Skildring af Danmark under Besættelsen 1940—45 ved *Johs. Brøndsted* og *Knud Gedde*, under Medvirksomhed af *Erik Rasmussen* og *Helge Larsen*. (Vil komme i 3 Bd.) Hefte 5—13 = Bd. I, S. 257—832. (Gyldendal.) Pris pr. Hefte 4 Kr. (ialt 24 Hefter).
- Besættelsestidens Fakta. Dokumentarisk Haandbog med Henblik paa Lovene af 1945 om landsskadelig Virksomhed m. v. I. Bd., 1—2 Del. Redigeret af *Niels Alkil*. Udgivet af Sagførerraadet. 812 S. (Schultz.)
- Danmark besat og befriet. Under Redaktion af *Hartvig Frisch*, *V. Buhl*, *Hedtoft-Hansen* og *Ejler Jensen*. I. *Hartvig Frisch*: Den politiske Historie til 29. August 1943. 208 S. (Fremad.)
- Ole Jensen i Højby og hans Slægts Historie. Fortalt af *Anna Hansen* og *Jørgen Olsen*. Samlet ved *A. Strange Nielsen* og *Johanne Hansen*. 36 S. (Centraltrykkeriet, Vordingborg.)
- Anton Kjølbj*: Fra gamle Dage i *Elsø Sogn*. 30 S. (Forf. Aadr. Odensegade 7, Kbh. Ø.)
- Alfred Kaae*: *Torsted*. Blade af et Hedesogns Historie. 340 S. + Kort. (Kaaes Forlag, Kronhede, Ulfborg.)
- Sigfred L. Eier*: *Svelviks Historie*. Utgitt av *Svelvik Kommune* til 100-Aarsjubileet 19. August 1945. 478 S.
- P. P. Sveistrup* og *Rich. Willerslev*: *Den danske Sukkerhandels og Sukkerproduktions Historie*. Udgivet af Institutet for Historie og Samfundsøkonomi. 373 S. (Gyldendal.)
- Hans Jensen*: *Dansk Jordpolitik 1757—1919*. Anden Del: *Fæstevæsenets Afvikling og Jordlovgivningen i Perioden 1810—1919*. Skrifter udgivet af Institutet for Historie og Samfundsøkonomi IV. 483 S. (Gyldendal.)
- Fynske Folkeminder*. Samlede og udgivne af *H. C. Frydendahl*. I. 237 S. (Fynsk Hjemstavns Forlag, Krarup, Espe.)
- Jørgen Hørbøll*: *Frederiksberg*. Fra Bondeby til Storstad. Udg. af Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg. 153 S. (Gyldendal.)
- Sydslesvig II*. Angel. Udg. af Grænseforeningen v. *Knud Kretzschmer* og *Gunnar Knudsen*. 284 S. (Reitzel.)
- H. R. Brøcker*: *Dagspressen — og dens Ansvar for Udviklingen*. 367 S. (Thorild Hansen.)
- Frit Danmarks Hvidbog. Besættelsestiden i Dokumenter og Kommentarer. I. Med Forord af *Mogens Fog*. 317 S. (Thaning & Appel.)
- Jørgen Trolle*: *Syv Maaneder uden Politi*. 208 S. (Nyt nord. Forlag, Arn. Busck.)
- Danmark under Besættelsen. Redigeret af *Vilh. la Cour*, Redaktionssekretær *Hjalmar Petersen*. I. 748 S. (Westermann.)
- Frede Nielsen*: *Danmark i Besættelsestiden*. Grundbøger til Brug for Oplysning om Danmark. 164 S. (Det danske Selskab.) Pris 4 Kr.
- Bjørn Suenson*: *Fuld Besked om 9. April*. En Oversigt over Kommissions-Undersøgelsens Resultater — og en Vurdering af dem. 123 S. (Nyt nord. Forlag, Arn. Busck.)
- H. Hansen*: *Besættelsens fem onde Aar*. Politiske Strejfly over Udviklingen fra 9. April 1940 til 5. Maj 1945. 242 S. (Haase.)
- Albert Fabritius*: *Danmarks Riges Adel*. Dens Tilgang og Afgang 1536—1935. En Studie i dansk Adels Historie. 186 S. (Høst.)

KILDERNE TIL BESÆTTELSESTIDENS HISTORIE

Af Johan Hvidtfeldt.

Naar man læser den parlamentariske omfangsrige publikation igennem og nærmere studerer de indgaaende forhør over de ansvarlige politikere og militærpersoner, bliver man gang paa gang slaet af, i hvor høj grad de paagældende er ude af stand til at huske selv ret vigtige begivenheder fra dagene omkring den 9. april 1940. Det er næppe, fordi de er i besiddelse af en daarligere hukommelse end de fleste andre mennesker — tværtimod. Man behøver heller ikke at have megen historisk skoling for at kunne se, at de samtidige eller omtrent samtidige beretninger, der er optaget i bilagene til betænkningen har meget større historisk værdi end de redegørelser, som er blevet til flere aar efter begivenhederne.

For den, der har lidt kendskab til menneskenes erindringsevne og har arbejdet lidt med historiske beretningers kildeværdi, er dette ikke overraskende. Man maa gøre sig klart, at om nogle faa aar vil mindet om det, der skete i den onde tid, være blegnet, enkelthederne vil være forsvundet fra erindringen og kun hovedlinierne vil blive husket. Om 60—70 aar vil glemselens slør have sænket sig over næsten alt, som ikke er blevet optegnet eller som ikke har nedfældet sig i det officielle aktmateriale.

Naar historikeren skal skildre en periodes begivenheder og forhold, bygger han først og fremmest sin fremstilling paa de offentlige embeders væld af betænkninger og skrivelser eller paa private personers dagbøger, optegnelser eller breve. For den nyere tids vedkommende spiller aviserne ogsaa en vigtig rolle som histo-

risk kilde. Men i besættelsesaarene svigter en stor del af dette kildemateriale. Avisernes indhold har vi vist alle i saa god erindring, at en nærmere undersøgelse af dets kildeværdi er overflødig. Den illegale presse afbøder i nogen grad savnet af paalidelige, frie aviser, men dens formaal var — og maatte selvfølgelig være — ganske andre end den almindelige presses, dens historiske kildeværdi er derfor heller ikke den samme.

De private optegnelser og breve skal man sikkert heller ikke vente sig for meget af. Udsigten til razziaer og husundersøgelser hang som en stadig trusel over alle, og der er vist næppe mange, som ikke har brændt alt det, de mente gestapo kunde bruge imod dem. Nogle enkelte har vel faaet deres papirer gemt paa et sikkert sted, men de fleste har uden tvivl betragtet kakelovnen eller centralfyret som det sikreste arkiv. Hertil kommer, at mange, som ellers vilde have ført dagbog eller gjort optegnelser af anden art, har afholdt sig herfra af frygt for, at disse kunde falde i tyskernes hænder. Fremtidens historikere maa ogsaa gøre sig klart, at de breve fra besættelsestiden, som de eventuelt vil komme til at staa overfor, ikke rummer den fulde sandhed. Der var vist faa mennesker, som i deres breve gav fuldt udtryk for deres stemninger overfor tyskerne. Ingen vidste, om brevet blev opsnappet undervejs, eller om det paa anden maade kunde falde i uvedkommendes hænder. Den, der virkelig skal faa noget ud af krigstidens privatbreve, maa i hvert fald være dygtig til at læse imellem linierne.

Med hensyn til det officielle aktmateriale i administrationens arkiver stiller det sig uden tvivl betydeligt bedre. Det danske central- og lokalstyre blev jo aldrig sat ud af spillet, men mange — meget vigtige — forhold var fuldstændig unddraget de danske myndigheders kontrol. Og paa de offentlige kontorer havde man ogsaa den stadige trusel om razziaer og husundersøgelser hængende over sig. Den officielle korrespondance indeholder sikkert i mange tilfælde kun den halve sandhed, og det vides med sikkerhed, at en del af de vigtigste papirer er blevet tilintetgjort paa de særligt kritiske tidspunkter, først og fremmest i dagene efter 9. april og i tiden omkring 29. august 1943.

Naar fremtidens historikere skal skildre besættelsestidens begivenheder, dens mange store og smaa problemer, vil de derfor uden tvivl være daarligt stillet, hvis de skal nøjes med de kilder, som de ellers plejer at arbejde med. Heldigvis vil de dog kunne finde delvis erstatning i det omfattende kildemateriale, der er bleven skaffet til veje efter besættelsen. Der er først og fremmest tyskernes papirer, som er blevet beslaglagt af frihedsbevægelsen og de offentlige myndigheder. Men ogsaa dette vil være mangelfuldt. En stor del af gestapos arkiver blev ødelagt ved de tre bombardementer paa gestapo-hovedkvartererne, og mange papirer er blevet tilintetgjort i dagene lige før kapitulationen. Men heldigvis kunde personerne ikke saa let forsvinde som papirerne, og en del af hovedmændene for den tyske terror — med de herrer Best og Pancke i spidsen — sidder nu bag de samme gitre, hvor de før anbragte deres ofre. Det danske politi har optaget indgaaende forhør over alle de største tyske krigsforbrydere og deres danske haandlangere. Forhørsprotokollerne vil blive et uhyggeligt, men interessant, historisk kildemateriale, selvom det vel ikke bliver let at trænge igennem det væv af usandhed, som disse løgnens mestre har spundet. De forbrydere, som har hovedansvaret for angrebet paa Danmark og for indførelsen af terroren herhjemme eller mishandlingen af danske i tyske koncentrationslejre og fængsler, sidder nu paa anklagebænken, hvis de ikke for evigt er blevet tavse. Processen mod Quisling og de store krigsforbrydere i Nürnberg har allerede givet os lidt begreb om, hvad de ledende nazister ved at fortælle om forhold, som har haft afgørende betydning for dansk historie, og man maa haabe, at det store anklagemateriale, som de allierede anklagere har skaffet til veje, vil blive publiceret, eller i hvert fald gjort tilgængeligt for videnskabsmænd fra de forenede nationer. Vore forskere vil herigennem faa adgang til et rigt historisk stof. .

Danske historikere staar saaledes langt fra paa bar grund, naar de skal søge at trænge til bunds i dette dystre kapitel af Danmarks historie. Lægmænd, der i boghandlervinduene har set de næsten talløse beretninger om lidelserne i koncentrationslejrene, om frihedskampen og danske i udlandet og meget andet, vil sikkert

synes, at de stakkels historikere da maa drukne i stof. Der kan heller ikke være tvivl om, at mange problemer, f. eks. vedrørende modstandsbevægelsens ydre forhold, er blevet godt belyst. Men alligevel er der ingen tvivl om, at det kildestof, som nu foreligger, er utilstrækkeligt til i alle enkeltheder at forklare Danmarks skæbne under besættelsen. Men den generation, som oplevede disse fem lange aar, har forpligtelse til at efterlade efterkommerne et rigt og fuldstændigt billede af disse skæbneaar i dansk historie. Det er ikke bare en pligt overfor videnskaben, men ogsaa overfor de kommende generationer af det danske folk, thi historien er nu engang den store læremester, og vi maa og skal lære af den, saa vi ikke om 25 eller 50 aar kommer til at staa overfor en ny 9. april. Her tænkes ikke alene paa den rent militære lære, den tyske besættelse har givet os, men ogsaa paa, at vi maa forstaa faren ved ikke at være paa vagt overfor dem, der kommer som tyv om natten. Vi ved nu, at spioner og 5. kolonne-folk ikke maa taales mere, hvad enten de bor syd eller nord for Kongeaaen. Og politiske partier, som vil undergrave vor politiske og nationale selvstændighed, maa vi ikke af misforstaaet frisind lade øve deres nederdrægtige gerning.

Erkender man denne pligt til at overgive eftertiden den størst mulige viden om Danmark under besættelsen, og gør man sig samtidig klart, at kildematerialet til tidens historie er for utilstrækkeligt og upaalideligt, melder sig spørgsmaalet: Kan der da gøres noget for at bøde herpaa? Og svaret bør absolut være ja. Og det maa straks tilføjes, at opgaven maa løses ved at faa de mennesker, som var medspillere i det store drama, til at give deres viden fra sig. I dette tilfælde er det ikke nok at indsamle papirer. Det er ikke mindst vidnesbyrd fra levende mennesker, vi mangler. Endnu lever de fleste af de mennesker, som i disse aar har haft afgørende indflydelse paa Danmarks skæbne. De findes baade indenfor og udenfor landets grænser. Nogle sidder paa anklagebænken i Nürnberg eller i de allierede fængsler, andre er gæster hos det danske politi. Andre — og heldigvis langt de fleste — er frie mennesker. Hvad enten det nu er allierede eller danske politikere, embedsmænd og militære. Og rundt om i landet sidder

utallige folk, som vel aldrig fik afgørende indflydelse indenfor det politiske liv og modstandsbevægelsen eller kom til at indtage ledende stillinger indenfor centralstyret. Men ogsaa de gjorde deres indsats for at hjælpe det danske samfund saa uskadt som muligt igennem de svære tider. Det er disse mange forskellige mennesker, som kan stoppe det hul, der er i vor viden. Den enkelte kan ikke gøre det, kun gennem de mange vidnesbyrd kan vi naa frem til den fulde sandhed.

Det er ikke hensigten med denne artikel at give positive anvisninger paa, hvorledes denne meget omfattende opgave kan løses, men kun at fremhæve, at der her er et problem, som historikere og politikere maa have opmærksomheden henvendt paa. Skal man have tyskere udenfor landets grænser til at tale, maa dette selvfølgelig ske ad diplomatisk vej. Det samme gælder de ledende personligheder i de frie lande. Staten vil kunne afkræve sine embedsmænd redegørelser for de forhold, som de i kraft af deres embedsvirksomhed har haft kendskab til. Vanskeligere er det med hensyn til ledende politikere og modstandsfolk. Man vil selvfølgelig kunne henstille til dem, at de giver en udførlig fremstilling af deres viden om begivenheder og forhold. En del værdifulde oplysninger vil uden tvivl komme frem gennem den nye parlamentariske kommissions arbejde, men dens opgave er jo i forhold til det, det gælder om, af begrænset omfang. Hvis man kan supplere de oplysninger, der kommer frem her, ved direkte udspørgen baade af dem, kommissionen har forhørt, og andre, vil vor viden uden tvivl komme til at hvile paa et sikrere grundlag.

Den opgave, der her er skitseret, er af meget stort omfang. Den kan ikke løses af private, kun statsmagten er i stand til at gennemføre et saadant historisk indsamlingsarbejde.

Der har hidtil været tale om det mere almindelige kildemateriale, der skal belyse de store afgørende beslutninger og de skelsættende begivenheder i den historiske udvikling gennem de fem aar. Men besættelsen var jo ikke noget, der kun angik ministrene og rigsdagen, frihedsraadet og departementcheferne. Alle danske mærkede de onde tider i vort land. Modstandsfolk fandtes i hvert sogn hele landet over. Statens og kommunernes embedsmænd

maatte ustandselig forhandle med tyskerne, utallige andre danske borgere blev nødt til at have kontakt med de fremmede, og paa næsten alle livets omraader mærkedes besættelsen. Man behøver bare at tænke paa de økonomiske følger: landbrugets stigende forrentningsprocent, den høje arbejds løn indenfor visse erhvervs-grene, betinget af tyskernes udnyttelse af den danske arbejdskraft til bygning af flyvepladser, befæstningsanlæg m. m. Der er vist ikke mange danske, som ikke har et eller andet at fortælle fra besættelsestiden. Borgmesteren og de kommunale tjenestemænd kan berette om de vanskelige forhandlinger om indkvartering og beslaglæggelser, pressefolk om avisernes vanskelige kaar, amts-lægen om besættelsens indflydelse paa sundhedstilstanden, forret-ningsfolk om kampen for ikke at sælge mere end højst nødven-digt til de grønne, arbejderen ved at fortælle om sabotagehandlin-ger paa arbejdspladsen eller den passive modstand, der gav sig udslag i nedsat arbejdstempo. De, der arbejdede paa de tyske ar-bejdspladser, har vist ogsaa mange mærkelige — og for tyskerne lidet flatterende — ting at berette om. Og selv de, der er sluppet for at komme i berøring med tyskerne, vil have en del at berette. Vi husker endnu alle en del af de stemninger, vi gennemlevede. Fortvivlelsen den 9. april og under Frankrigs sammenbrud, glæ-den og optimismen, naar B. B. C. bragte en god efterretning ude fra den frie verden, eller den virkning Gøbbels' sidste artikel i »Das Reich« havde paa vore lattermuskler. Og helt har vi vel ikke glemte de mange historier og anekdoter, som i korte glimt gav ud-tryk for hele befolkningens indstilling og maaske mere end noget andet fik os til at føle os som medlemmer af »sammensværgelsen Danmark«, og ofte i de tunge dage var det lille lysglimt, der gav os troen og haabet tilbage.

Ja, vil man sige, selvfølgelig husker vi alle den slags ting, men har det noget med historie at gøre? En saadan betragtning er i bund og grund forkert, thi historie er ikke bare fortællingen om afgørende krigsbegivenheder eller de store historiske skikkelser. Historikeren kan ikke nøjes med at redegøre for drøftelserne i stats- eller ministerraadet og forhandlingerne mellem Ribbentrop og Scavenius eller referere frihedsraadets publikationer. Ministre

og frihedsraadets medlemmer er hovedpersonerne paa det historiske dramas store scene, vi andre er kun statister. Men vi er trods alt uundværlige, thi det er i virkeligheden os, der bestemmer spillets gang. Havde den danske befolkning ikke saa energisk afvist tyskernes bejlerier, saa afgjort gennemskuet deres tomme fraser og vist dem den kolde skulder, saa havde Danmarks skæbne i dag været en anden. Derfor er det nødvendigt, at vi faar at vide, hvorledes forholdene var ude omkring i landet. For at forstaa besættelsestidens historie til bunds behøver vi et utal af oplysninger om, hvorledes livet levedes af den store befolkning, hvorledes de forskellige erhverv klarede sig økonomisk, hvorledes man behandlede tyskerne og bedømte krigens gang og ikke mindst om, hvilke stemninger, der var herskende under besættelsens forskellige stadier. Danmarks historie i disse aar er mere end nogen sinde hele det danske folks historie. De officielle akter, forhørsprotokollernes udsagn og de ledende personligheders beretninger vil først og fremmest kunne kaste lys henover de storpolitiske problemer. Selvfølgelig vil ogsaa mange af de spørgsmaal som angaar »statisternes« forhold, blive belyst af det mere officielle kildemateriale, men der er dog ingen tvivl om, at dette vil svinge paa en række meget vigtige punkter. Hvad vil vi f. eks. vide om befolkningens stemning og indstilling, naar der er gaaet 75 aar, og ingen nulevende kan fortælle derom. Det er jo muligt, at der i de beslaglagte tyske arkiver findes »Stimmungsberichte«, men mon vi er tjent med at bygge vor viden paa grundlag af stikkeres indberetninger? Vil vi helt trænge ind i besættelsestidens historie, vil vi helt forstaa det danske folks vilkaar og stilling i disse »fem forbandede aar«, saa maa vi nu i saa vid udstrækning, det er muligt, fæstne mindet derom til papiret.

En saadan opgave er af meget stort omfang. Fra alle byer og sogne maa vi have oplysninger om de forskellige forhold, som har interesse i denne forbindelse. Men et saadant indsamlingsarbejde er jo ganske uoverkommeligt, hvis det skal udføres af en enkeltmand eller en enkelt institution. Jeg vil tro, at opgaven maa løses lokalt, ude i de enkelte egne af landet. Den vil jo ogsaa fordre et betydeligt kendskab til, hvorledes forholdene udviklede sig paa de

forskellige steder, ligesom det vil være af betydning at have en vis viden om, hvem der kan tænkes at kunne give oplysninger af værdi.

De historiske amtssamfund har ikke bare til opgave at udgive historiske artikler og bøger. De fleste betragter det ogsaa som en selvfølge, at de søger at bevare de historiske minder, hvad enten det nu er værdifulde gamle bygninger, jættestuer eller arkivalier. I flere tilfælde har de ogsaa gjort et positivt arbejde for at skaffe beretninger til veje om fortidens begivenheder og forhold. Det synes derfor naturligt at spørge, om det ikke vilde være nærliggende for de historiske amtssamfund at tage denne store — og vigtige — opgave op. Deres lokale arbejdsfelt er forholdsvis begrænset, saa arbejdet for deres vedkommende bliver overkommeligt. De sidder inde med en autoritet, som gør det muligt at opnaa resultater der, hvor andre maa give op, og de har netop den fortlørlighed med forhold og personer, som er nødvendig. Selvfølgelig vil løsningen af opgaven lægge et ikke ringe beslag paa bestyrelsens — specielt sekretærens — arbejdskraft, men overbevisningen om at udføre et arbejde til gavn ikke blot for historieforskningen, men for hele vort samfund, vil sikkert være rigelig belønning for al møje og besvær. Iøvrigt er der jo intet i vejen for, at man lader en del af det almindelige skrivarbejde udføre af afskrivningsbureauer eller træffer aftale med en kyndig maskinskriverske. Samfundene er vel ikke fattigere, end at de vil kunne ofre nogle hundrede kroner til dette formaal.

Men hvorledes griber man saa opgaven an? Hvorledes udfører man indsamlingen i praksis? Det er klart, at det er vanskeligt at give almindelige regler for indsamlingsarbejdet, idet der er store forskelligheder mellem de forskellige egne. Det følgende, der selvfølgelig ikke maa betragtes som noget fuldt udarbejdet forslag, er væsentligst bygget paa erfaringer fra Sønderjylland, hvor Historisk Samfund for Sønderjylland har planlagt en omfattende indsamling.

Det første, man maa gøre sig klart, er, til hvem man skal rette henvendelser om skriftlige redegørelser for deres viden om de forhold under besættelsen, som eftertiden kan have interesse i at faa

belyst. Først og fremmest vil man vel komme til at tænke paa modstandsbevægelsens forhold. Med hensyn til den rent militære modstand, der sorterede under byledelserne og Regionerne, ligger det — i hvert fald nogle steder — saaledes, at Regionerne paa grundlag af indberetninger fra byledelserne vil udarbejde samlede redegørelser for de militære begivenheder og forhold. Iøvrigt maa man formodentlig regne med, at visse militære forhold — f. eks. oplysninger om efterretningstjenesten — af militære grunde unddrager sig omtale. Det naturligste vil sikkert være, at man søger forbindelse med regionsledelserne for ad denne vej at faa oplyst, hvorledes man de enkelte steder har tænkt sig at gaa frem (Jylland f. eks. var inddelt i 3 Regioner: Region I med sæde i Viborg, Region II i Aarhus og Region III i Kolding). Formodentlig vil der ikke være grund til i højere grad at beskæftige sig med den militære modstand. Derimod kan man ikke regne med, at Regionernes materiale i større grad omfatter lokalkomiteerne og deres arbejde. Det vil derfor være naturligst at foretage en henvendelse til de enkelte lokalkomiteer og søge at formaa dem til at udarbejde redegørelser for den side af modstandsarbejdet, som ikke berøres af byledelsernes og Regionernes beretninger. Det bedste vilde selvfølgelig være, om lokalkomiteen selv gav en samlet skildring og samtidig formaaede de personer, som paa en eller anden maade har spillet en fremtrædende rolle i det civile modstandsarbejde, til at give en fremstilling af deres andel i kampen mod tyskerne.

Men som det tidligere er fremhævet, er det ikke blot frihedsbevægelsens indsats, der skal belyses gennem indsamlingen. Det gælder ogsaa om at faa redegørelser fra de mange folk, som uden at være tilknyttet den illegale bevægelse gjorde det dagens arbejde, som maatte gøres. Og selvom de paagældendes arbejde ikke havde nogen direkte tilknytning til krigen og modstanden mod tyskerne, vil deres beretninger dog kunne kaste lys henover mange forhold, som vi maa kende til bunds for at forstaa problemerne. Det er vanskeligt paa forhaand at sige, hvem man skal prøve paa at komme i forbindelse med, men jeg vil dog tro, at man i hvert fald bør prøve en henvendelse til følgende: Militære personer, bl. a. de personer, som havde ledelsen den 9. april og den 29. august,

politikere, herunder rigsdagsmænd og formændene for de politiske foreninger, pressefolk og administrationens mænd saasom politimestre og vagtværn, dommere, amtmænd, amtsraadssekretærer og amtsfuldmægtige, sogneraadsformænd, borgmestre, rektorer, biskopper, provster, overlæger og amtslæger. Der vil sikkert ogsaa være en del foreningsmænd, som det vil være naturligt at foretage en henvendelse til, ligesom der i hvert amt naturligvis vil findes en mængde enkeltpersoner, som uden at høre til de nævnte grupper vil kunne give værdifulde bidrag til tidens historie.

Der er sikkert mange, som gerne vil fortælle, men maaske kniber det med tid. Og maaned efter maaned gaar, uden at man faar noget svar. Samfundene maa i saadanne tilfælde sende de paagældende en fornyet henvendelse. Maaske svarer folk i første omgang, men glemmer deres løfte, og der sker intet. Ogsaa overfor disse folk maa man gennem brev eller telefonisk og personlig samtale virke ansporende, saa de giver sig i lag med opgaven. Det bliver ikke noget ringe arbejde, men skal opgaven løses, maa det gøres.

Der vil sikkert være en hel del mennesker, der siger: jeg forstaar godt betydningen af denne indsamling, men det, jeg har at fortælle, er af en saadan karakter, at jeg ikke ønsker, at mere eller mindre tilfældige mennesker skal have adgang til at læse mine optegnelser. En saadan betragtning kan i visse tilfælde være berettiget, og det vil derfor være naturligt i henvendelsen at pointere, at de indsendte beretninger selvfølgelig skal opbevares under saadanne forhold, at kun virkelig kompetente og paalidelige mennesker faar adgang til dem. Det naturligste vil uden tvivl være, at materialet deponeres i landsdelens Landsarkiv, hvor det dog kun gøres tilgængeligt paa nærmere fastsatte vilkaar, f. eks. med det paagældende amtssamfunds eller landsarkivarens samtykke. En saadan begrænsning vil næppe tilfredsstille alle, det vil i visse tilfælde uden tvivl blive nødvendigt at give forfatterne adgang til at aflevere deres optegnelser i forsegleet tilstand, saaledes at de først kan benyttes, efter at et vist antal aar er forløbet. Saa vidt muligt bør man dog undgaa bestemmelser, der gør optegnelserne helt utilgængelige i længere tid, og i mange tilfælde vil det vel

være tilstrækkeligt, at det bliver fastslaaet, at beretningerne kun maa benyttes med forfatterens tilladelse.

Hvis de udsendte anmodninger om beretninger fra de ledende personligheder i amtet bliver efterkommet, om ikke fuldstændigt, saa dog i nogen grad, kan der ikke være tvivl om, at man herigenem vil faa et historisk kildemateriale, som eftertiden vil være os dybt taknemmelig for. Spørgsmaalet er dog, om man paa denne maade vil kunne komme i besiddelse af netop alle de enkeltheder, som kan give et rigt facetterede billede af Danmarks frihedskamp og den danske befolknings vilkaar under besættelsen. De fleste af de personer, til hvem der sker henvendelse, vil uden tvivl vise sig at bo i byerne. Men ogsaa landboerne blev berørt af tyskernes tvangsherredømme, ogsaa de tog del i kampen mod undertrykkerne. Mange af de forhold, som vi netop maa have oplysninger om, vil derfor næppe blive belyst gennem beretninger fra de mere fremtrædende personligheder, og der er næppe tvivl om, at vi her staar ved et af indsamlingens vanskeligste problemer, et problem, som vil fordrø en betydelig indsats fra samfundenes side og kun kan løses ved den største imødekommenhed fra de enkelte mænd rundt om i sognene. Men kan det løses, vil materialet ogsaa blive af enestaaende værdi for al historieforskning langt ud i fremtiden. Thi her skal ikke bare fortælles om daad og bedrift, eller om besættelsens fortrydeligheder og ondskab, men ogsaa om de økonomiske og kulturelle vilkaar, hvorunder vort folk levede, ikke bredtskildrede almindeligheder, men konkrete oplysninger sogn for sogn hele landet over, saa vi lærer baade hedebondens og vesterhavsfiskerens, proprietærens og lærerens arbejde og indstilling at kende. Vi kender alle de mange præsteindberetninger fra det 18. aarhundrede til Thura, Bloch og Hoffman m. fl., indberetningerne til kommercekollegiet 1735, amtsbeskrivelserne fra begyndelsen af det 19. aarhundrede. De har været uvurderlige kilder til dansk historie, men kan det lykkes at faa indgaaende redegørelser for de danske sognes vilkaar under besættelsen, vil der kunne skabes en historisk kilde, som vil faa endnu større betydning for fremtidens historikere.

Ja, vil man sige, det er i og for sig rigtigt, men mon man ikke

bør begrænse opgaven til kun at samle oplysninger om de forhold, der direkte angaar besættelsen. Det kan være meget godt med saa fyldige efterretninger som muligt, men der er større udsigt til at kunne løse en mere begrænset opgave. En saadan betragtning rummer uden tvivl en vis sandhed, men der er een indvending, og den er meget væsentlig: vil man virkelig give et fuldstændigt billede af det enkelte sogns forhold i de fem onde aar, er det ikke nok at faa redegørelser for modstandsbevægelsens arbejde eller tyske befæstningsarbejder og hensynsløsheder, saa maa vi lære det lille samfund at kende i hverdag og fest, vi maa forstaa de tanker, der besjælede den enkelte under besættelsen, ikke blot de gode, men ogsaa de slette. Vi maa stifte bekendtskab med de ledende personligheder, der byggede med paa det aandelige og kulturelle værn mod flodbølgen fra syd, men vi maa ogsaa lære de nedbrydende kræfter at kende, og vi maa se at blive i stand til at forstaa dem. Det er ikke fordi landsforrædere og kollaboratører skal mindes, men naar vi i fremtiden vil gøre et arbejde for at undgaa en gentagelse af det, der skete den 9. april og senere, saa maa vi kende ondet til bunds. Det er bedre at forebygge end at helbrede. Havde vi tænkt paa disse ord i tiden før besættelsen, havde vore fængsler knap været saa overfyldte som nu.

Her skal ikke opstilles et fuldstændigt program for de spørgsmaal, der skal behandles i disse sogneredegørelser. Men en del forhold kan dog fremhæves. Det bemærkes, at det er det sønderjyske spørgeskema, der lægges til grund, idet alle de specielle forhold vedrørende mindretallet selvfølgelig lades ude af betragtning.

En af vanskelighederne bliver at finde en mand i hvert sogn, som ikke blot er villig til at paatage sig opgaven, men som ogsaa har de nødvendige forudsætninger for at kunne løse den. Mon ikke man — i hvert fald i landsognene — kan regne med, at sognepræsten i mange tilfælde er den rette mand? Adskillige af præsterne har haft nær tilknytning til modstandsbevægelsen, de har som regel et godt kendskab til sognets forhold og dets enkelte beboere, og de er vant til skriftlig fremstilling.

Fremgangsmaaden maa da blive den, at man til den mand, der

i det enkelte sogn skal staa for udformningen af redegørelsen, sender et spørgeskema, hvor de spørgsmaal, der skal besvares, er ført op. Svarene skal dog ikke føres paa disse, men paa særlige ark papir, hvorpaa der henvises til de enkelte spørgsmaals signatur paa skemaet. Hvis de skrives paa skemaet, vil de paa grund af den forholdsvis knappe plads let blive korte og intetsigende. Sognepræsten, eller hvem man nu henvender sig til, skal iøvrigt ikke selv besvare alle spørgsmaalene. Det vil blive et altfor stort og omfattende arbejde, og mange af problemerne vil han næppe have tilstrækkelige forudsætninger for at kunne behandle. Han maa i hvert enkelt tilfælde finde de mænd, som sidder inde med netop den viden, som er nødvendig for at kunne besvare det bestemte spørgsmaal, og foretage en henvendelse til disse. Han skal sørge for, at de enkelte besvarelser kommer ind og udforme selve hovedredegørelsen, idet han i de tilfælde, hvor der foreligger særlige svar, nøjes med en henvisning til disse, der iøvrigt ordnes som bilag til den almindelige besvarelse. I en ledsagende skrivelse maa man selvfølgelig begrunde henvendelsen og klarlægge betydningen af, at dette historiske materiale bliver indsamlet, ligesom man giver de nødvendige oplysninger om den praktiske gennemførelse af arbejdet. Svarene skal indsendes til sekretæren for de amtshistoriske samfund, saa denne kan kontrollere, at de kommer ind og sørge for, at de efterladende bliver holdt til ilden.

Angaaende skemaets enkelte spørgsmaal skal jeg kun nævne de vigtigste af de punkter, der kan tænkes optaget derpaa:

- I. Nationale forhold under besættelsen.
- II. Politiske forhold.
- III. Administrative forhold.
- IV. Kulturelle forhold (herunder kirker og skoler).
- V. Den økonomiske udvikling.
- VI. Stemningen.
- VII. Militære forhold.
- VIII. Modstanden mod tyskerne.

IX. Arrestationer og dødsfald, tyske terrorhandlinger, tysk politi o. s. v.

X. Flygtningene.

XI. Andre forhold af særlig interesse.

Disse hovedpunkter er selvfølgelig kun skelettet, og under hvert punkt opføres saa de forskellige spørgsmaal, der hører dertil. For at vise, hvorledes spørgeskemaet eventuelt kan udformes i enkeltheder, skal jeg tage et enkelt afsnit: VI. Stemningen.

- a. Hvordan var befolkningens almindelige stemning den 9. april og den første tid efter (forhaabningsfuld eller nedslaaet)?
- b. 1. Hvorledes var den almindelige stemning i tiden 1940—29. august 1943?
  2. Hvorledes var befolkningens stilling til Scavenius-regeringen og dens politik?
  3. Hvorledes var stemningen overfor modstandsbevægelsen og sabotagen?
  4. Ønskede man eventuelt en mere aktiv politik overfor tyskerne uden at være tilhænger af sabotage og direkte modstand?
  5. Hvorledes saa man paa forholdsreglerne mod kommunisterne og paa antikominternpagten?
- c. 1. Hvorledes var stemningen omkring 29. august?
  2. Hvilken stilling indtog befolkningen til jødeforfølgelserne?
- d. 1. Stemningen i 1944 og 1945?
  2. Troede man paa en tysk sejr?
  3. Hvorledes reagerede man overfor schalburgtage og clearingmord?
- e. Var der folk i sognet (ikke nazister), som ønskede en tysk sejr? Hvorfor gjorde de det?
- f. Stemningen i befolkningen bedes belyst ved hjælp af smaa historier og anekdoter, især fra sognet og helst af humoristisk art.

Indsamlingen af beretninger fra enkelte mænd og fra sognene vil uden tvivl blive de væsentligste af de problemer, man vil blive

stillet overfor. Dermed være dog ikke sagt, at der ikke er andre spørgsmaal, som man maa tage stilling til. Det er f. eks. indlysende, at man i saa vid udstrækning som muligt bør arbejde for, at de private breve og optegnelser, som maatte findes rundt om, bliver deponeret i landsarkiverne. Men som tidligere nævnt, er det vist kun forholdsvis lidt, man ad denne vej vil kunne faa fat paa. De offentlige arkiver derimod er selvfølgelig intet problem. De bliver foreløbig liggende ved embederne for senere at blive afleveret til arkiverne i henhold til de gældende regler.

Krigene har altid i høj grad sat sit præg paa museerne, og den anden verdenskrig vil næppe danne nogen undtagelse — heller ikke for Danmarks vedkommende. Tyskerne har jo efterladt sig en del haandgribelige minder — fra ødelagte tanks til raffinerede torturinstrumenter — som bør anbringes i museerne, for at de kan minde kommende slægter om herrefolkets kulturelle mission i Norden. Ogsaa modstandsbevægelsens indsats bør kunne belyses gennem museernes samlinger, hvor hjemmelavede og nedkastede vaaben, sprængstoffer, planer for sabotage o. s. v. naturligt hører hjemme. Enhver, der har set modstandsbevægelsens store udstilling i frimurerlogen i København eller R. A. F.-udstillingen, har et levende indtryk af, hvorledes disse krigens uhyggelige redskaber taler til sindet, fortæller om uforfærdet daad og bedrift, snille og opfindsomhed og om bestialitet og brutalitet. Genstandene fra udstillingen i frimurerlogen er nu, saa vidt vides, sikret for Nationalmuseet, men derfor bør de lokale museer selvfølgelig ikke undlade at sikre sig, hvad der maatte findes indenfor deres lokale arbejdsomraade. Et samarbejde mellem de historiske samfund og museerne kan maaske være frugtbart.

Det vil ogsaa være naturligt at samarbejde med centralbibliotekerne vedrørende indsamlingen af de illegale blade, som eventuelt ogsaa, hvis forholdene taler for det, kan anbringes paa museerne. I hvert tilfælde bør man først og fremmest se at samle de lokale blade og tryksager, men det vil dog være ønskeligt ogsaa at have eksemplarer af de illegale blade, der var fælles for hele landet. Paa Det kgl. Bibliotek findes en meget stor samling af illegale tryksager af enhver art. Det vil være rimeligt, at man

ude i landet arbejder med paa at faa denne saa fuldstændig som muligt, saa man hertil afleverer de blade m. m., som ikke findes der i forvejen, men selv beholder resten. Det er jo iøvrigt overkommeligt for de enkelte biblioteker (eller museer) at sikre sig fotografiske gengivelser af de lokale blade, de ikke selv har eksemplarer af.

Der har i det foregaaende været tale om indsamling af materiale til besættelsestidens historie. Men mangen en utaalmodig sjæl vil maaske sige, at de nulevende jo ogsaa gerne skulde have lidt nytte af den megen viden, der forhåbentlig bliver bragt til veje paa denne maade. Man kan vel ikke helt se bort fra et saadant spørgsmaals berettigelse, men det er vanskeligt at tage endelig stilling dertil. Der kan næppe være tvivl om, at det vil have sin store værdi, om man kan faa udgivet indgaaende redegørelser for besættelsens historie i de enkelte egne af landet. Det indsamlede materiale i forbindelse med den foreliggende trykte litteratur (herunder ogsaa aviser og illegale blade) skulde jo give udmærkede betingelser for at skrive en saadan redegørelse. Det kan maaske have sin vanskelighed at finde tilstrækkeligt kvalificerede folk til at løse en saa stor og omfattende opgave, ligesom det vel vil kunne komme til at knibe med at skaffe de nødvendige økonomiske midler. Et spørgsmaal er det ogsaa, om det vil være ønskeligt at faa historiske oversigter for hvert amt for sig. Besættelsens vilkaar var langtfra ens i de forskellige dele af landet, og vil man skrive redegørelser med lokalt præg, vil det være naturligt at lade de skel, som besættelsens forskelligheder drog gennem landet, være afgørende.

Men alt dette har man tid nok til at overveje. I øjeblikket er der kun een opgave, som er af afgørende betydning, og som maa løses ikke snart, men nu, indsamlingen af materialet om besættelsestidens historie. Det haster, og om nogle aar er det allerede halvvejs for sent. Den parlamentariske kommissions betænkning har lært os meget om dansk svaghed og godtroenhed og om det enkelte menneskes svigten. Den har ogsaa mindet os om, at tiden rider hurtigt. Vi har ikke lov til at sidde dette memento overhørigt.

TO FORMER FOR LANDSKIFTE I MARKBOGEN 1682

Af Ole Widding.

Naar det i Danmark gælder om at føre by- og agrarhistoriske Undersøgelser bag om Udskiftning og Udflytning, er der to solide Fundamenter at bygge paa, for det første Udskiftningskortene fra Tiden omkring 1770—1800 og for det andet den store Samling af Markbøger med Maalinger af alle Danmarks Agre til det store Matrikuleringsarbejde fra 1688. Da man ved Hjælp af disse Kilder kan dække omtrent hele Danmark, har man i dem et værdifuldt Stof til Kortlægning af Forholdene under Fællesskabet i vort Land paa een og samme Tid. Yderligere har det vist sig, at Jordfordelingen — eller Landskiftet — i de enkelte Byer er en Art Dokument, der rigtigt tydet giver os Kundskab om Tilstande, der er meget ældre end Markbøgerne.

I Arbejder af Henrik Larsen og Svend Aakjær er det saaledes vist, at der er Mulighed for at sammenligne Tilstande, som vi lærer at kende i Markbøgerne og paa Udskiftningskortene, med Oplysninger i middelalderlige Kilder. Derved faar man en Baggrund for de Forskelle i Landskiftet, der kan paavises i Markbøgerne. Der er tre Arter af Oplysninger i Markbøgerne, der især røber de ældre Forhold, det er Maalene paa Agrene, Oplysninger om Ager-skifternes (Aasenes) Beliggenhed i Bymarken, og den Rækkefølge i hvilken Gaardene havde Agre i Skifterne. Ved Hjælp af dem er det lykkedes i Markbøgerne at paavise og analysere middelalderligt Solskifte og Bolskifte og Ornummebol. Det er de tre Former for reguleret Landskifte. De fortæller, at Bymarken en eller anden Gang er blevet opmaalt og inddelt i Skifter og Skifternes Agre

udloddet i bestemte Bredder og tildelt Gaardene i nærmere bestemt Rækkefølge, saadan at man kan tale om Serier af Gaarde. Marker med reguleret Landskifte skiller sig klart ud fra Marker, hvor der ikke kan paavises nogen Regelmæssighed. Det har ført til Opstillingen af en fjerde Form for Landskifte, der er kaldt det uregelmæssige Landskifte eller Fornskiftet.

I et Arbejde, der snart vil udkomme, har jeg forsøgt at gaa videre ved at gruppere de Former for Landskifte, der findes i en hel Landsdel (Lolland). Det har blandt andet gjort det klart, at der er en Forbindelse mellem Landskiftet i en By og dens Afgrænsning fra Nabobyer, saadan at forstaa, at regulerede Byer har klare Bygrænser, de uregelmæssige kun sjældent. Det maa sammenholdes med Bysamfundenes Historie. Desuden er det paavist, at der er flere Typer af uregelmæssigt Landskifte, hvorfor man ikke umiddelbart kan identificere alt uregelmæssigt Landskifte med Fornskiftet. Byerne med uregelmæssigt Landskifte kan deles i tre Slags, 1° Byer, hvor Gaardene havde deres Agre liggende Side om Side i samlede Arealer paa 2—3 Tdr. Land (*Slader*), som dog ikke var hegnet enkeltvis, men samlet i Vange under fælles Hegn, 2° Byer, der havde Vange med baade Slader og Enkeltagre, og 3° Byer, hvor Gaardene som Regel kun havde een Ager ad Gangen ganske som i de regulerede Byer, men der er ikke nogen Regelmæssighed i Gaardenes Rækkefølge, og Agrene er ikke udmaalt i lige eller proportionelle Bredder. Der maa nye Analyser af Bysamfund til for at skabe Klarhed over Aarsagen til disse Forskelle.

Fra Landskabslovene kendes nogle af de Elementer, der indgik i den middelalderlige Jorddeling. Disse Brudstykker har gennem lang Tid dannet Grundlaget for Spekulationer over Opbygningen af Bysamfundene, indtil det nu har vist sig muligt at supplere dem med det omtalte Materiale fra Markbøgerne. Det bliver derfor en Opgave at søge at faa fastslaet, hvorvidt disse Læresætninger, vi kender fra Lovene, er Dele af gammel Jorddelingsteknik, eller om de er Maksimer, der har skullet foreskrive nye Metoder, saa de altsaa er et Led i den Agitation, der kom til Orde i de gamle Landskabslove.

I de følgende to Byundersøgelser analyseres dels Bolskiftet ud fra saavel Bolenes Areal som Udlodningsbredderne til de enkelte Bol, og dels den Form for uregelmæssigt Landskifte, hvor Enkeltagre er i Overvægt. Naar det er fastslaaet, hvori det uregelmæssige Landskifte adskiller sig fra det regulerede, er det muligt at kaste Lys over de Principper, man har støttet sig til ved Jorddeling i Middelalderen, og først det giver en Baggrund for at forstaa Bysamfundenes økonomiske Struktur.

I. Landskiftet i Sædinge By (Fuglse Herred).

Maalingerne til det store Matrikuleringsarbejde fandt Sted dels i 1681 og dels i 1682. Der er den Ulempe ved Maalingerne fra 1681, at de ikke altid oplyser, hvordan Agrene var samlet i Skifter, og at de ikke direkte oplyser, i hvilken Rækkefølge Agrene laa. Derfor kan det være vanskeligt, ja helt umuligt i Sogne, hvor Maalingen blev foretaget i 1681 at bestemme det Princip, som Landskiftet — eller Delingen af Byens Agerjord — er baseret paa. Det gælder saaledes for Rødby. Sædinge Sogns Maaleprotokol bærer Aarstallet 1682. I den er Agrene da ogsaa delt i Skifter og nummereret. Ved et heldigt Træf blev Maalingen i Sædinge udsat til 1682, for vi ved, at Kongen og Kronen har ejet Jord i Sognet (Steenstrup: Studier over Kong Valdemars Jordebog (1874) 385 f; Svend Aakjær: Vald. Jordebog (1927—45) :326), og netop i de kongelige Besiddelser er Landskiftet ofte reguleret.

Markbogen fra dette Sogn har et særligt Tilsnit derved, at Tilgrænsningerne for de enkelte Skifter er taget med, saa man kan placere dem indbyrdes ved Hjælp af Markbogen alene, og naar enkelte Agre havde en anden Retning end Skiftet som Helhed, er der gjort Rede for det. Sædinge Bys Markbog er den mest udførlige af de lollandske Markbøger. Det er tilmed saa heldigt, at Udskiftningskortet fra Sædinge By, der er opmaalt i 1796, ved Kopieringen i 1805 beholdt Navnene paa Skifterne, hvorved de fleste af Markbogens Skifter kan genfindes paa Kortet og nøje stedfæstes.

Markerne. Store Sædinge By havde efter Markbogen tre Marker, der blev dyrket i Trevangsbrug. Skellene ind mod Nabobyer-

nes Marker var kendt, men de var ikke overalt markeret med Gærde. Saaledes manglede Gærdet mod Ringsebølle Vestermark, som altsaa laa i Vangelag med Sædinge Søndermark. De to Marker maatte derfor følges i Sædskiftet, hvad Markbogen da ogsaa oplyser, at de gjorde. Denne Afgrænsning af Byens Jord passer med, at der paa een Undtagelse nær ikke fandtes Udejere inden for Byomraadet, ligesom Sædinge Bymænd ikke havde Agre i Nabobyernes Marker. Kun i Østermark laa Ringsebølle Kirkeland, 13 Agre, der dyrkedes af en Sædingemand og en Ringsebøllemand i Forening. Saadanne klare Bygrænser var ikke almindelige paa Lolland, hvor der meget ofte var Markfællesskab mellem to eller flere Byer, eller hvor Bomændene i en By meget ofte som Udejere havde Agre i een eller flere af Nabobyernes Marker. Det er det første Tegn til Regulering af Landskiftet.

Skifter og Agre. Byens tre Marker var paa sædvanlig Vis delt op i Skifter og Skifterne i Agre. I Nørremark var der 29 Skifter med 353 Agre, i Østermark 28 Skifter med 423 Agre og i Søndermark 27 Skifter med 468 Agre, altsaa ialt var der 1244 Agre i de tre Vange. Med de Agre fradraget, som blev dyrket fra Ringsebølle, var der 1236 Agre, der var delt mellem Byens 19 Gaarde. Udeladt er i denne Beregning kun nogle faa Agre, der laa ved Byen uden for det egentlige Fællesskab. Den enkelte Gaards Andel i disse Agre ses af Skemaet paa S. 249, der skal oplyse, hvor mange Agre hver enkelt Gaard havde, hvor mange Skifter, de var fordelt paa, og hvor stor en Del af Gaardens Agre, der bestod af enkeltliggende Agre; endelig oplyses det samlede Areal til de enkelte Gaarde udregnet efter Modelbogen.

Hvis man sammenligner Tallene for de enkelte Gaarde i Skemaet, finder man en klar Forskel i den Maade, hvorpaa Agrene er tildelt Gaardene og fordelt i Skifterne¹⁾. Det ses saaledes, at Gaardene Nr. 1, 7, 8 og 19 havde paafaldende mange Agre, hvoraf

---

¹⁾ I Skemaet S. 249 er der glemt fem Agre, som ikke kunde findes selv ved en omhyggelig Revision. Det har ingen Indflydelse paa det samlede Areal, der er udregnet paa Grundlag af Modelbogen og omregnet til Tønder Land. Det samlede Areal af Byens Agre er her 425,4 Td. Ld., Henrik Pedersen har i sit Tabelværk Tallet 429,4 Td. Ld., hvori er beregnet Jord til 2 Huse.

kun faa var Enkeltagre. De har altsaa haft mange Agre, der laa samlet, mens Gaardene Nr. 3, 5, 9—16 og 18 næsten udelukkende havde Enkeltagre, og en paafaldende Lighed kan iagttages mellem Gaardene Nr. 10, 11, 13, 14 og 15. Om Gaarden Nr. 7 oplyser Matriklen 1664, at der til den var lagt Halvdelen af Nr. 18 (beregnet efter Udsæd og Landgilde) og en lille Kirkejord, som ikke er specificeret. Disse Forskelle mellem Gaardene vil den følgende Undersøgelse gøre forstaaelige. Naar Gaardene nævnes ved Nummer, hentydes der til Numret i dette Skema.

Gaarde	Agre ialt	fordelt i Antal Skifter	Antallet af Enkeltagre var:	Samlet Areal i Td. Ld.
1. PC	100	44	18	35,92
2. JH	89	46	44	36,60
3. NM	74	46	62	23,80
4. MP	100	44	67	28,56
5. NM & CS	68	51	64	21,91
6. CH	87	46	53	23,98
7. HRB	83	37	23	37,94
8. PB	65	20	7	25,36
9. OL	54	43	44	17,72
10. JP	47	42	41	15,56
11. PM & MP	47	42	42	15,98
12. HB øde	25	23	23	7,21
13. JJ	47	42	42	16,59
14. PM	48	42	41	16,49
15. PJ & RR	47	42	42	15,43
16. PJ	68	47	64	22,05
17. RM	73	37	22	30,79
18. CH øde	20	14	14	8,76
19. Annexgd.	89	14	5	24,77

Naar man i Markbogen vil finde frem til det Princip, der har ligget til Grund ved Fordelingen af Agrene mellem Gaardene, springer det i Øjnene, at Antallet af Agre i Skifterne ikke saadan som i det relativt unge Solskifte er afpasset efter Antallet af Gaarde i Byen. Her svinger Tallet mellem 2 og 46. Desuden finder man hurtigt frem til, at der i denne By er tre forskellige

Slags Skifter, man kunde kalde dem 1° Separatskifter med kun een Parthaver, 2° Smaaskifter hvor kun et Faatal Gaarde havde Agre, og 3° Byskifter eller Storskifter hvori alle Gaarde i Byen kunde have Part. Forskellen understreges yderligere derved, at Enkeltagre var i Overtal i Byskifterne, mens Separatskifterne bestod af Slader. Smaaskifterne kunde have baade Enkeltagre og Slader, og det er paafaldende, at Agrene fortrinsvis var tildelt visse Gaarde i Byen; det kan straks tilføjes, at Rækkefølgen af dem var fast indenfor samme Maaleretning. Det vil sige, at Rækkefølgen er »solbestemt«. Alene disse faste Grupper af Gaarde (eller Brugere) viser, at der er Plan i Fordelingen af Agrene, og det vil sige, at Landskiftet er reguleret. Det skal nu undersøges, hvilket Princip, der har været lagt til Grund, og om det ogsaa har præget Byskifterne.

Gaardgrupper. I Byer, hvor Landskiftet er solbestemt, er det af stor Vigtighed at kende Gaardenes Tofter, da Rækkefølgen af Gaardene i Tofteskifterne skulde være et Mønster for Rækkefølgen i andre Skifter og samtidig skulde give en Afgrænsning af mulige Grupper af Gaarde. Begge Dele slaar til her. Takket være Markbogens Udførlighed kan man nøje slaa ned paa Tofterne til næsten alle Gaardene, som det ses af Fig. 1, der vil lette Forstaaelsen af den følgende Udredning. Følgende Gaarde havde deres Tofter i det Tofteskifte, der er maalt i Østermark: Nr. 5, 6, 4, 9, 3, 2 og 1. I Byens Nørremark findes følgende Tofter: I et Separatskifte Præstens Kirketoft (antagelig Toft til Annexgaarden), i et andet havde Nr. 12 og 18 Tofter, i et tredje Skifte laa Tofter til Nr. 8 og 7, og i et fjerde laa Tofter til Nr. 17, 16, 15 (der havde en enkelt Ager i Østermarks Tofter), 14, 13, 11 og 10. Ogsaa Nr. 9 havde her nogle Agre.

Den Deling af Gaardene, der er fundet i Tofteskifterne, er Kerne i den Gruppdeling, der kan paavises rundt om i Agerskifterne. I det, der her er kaldt Byskifter, finder man 4 sikre Grupper af Gaarde, 2 store og 2 smaa. Den første Gruppe er sammensat af Gaardene Nr. 1, 2, 3, 9 og 4, der havde Agre i denne Rækkefølge, naar Skifterne er maalt fra Syd og Øst. Som man ser var det kun Gaarde, der havde Tofter i Østermark, og Rækkefølgen af Gaar-

samlet. Her gælder det ogsaa, at Gaardenes Agre laa i samme Orden som Tofterne i de Skifter, der havde Maaleretning fælles med Tofterne. I den fjerde Gruppe var kun Gaardene Nr. 7 og 8, hvis Tofter laa samlet i Nm. De havde Agre i denne Rækkefølge i Skifter maalt fra Syd og Øst i god Overensstemmelse med Tofternes Placering.

Disse 4 Grupper kan man umiddelbart udlæse af Gaardenes Rækkefølge i Byskifterne. En femte Gruppe er det muligt at paa-vise ad Omveje. Gaarden Nr. 18 var som nævnt delt, og Halvdelen var lagt til Nr. 7. Det opgives ikke i Markbogen, hvilke Agre det drejer sig om, og dog kan det nogenlunde beregnes, for Nr. 7 havde sin egentlige Jord ved Siden af Nr. 8, og den Gruppe var ret fast og let kendelig paa sine sammenliggende Agre. Da endvidere Nr. 18 havde Tofter ved Siden af Nr. 12 bliver Følgen, at Konstellationen 12—7 kan repræsentere de Tilfælde, hvor Gaard Nr. 7 har overtaget Agre fra Nr. 18. Her maa dog tages Forbehold over for den ikke specificerede Kirkejord¹⁾. Ialt findes Konstellationen 12—18 fire Gange og Konstellationen 12—17 tolv Gange, de syv alene i Søndermark. Efter Tofternes Plads skulde de tolv Tilfælde være solrette, nogle Undtagelser laa i Skifter, hvor Rækkefølgen i det hele var bagvendt (jfr. om de vrangvendte Skifter neden for). Arealet af disse tolv Agre, der er tilskrevet Nr. 7, er udregnet til 4.48 Td. Ld., som altsaa maa trækkes fra Arealet til Nr. 7 og lægges til Nr. 18, hvis et ældre Stadium skal beregnes.

De her nævnte Grupper er ikke ganske ens. Gruppe I, II og III var ret faste, saadan at forstaa at alle Gaardene fandtes, hver Gang Serien forekom. Kun om Gaardene i Gruppe II gælder det ogsaa omvendt, at de kun sjældent havde Agre uden for Gruppen. Derfra skriver sig den omtalte Lighed mellem Nr. 10, 11, 13, 14 og 15 i Tildeling af Agre. Gaardene i Gruppe IV og V havde tiere Agre uden for Gruppen. Af de to Storgrupper forekom Nr. I ialt

1) Muligvis er Kirkejorden at finde i de Agre, som Nr. 7 havde ved Siden af Agre til Nr. 19, Annexgaarden. — Omfanget af denne Kirkejord er ikke oplyst i Fortegnelsen over Præstens Tiende efter K. M. Befaling 9/11 1690 (Jordebøger, Herredsbøger og Dokumenter vedr. Gejstligheden og Kirkernes Indtægter, Lolland 1568—1717). Sjæll. Landsarkiv.

35 Gange, dog ikke altid fuldtallig, og hvis Rækkefølgen i Tofterne bruges som Grundlag for Serien, var Rækkefølgen i de 27 Tilfælde solret. Gruppe II fandtes ialt 40 Gange, de 30 Gange solret. Her er nogle Tilfælde udeladt, hvor Gruppen synes at fortsætte fra et Skifte over i et andet. Gruppe Nr. III forekom ialt 35 Gange, Gruppe Nr. IV kun 17 Gange, og den ene Gaard havde adskillige Agre uden for Gruppen. Gruppe V er fundet ialt 18 Gange. Grupperne III og V laa ofte som Bindeled i Byskifterne mellem Storgrupperne I og II, mens IV tiest havde Separatskifter og sammenliggende Agre.

I Gruppe I og II er der altsaa 8 + 10 Tilfælde, hvor Serien af Gaarde ikke er solret. Det er ca. en Fjerdedel af de Tilfælde, hvor Serien forekommer. Disse Undtagelser svinder dog stærkt ind ved et nøjere Eftersyn, men alene den Omstændighed, at Serien forekommer to Gange i samme Skifte med Gaardene i omvendt Orden, viser til fulde, at Gaardene ikke fast havde Agre »efter Solen«. Den nøjere Prøvelse gaar ud paa at undersøge, om Grupperne indbyrdes laa efter Solprincippet, og vi nøjes her med at efterse Gruppe I og II. Da Gruppe I havde Tofter i Østermark, skulde den have Agre først i de Skifter, der er maalt fra Syd og Øst, og da Gruppe II havde Tofter i Nørremark skulde den have Agre først i de Skifter, der er maalt fra Nord og Vest. Det viser sig, at Grupperne i det store og hele laa efter dette Princip, og at Undtagelserne findes i netop de Skifter, hvor allerede Rækkefølgen af Gaardene stred mod Reguleringen efter Solen. De Skifter er her kaldt vrangvendte. Ret beset er der intet mærkeligt ved dem. De færreste Skifter laa jo ret Nord-Syd eller ret Øst-Vest. Der kunde derfor opstaa Usikkerhed, om man skulde regne et Skifte for at ligge Nord-Syd eller Øst-Vest. De vrangvendte Skifter hjælper os til at korrigere Landmaaleren, for baade Gruppernes indbyrdes Rækkefølge og Gaardenes Rækkefølge i Grupperne tyder paa, at Landmaaleren har haft en Opfattelse af Agrenes Retning, der gik imod den, der var raadende ved Jordens Inddeling.

Reguleringen af Grupperne indbyrdes var et gennemgaaende Træk, Rækkefølgen af dem var saaledes i Skifter maalt fra Syd og Øst I-III-II-V og i Skifter maalt fra Nord og Vest (V-) II-

III-I (-IV) uden dog at alle Grupper findes i hvert Skifte. Denne Rækkefølge passer med Placeringen af Gruppernes Tofter i Byen (se Fig. 1).

Denne Iagttagelse kan bruges til yderligere Bekræftelse paa Samhørigheden af de to Gaarde i Gruppe V, hvor Konstellationen 12—7 repræsenterer samme Gruppe som 12—18. For Nr. 7 var 17 Gange Nabo til Nr. 8 som Regel i Særskifter til de to, kun 3 Gange fortsætter Serien med Nr. 6. I de 16 af disse 17 Tilfælde var der Tale om sammenliggende Agre eller Slader. Derimod fortsatte Gruppen 12—7 i 10 Tilfælde med Gaard Nr. 17 fra Gruppe II, og alle 10 Gange var der Tale om Enkeltagre. Hvis man i Stedet for Nr. 17 alene ogsaa regner med andre Gaarde af Gruppe II øges Tilfældene noget. Derimod havde Nr. 7 kun een Gang en Ager efter Gruppe I. Netop samme Naboskab kan findes ved Nr. 18 i de to Marker (Nørremark og Østermark), hvor Serien er 12-18-17, i den tredje Mark er Serien 6-18-17.

Disse fem Grupper omfatter alle 18 Fæstegaarde i Byen, men den Jord, der var gruppедelt paa denne Maade, omfattede kun de tre Fjerdedele af Byens Agre. Ind imellem laa der Agre, hvor Delingsprincippet lige straks synes uklart. Af de ikke gruppедelte Agre kan man først udskille Agrene til Annexgaarden. Den havde Agre ved Siden af forskellige Gaarde; især Gaarde fra Gruppe III og V. Desuden havde den store Slader i Separatskifter ganske som Gaardene i Gruppe IV. Bortset fra denne Gaards Agre var der ialt 322 Agre, som ikke var gruppедelt, eller ca. 25 0/0. De var jævnt fordelt i de tre Marker, Nørremark 24,9 0/0, Østermark 28,8 0/0 og Søndermark 22,2 0/0. Hvordan skal de Agre uden for Grupperne forstaås?

Det skal først undersøges, om det kan være Jord, der er opdyrket, efter at Inddelingen af Jorden fandt Sted. Disse løse Agre kan inddeles i to Arter. Den ene omfatter Agre, der laa samlet i smaa Skifter, hvori Gaarde fra de forskellige Grupper havde Agre Side om Side, f. Eks. Nørremark Skifte Nr. 18 (4 Agre), Østermark Skifte Nr. 2 (5 Agre), det meste af Nr. 6 (12 Agre), Nr. 21 (9 Agre) og Søndermark Skifte Nr. 27 (4 Agre). Den anden Art omfatter Agre, der laa yderst i Byskifterne eller sjældnere som Bindeled

mellem Grupperne. Man ser, at af disse to Arter *kan* den første være sent opdyrkede Skifter, der er helt uden for Gruppedelingen, den anden Art derimod er en integrerende Del af Skifterne og skulde altsaa høre med til den oprindelige Udlodning af Jorden. En nøjere Undersøgelse af den sidste Art viser, at Agrene især blev dyrket af visse Gaarde i Byen, nemlig Gaard Nr. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 16 og 18, d. v. s. Gaarde fra flere af Grupperne, og der er ikke Tale om nogen Regelmæssighed i Rækkefølgen. En Sammenligning med ovenstaaende Skema godtgør, at det er de Gaarde, der havde Agre ud over det almindelige og desuden to af de store Gaarde i Gruppe I.

Hvis disse Agre skulde være Jord, som er opdyrket efter at Gruppedelingen fandt Sted, vilde man blive nødt til at antage, at der ved Udlodningen var blevet sat Jordstrimler af her og der imellem de Grupper, der blev udmaalt i et Skifte, og især i Udkanten af Skifterne. Det er en urimelig Tanke, da de Agre, der findes, overskrider Bredden af de fra andre Byer kendte Skelagre eller Grønveje. Det er heller ikke rimeligt, at det skulde være Jord fra Ødegaarde, der efterhaanden er overtaget af disse Gaarde, da de ligger samlet. Hvis man ser bort fra de forholdsvis faa Agre, der laa som Bindeled imellem Grupperne og holder sig til de Agre, der laa først eller sidst i Skifterne — i enkelte Tilfælde baade først og sidst — og undersøger deres Beliggenhed i Forhold til Grupperne, viser det sig, at deres Plads i de fleste Tilfælde falder ind i Planen for Gruppernes indbyrdes Placering, saadan at de løse Agre i Skifter maalt fra Øst laa først og i Skifter maalt fra Vest sidst. I de vrangvendte Skifter er Reglen omvendt. Det giver Vished for, at disse Agre hørte med i Udlodningen, og da de er placeret i Forhold til de øvrige Grupper, kan man opfatte dem som en særlig Gruppe, der blev dyrket af forskellige Gaarde. Lignende er iagttaget i Horbelev af Henrik Larsen (Aarb. f. nord. Oldkynd. 1918: 188). En anden Mulighed er, at det er Jord, som ved Udlodningen blev sat af til Fordeling mellem de Gaarde, der havde mere end en Gaards Jord. I hvert Fald er det i andre regulerede Byer konstateret, at visse store Gaarde havde Agre bag efter den regulerede Serie af Gaarde tilsyneladende i tilfældig Or-

den. Paa Grund af Udloeningen i smalle Agre maa den første Mulighed i dette Tilfælde have Fortrinnet. Paa den Basis er der her konstrueret en Gruppe Nr. VI, der omfattede 209 Agre, og dermed er Undersøgelsen ført saa vidt, at der nu bortset fra Anneksgaardens Agre kun er 24 Agre, som det ikke er lykkedes at gruppedele.

Vi kan nu rekapitulere Agerordningen. Der var overvejende solbestemte Grupper af ulige Størrelse, og nogle Byskifter var indrettet efter fire af disse Grupper, med andre Ord den Deling af Jorden, der er karakteristisk for Bolskiftet. Henrik Larsens kategoriske Udtalelse, (Aarb. f. nord. Oldkynd. 1918 :221), at bolskiftede Byer var ukendt paa Lolland, holder altsaa ikke Stik.

Ved Hjælp af Kortet maa det afgøres, om den Deling af Jorden, der er funden, førte med sig, at enkelte Gaarde havde det meste eller al sin Jord separeret fra den øvrige Byjord. I dette Tilfælde vilde det sige, at det, der er kaldt Separatskifter, skulde ligge nogenlunde samlet i Forhold til Smaaskifter eller Byskifter. Der kan være Tale om Jorden til Annexgaarden, som her er ladt ude af Betragtning, og om Jorden til Gruppe IV. Kortets Navne viser, at en Del af denne Gruppes Særskifter laa samlet lige Nord for Byen nærmest de Tofter, der maa antages at høre til de to Gaarde. Skiftet *Lunnerne* paa Fig. 2 hedder i Markbogen *Lundestykker* og er Særskifte til Gruppe IV. Denne Fordeling minder om Ornum. Andre Skifter kan dog ikke stedfæstes med Sikkerhed, og i Søndermark havde Gruppe IV Agre i Skiftet *Faarebjerg*, der laa sydligt i Byens Fang nær Engene ved Ringsebølle Sø og ligeledes i *Broagre*, der laa midtvejs mellem Byen og Faarebjerg, sammen med de øvrige Gaarde i Byen (se Fig. 2). Man kan derfor sige, at saalænge disse Skifter har været dyrket og sandsynligvis siden Trevangsbrugets Indførelse i Sognet, har Gruppe IV altsaa haft Jord i Forbindelse med de øvrige Gaarde i Byen. Gruppen er med denne Agerfordeling et Eksempel paa Ornummebol efter den Beskrivelse, som Henrik Larsen har givet heraf (Aarb. f. nord. Oldkynd. 1918 : 249 ff.).

Udloening og Gaardstørrelse. Beskrivelsen af Agerjordens Inddeling i det foregaaende tog Sigte paa at klarlægge Situationen for Bysamfundet som Helhed. Undersøgelsen føres ind i et nyt

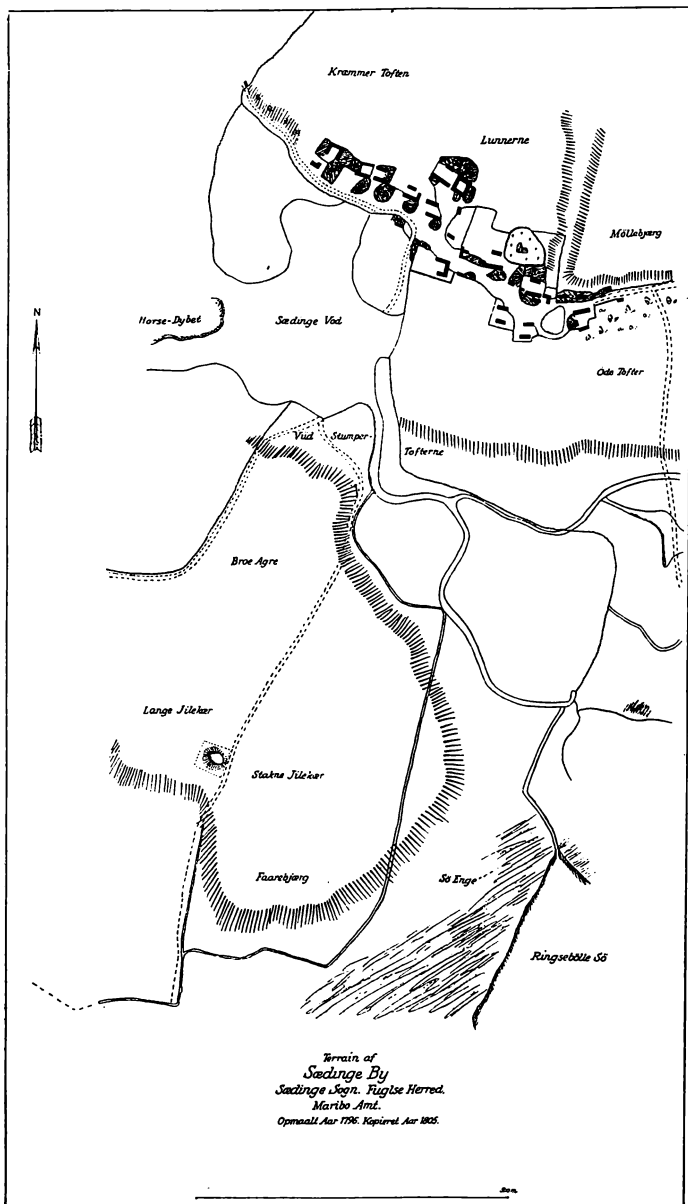

Fig. 2. Udsnit af Kort over Sædinge By (Matrikulsarkivet).

Spor, naar Udlodningen inddrages. Ved Hjælp af den kan der indføres en Sondring mellem Gaardene efter deres Størrelsesklasse, beregnet ud fra Agrenes indbyrdes Størrelse. Først naar det Forhold er klart, er det muligt at sammenligne Agerfordelingen med Afgifterne i de ældre Jordebøger.

De Maal, der i Markbogen findes paa alle Agrene, viser klart, at Reguleringen af Byens Jord har bestaaet i en Udlodning af Agre. Den skal her sættes i skarpere Lys. I den store Gruppe II med syv Gaarde var Agrene til de seks Gaarde saa godt som ens i Bredden, mens Agrene til den syvende Gaard i Gruppen (Nr. 17) saa godt som altid havde dobbelt Bredde, hvis ikke Gaarden i Stedet havde to Agre Side om Side. Det stemmer med, at denne Gaards Tofter var ca. dobbelt saa brede som Tofterne til de andre Gaarde i Gruppen. I Gruppe I med fem Gaarde viser det sig, at de to Gaarde (Nr. 1 og 2) som Regel havde Agre i dobbelt Bredde eller to Agre Side om Side, og disse Gaarde havde de bredeste Tofter i Gruppen, uden at de dog kom op paa dobbelt Bredde. Der er den Forskel paa de to Gaarde i Gruppe I, at Nr. 1 for det meste havde to Agre Side om Side, mens Nr. 2 især havde een Ager i dobbelt Bredde. Aarsagen hertil er ikke klar. Det kunde tænkes, at Agerfordelingen til Nr. 1 skyldes en Sammenlægning af to Gaarde, mens Nr. 2 fra Udlodningens Tid havde bredere Agre. Den Mulighed kan dog ikke udelukkes, at Nr. 2 har pløjet sine to Agre sammen til een i flere Tilfælde end Nr. 1, og i saa Fald kan alle de tre nævnte Dobbeltgaarde være sammenlagt af to, saaledes at der i Gruppe I oprindeligt har været 7, i Gruppe II derimod 8 Gaarde af Normalstørrelse. I de andre Grupper kan der ikke konstateres nogen gennemgaaende Forskel i Udlodningsskalaen. Dermed er ikke sagt at Grupperne indbyrdes var ens, f. Eks. havde de to Ornummebolsgaarde i Gruppe IV brede Agre.

De tre Gaarde, der havde bredere Agre end de øvrige, rangerer ogsaa højt i Skemaet over Landgildehartkorn, men ogsaa andre Gaarde havde højt Landgildehartkorn og tilsvarende højt Agertal, saaledes Nr. 4 og 8. Paa Markbogens Tid var der altsaa flere store Gaarde end ved Udlodningen. Da den fandt Sted havde efter alt at dømme kun Nr. 1, 2 og 17 øget Tilliggende.

Markbog og Jordebøger. Nu skulde Vejen være banet for en Sammenstilling af Gaardene efter Størrelsen af deres Tilliggende og efter deres Ret og Pligt i Samfundet. Emnet maa dog straks indskrænkes, for vel kender vi Bymændenes Græsningsret fra Modelbogen, men Tallene rummer ikke gammel Tradition. De hviler paa en Deling efter Gaardstørrelse af et Takseringstal og giver altsaa ikke sikrere Oplysning end Agerforholdene. Af Pligterne er de enkelte Gaardes Hegningspligt og Vejpligt ganske ukendte. Derfor maa Jordebøgernes Afgifter alene lægges til Grund ved en Sammenligning.

Direkte Oplysninger om Størrelsesforholdet mellem Markbogens Gaarde giver Matriklen af 1664. Ifølge den var der i Store Sædinge foruden Annexgaarden 16 hele Fæstegaarde, 1 øde Jord til Kronen (efter Brugerens Navn Nr. 12) og en halv Fæstegaard, den anden halve Gaard (Sæd og Landgilde) var som nævnt lagt til Nr. 7, der desuden havde en ikke specificeret Kirkejord i Brug.

Denne uspecificerede Kirkejord giver et Eksempel paa, hvordan den nye Matrikulering og Sædvaneretten kunde komme paa Kant. Efter gammel Skik blev Skylden fordelt efter Udsæd mellem de Gaarde, der overtog øde Gaardes Jord, men den øde Gaard kunde stadig regnes for en Enhed saalænge Traditionen om den rette Deling holdt sig i Samfundet, og her, hvor Delingen var knyttet til de regulerede Tofter, skulde der en Ændring i Byplanen til for at rokke saa meget ved Inddelingen, at den oprindelige Orden ikke kunde genoprettes. I Markbøgerne findes der i Byer uden nogen Form for Regulering ikke helt faa Eksempler paa, at en Sammenlægning er saa gammel, at den rette Deling ikke kunde erindres, og her var ikke Mulighed for at genoprette Ordenen. Landgildematrikuleringen kunde tage Hensyn til disse Delinger. Men hvor en Gaard ved Jordmaalingen i 1682 havde Jord i Brug, som ikke hørte til Gaarden men alligevel ikke blev takseret og matrikuleret for sig, maatte Gaarden faa varig Interesse i Jorden, da dens Hartkorn var udregnet ogsaa paa Basis af den, til Trods for at Gaarden efter Sædvaneretten ikke havde Hævd paa Jorden.

Springer man fra Matriklen 1664 tilbage til Jordebogen fra 1572, finder man St. Sædinge nævnt baade under Rødby Birk (18 Brug) og under Aalholm Len (21 Brug), det sidste Sted med særlige Afgifter og der kaldet Sædinge Birk. Den Orden, Gaardene

er nævnt i under Rødby Birk, skyldes tydeligt en Gruppering efter Størrelsen af Afgifterne. Først nævnes de tre største Gaarde, der svarede lige store Afgifter (Kendetegn 2 Pund Byg). Nærmest dem følger fire Gaarde, der var lige (Kendetegn $1\frac{1}{2}$ Pund Byg), dernæst kommer en stor Gruppe paa ni Gaarde, der var lige og halvt saa store som de tre største (Kendetegn 1 Pund Byg). Sidst nævnes to Gaarde, der var lige, men anderledes beskattet end de øvrige (Kendetegn 3 Pund Byg).

Den Orden, Gaardene nævnes i under Aalholm Len, er en anden end under Rødby Birk, men ved Hjælp af Navnene paa Brugene kan 16 af Gaardene i de to Lister føres sammen, og der findes en Aftrapning af Gæsteriposten, der temmelig nøje svarer til Aftrapningen af Bygafgiften i Rødby Birk, saaledes 3 Gaarde 1 Daler, 4 Gaarde 3 Ort (d. v. s. $\frac{3}{4}$ Daler) og 8 Gaarde $\frac{1}{2}$ Daler. Blandt de Gaarde, man ikke med Sikkerhed kan paavise i Serien under Sædinge Birk, er de to særbeskattede. Der findes dog een Gaard med $1\frac{1}{2}$ Dalers Gæsteri, som var, hvad man efter Jordbogen 1642 skulde vente for de særbeskattede, men hvis det skal være Afgift for en af de særbeskattede, maa Navnet være forskrevet (Jørgen Jensen i Sædinge Birk skal være den samme som Jørgen Jørgensen i Rødby Birk). Fejl er ikke sjældne i disse for en Skriver ganske trivielle Opremsninger.

Disse Inddelinger falder ikke ganske i Traad med Oplysningerne fra Herredsbogen fra 1568. Den nævner fra St. og Ll. Sædinge 3 Helgaarde og 25 Bol, hvormed menes Halvgaarde eller Partsgaarde. Af dem laa til Aalholm Slot 17 Bol og to Helgaarde, der antagelig er St. Sædinge Bys Gaarde.

Jordebøgerne fra 1642 og følgende Aar nævner ialt 23 Brug, hvoriblandt nogle er ganske smaa. Det er aabenbart, at Gaardene ikke er nævnt i samme Rækkefølge som i Jordebogen fra 1572, hvor de var grupperet efter Størrelse, eller i Matriklen fra 1664. Men Afgifterne viser, at der stort set er samme Størrelsesforhold mellem Gaardene som i 1572, altsaa 3 store Gaarde (Kendetegn 1 Daler, 2 Pund Byg), 4 mellemstore Gaarde (Kendetegn 3 Ort, $1\frac{1}{2}$ Pund Byg, den ene dog 5 Ort og $2\frac{1}{2}$ Pund Byg jfr. følgende Gruppe), 8 smaa Gaarde (Kendetegn $\frac{1}{2}$ Daler, 1 Pund Byg, den

niende maa være overtaget af en Gaard i Mellemgruppen, idet 5 Ort er = 3 Ort + $1\frac{1}{2}$ Daler, og Bygafgiften er paa samme Maade sammensat af $1\frac{1}{2}$ + 1 Pund), og endelig følger de to særbeskattede (Kendetegn $1\frac{1}{2}$ Daler og 3 Pund Byg; i 1572 havde kun een Gaard $1\frac{1}{2}$ Daler).

Hvordan forliges disse Fund med Grupperingen af Gaardene efter Landskiftet? Det ses straks, at der ikke er nogen talmæssig Overensstemmelse mellem Jordebøgernes Størrelsesgrupper og de Grupper af Gaarde, der er fundet gennem Agerfordelingen. Og dog kan man finde den smukkeste Lighed.

De 18 Fæstegaarde i 1682 delte sig efter Agerfordelingen i følgende Grupper:

Gruppe I	Gaarde Nr. 1, 2, 3, 9, 4	..... ialt 5 Gaarde
Gruppe II	» » 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17	..... » 7 »
Gruppe III	» » 6, 5	..... » 2 »
Gruppe IV	» » 8, 7	..... » 2 »
Gruppe V	» » 12, 18	..... » 2 »

Blandt disse 18 Gaarde kan man udskille 4 med Jordtilliggende over 30 Tønder Land. Af dem havde den ene øget Agertal, fordi der til den var lagt en halv Ødegaard. De tre andre, der havde over 30 Tdr. Ld., (1, 2 og 17, de tre, der havde bredere Agre end de øvrige) kan svare til de tre store Gaarde i 1572. *Naar disse 3 store Gaarde trækkes fra deres respektive Grupper, I og II, bliver der 9 Gaarde tilbage, og da vi netop har fundet, at disse 9 havde halv Agerbredde i Forhold til de 3 store, kan man gaa ud fra, at de svarer til de 9 Gaarde, der i 1572 svarede halv Landgilde i Forhold til de 3.* Til Rest er saa 6 Gaarde i Gruppe III, IV og V. Iblandt dem maa søges de 4 Gaarde af Mellemklassen i 1572. Hvis man gaar ud fra Størrelsesforholdet af det dyrkede Areal i 1682, maa det snarest være Gaardene i Gruppe III og IV, som det fremgaar af det følgende Skema:

	Areal mellem	Gennemsnit
de 3 store Gaarde:	30,79 og 36,60	34,43 Td. Ld.
de 4 i Mellemklasse	21,91 » 37,94	28,29 » »
de 9 i Mindsteklasse	15,43 » 28,56	19,02 » »

hvortil vilde være at bemærke, at Mellemlklassens Tal er hævet lidt i Vejret af den halve Gaard, hvis Jord er regnet under Nr. 7. De to Gaarde, der var i Særklasse i 1572, skulde efter denne Beregning være Gruppe V.

Hertil er dog at bemærke, at de Talstørrelser, som støtter denne Sandsynlighedsberegning, paa Grund af Agrene til Gruppe VI sikkert ikke afspejler oprindelige Forhold. Hvis man afviser dem og i Stedet gaar ud fra Jordfordelingen, er der Grund til at antage, at det var de to Gaarde i Gruppe IV, hvis Brugere begge førte Tilnavnet *Brøde*, der var i Særklasse. Det bestyrkes af andre Forhold. Tilnavnet *Brøde* kan opfattes som *Bryde* (saaledes varieres det, og saaledes er det opfattet af Petersen i Lolland-Falsters Navnebog), og da de lollandske Tilnavne fulgte Gaarden og ikke Bonden eller Slægten, kan Ornummebolet til Gruppe IV være Tilliggende til en Brydegaard, idet de to Fæstegaarde er en udstykket Storgaard. Den har altsaa ligesom Annexgaarden haft en Særstilling i Byen, fordi den var Sæde for en kongelig Embedsmand.

Det skulde give os et Glimt af Brydens Stilling i det middelalderlige danske Samfund, der supplerer de ældste danske Kilders Vidnesbyrd (cf. N. M. Petersen: *Annaler for nordisk Oldkyndighed* 1847 = *Samlede Afhandlinger* III :305 ff; Steenstrup: *Studier over Kong Valdemars Jordebog* (1874) :68 ff og Erik Arup: *Danmarks Historie* I :247 f). Man tør formode, at det har været Gaarden til en Kongebryde eller Foged, og at den Form for Jordtilliggende har været karakteristisk for Brydegaarde, i det mindste findes en Brydegaard med lignende Jordtilliggende i det bolskiftede Kongens Lyngby (Henrik Larsen: *Aarb. f. nord. Oldkynd.* 1918: 258). Det kan give Anledning til nogle Ord om Byens Betydning i Middelalderen. Sædinge havde central Beliggenhed den Gang. *Horsedybet* hed en Arm af Rødbyfjord, der skar sig ind til Byen, og Afløbet fra den nu udtørrede Ringsebølle Sø holdt Sejllobet aabent, saa det ikke mudrede til, og Fjorden gav Læ for Ledingsflaaden. — Ikke langt fra Byen laa ved Sognegrænsen Rettersted og Tingsted, hvor Herredstinget blev holdt, Vejen førte forbi Højen *Tykat*, hvor den kendte Sædinge Runesten havde sin Plads. (Mon ikke Navnet *Tykat* er en Mindelse om Indskriftens Indledningsord: þurui kat kauruan stain þansi 'Tyre lod gøre denne Sten'?) Gaardens Beliggenhed vilde passe godt for en *konungs bryti* (jfr. Eriks Lov II, 50, Skaanske Lov Kap. 171), saa det ikke blot er Jordfordelingen, der gør at man med Rimelighed kan antage, at det er en *konings gardh innæn hæræthz* (Eriks Lov III, 49, jfr. Skaanske Lov Kap. 130, 172).

I hvert Fald skulde den Inddeling af Gaardene efter Størrelse, der her er foretaget dels efter Markbogen og dels efter Jordebøgerne, have gjort det sandsynligt, at der i Hovedtrækkene var samme Jordfordeling i Sædinge i 1682 som i 1572. Det kan ikke siges, hvornaar denne Fordeling er kommet i Stand; men lignende Boldeling findes paa Lolland i 1682 kun i Byer, hvor Kronen har ejet Jord. Det vilde da ikke være urimeligt, om der var en Forbindelse imellem Boldelingen, der kan fastslaaes i Markbogen 1682 og de Bol, der er nævnt i Kong Valdemars Jordebog. Desværre kan de to Epoker ikke umiddelbart sammenlignes, da Jordebogens Tal $3\frac{1}{2}$ Bol og 2 Øre Skyld omfatter Gods baade i Sædinge og Rødby. Til Trods for at Rødby Markbog har den daarlige Maaling fra 1681, skal det i et senere Afsnit forsøges, om der kan findes Bol ogsaa der; men først skal Bolene i Sædinge beregnes.

Grupper og Bol. Paa Grund af den Gruppe VI, der lod sig rekonstruere, maa man antage, at der har fundet en Nytildelelse Sted af Agre og samtidig en Regulering af Landgilden uden Nyudmaaling af Agerjorden. Denne Nyordning maa skyldes den Omstændighed, at Gaardene er blevet færre. Da Jorden ikke blev maalt ud paany, skulde det være muligt at finde Mindelser om den ældre Tingenes Tilstand i Markbogens Jordfordeling, d. v. s. et oprindeligere Forhold mellem Grupperne indbyrdes end Markbogen umiddelbart viser. Det skal forsøges her.

Naar man skal sammenligne Størrelsen af de enkelte Grupper i en bolskiftet By, er der to Veje at gaa. Man kan enten udregne, hvor stort et dyrket Areal Gaardene i hver enkelt Gruppe havde tilsammen, eller man kan lægge Udlodningen til Grund og lægge Bredden af alle Agre sammen Gruppe for Gruppe og derefter beregne Gennemsnittet for de enkelte Grupper i samtlige Skifter, det vil i Virkeligheden sige, at man gennemgaar det Regnestykke, der har ligget til Grund for Udlodningen, ved Hjælp af Maalene paa de enkelte Agre i Markbogen. Begge Veje skal følges her.

Naar Gruppernes indbyrdes Størrelsesforhold skal beregnes, er der kun Markbogen og Matriklen 1664 at gaa ud fra, da Gaar-

denes Historie fra 1572 til Markbogen ikke kan følges i Enkelt- heder, ja selv for Perioden 1642 til 1682 er der Vanskeligheder ved nogle af Gaardenes Ejerlister. Tager man Tallene for det dyrkede Areal til hver enkelt Gaard efter Markbogens Agerfor- deling og Modelbogens Udregning af Areal (jfr. Skemaet S. 249) uden nogen Retouche, bliver Summen for de enkelte Grupper:

Gruppe:	I	II	III	IV	V
Td. Ld.:	142,90	132,89	45,89	63,30	15,97

Men Markbogen gengiver ikke den oprindelige Fordeling af Agrene. Saaledes skal 4,48 Td. Ld. flyttes fra Gruppe IV til Gruppe V for den Halvdel af Gaard Nr. 18, der blev dyrket af Nr. 7, saa Tallene for disse Grupper bliver 58,82 og 20,45 Td. Ld. Da det er den halve Gaard, er det Areal, der flyttes, aaben- bart for lille, selv naar Hensyn tages til mulige Boniteringsfor- skelle; men det er ikke muligt at finde et nøjagtigere Tal, med- mindre man uden Støtte i Agerfordelingen vil fradrage et Areal af Omfang som det, der laa til Nr. 18 (8,76 Td. Ld.).

En meget større Omvæltning af de uretoucherede Tal forvoldes af de Agre, som har ligget til Gruppe VI, da Gruppen ikke læn- gere var repræsenteret af særlige Gaarde. Det er muligt omtrent- ligt at beregne Omfanget af den Gruppe, da Arealet af hver en- kelt Ager, der tillægges den, findes i Markbogen. Tilsvarende Tal skal derefter trækkes fra Arealet til de Gaarde, der dyrkede Agrene i Gruppe VI. Først da bliver der Mening i at sammen- ligne Gruppernes Agerbredder og Areal. En Fejlkilde ved Be- regningen stammer fra de Skifter, der ikke er Byskifter, da det ikke altid kan afgøres, om det er Skifter til Gruppe VI eller Brudstykker af Serien fra en af de andre Grupper, man har for sig. Da det gjaldt om at beregne de løse Agre, er Agrene taget med, naar Gaardene havde over 5 Agre. Kun 4 Gaarde er derved udeladt. Det følgende Skema giver en gruppevis Opstilling af de Gaarde, der dyrkede Agrene, som nu tillægges Gruppe VI. Der er opstillet Antallet og Arealet af de løse Agre, og hvor meget hver enkelt Gaards Agertal og Areal reduceres i Forhold til Ske- maet S. 249.

		Løse		Reduceret	
		Agre	Td. Ld.	Agertal	Areal Td. Ld.
Gruppe I	1. PC	11	3,94	89	31,98
	2. JH	22	6,34	67	28,84
	3. NM	33	9,75	41	14,02
	4. MP	61	17,49	39	11,08
	9. OL	12	2,30	42	15,42
ialt			39,82	Td. Ld.	
Gruppe II	16. PJ	25	7,24	43	14,81
Gruppe III	5. NM & CS	24	7,16	44	14,60
	6. CH	21	5,74	66	18,22
ialt			12,90	Td. Ld.	
Gruppe V	18. CH øde	10	5,15	10	3,61

Det vil sige, at Gruppe I reduceres med 39,82 Td. Ld. fra 142,90 til 101,34. I Gruppe II er Reduktionen mindre, da kun een Gaard havde Agre, de spredte Agre til Nr. 10 og 17 er ikke regnet med. Begge Gaardene i Gruppe III havde Part i disse løse Agre, ialt 12,90 Td. Ld., der reducerer Gruppens 45,72 Td. Ld. til 32,82 Td. Ld. Ogsaa de to Gaarde i Gruppe IV havde enkelte Agre i disse Skifter, ialt kun ca. 1½ Td. Ld.; men det er ikke regnet med her. Gruppe V var repræsenteret af Nr. 18 med 10 Agre, hvoraf de 8 laa i Søndermark. De 5,15 Td. Ld. er en uforholdsmæssig stor Del af det samlede Areal til den Gaard. De er holdt uden for denne Beregning, da Agrene ikke hørte til de karakteristiske begyndende og afsluttende Agre i Byskifterne. Den retoucherede Oversigt over Gruppernes Tilliggender bliver, naar Gruppe VI opstilles særskilt:

Gruppe:	I	II	III	IV	V	VI
Td. Ld.:	101,34	125,65	32,82	58,82	20,45	65,11 (59,96)

Da det er muligt, at der er blevet opdyrket ny Jord i Tiden mellem Udlodningen og Opmaalingen til Markbogen, behøver disse Tal ikke at gælde den oprindelige Deling af Byjorden, men de er det nærmeste Udtryk for Størrelsesforholdet mellem Arealet af Grupperne, der kan udledes af Jordfordelingen. Hvordan er

Mulighederne for en Sammenligning mellem disse Tal og Tallene for Gennemsnitsbredden af hver enkelt Gruppe? Den Arealberegning, der her er foretaget, hviler paa saavel Bredde- som Længdemaalene for hver enkelt Ager. Derved er der sket en Afvigelse fra det Princip, der laa til Grund for Udlodningen, der kun krævede, at Bredderne blev udmaalt. Derfor maa man give Breddemaalene Forrangen, for Tallene for Gruppernes Areal gælder hele Agerjorden til Byen, mens Gennemsnitsbredden for de enkelte Grupper kun er udregnet paa Basis af Agre, der laa i fuldtallige Grupper. Det forringer i nogen Grad Værdien af en Sammenligning mellem de to Udregninger, for hvis Tallene ikke stemmer overens, kan det skyldes, dels at de Agre, der laa uden for de fuldtallige Grupper, ikke havde samme Forholdstal som de gruppede Agre, og dels at Tallet for Agrenes Længde kunde afvige saa stærkt fra Gaard til Gaard, at de kunde faa afgørende Indflydelse paa det endelige Resultat af Arealberegningen.

Det skyldes Terrænforholdene, at Grupperne ikke har Agre, der er udloddet i samme Bredde i alle Skifter. Det ses klart af de udførlige Oplysninger om Skifternes Tilgrænsninger. De enkelte Agre er ikke som ved Solskiftet udloddet saadan, at de er lige brede i begge Ender. Det har derfor her været nødvendigt for at faa en simpel Talværdi at udregne et Middeltal for de to Breddeangivelser ved hver eneste Ager. Denne Fremgangsmaade er berettiget, da Udlodningen trods alt er saa konstant, at ogsaa Forholdet mellem Bredderne af den samlede Gruppe blev nogenlunde konstant. F. Eks. kan det nævnes, at Gruppe II i de By-skifter, hvor Gruppe I og II havde Agre sammen, i de 16 Skifter var en Ubetydelighed bredere end Gruppe I, kun i 3 Skifter var Gruppe I den bredeste. For hver af de 6 Grupper er Agrenes Bredde regnet sammen til et Middeltal i de Tilfælde, hvor Gruppen var fuldtallig. Det følgende Skema viser, hvor mange Tilfælde der er undersøgt, den højeste og laveste Bredde (bortset fra Tofterne), Tofternes Bredde og endelig Gennemsnittet af de beregnede Tilfælde. Maalene er i sjællandske Alen.

Der kan nu opstilles to Talrækker, en for Breddegennemsnittet og en for Arealet, og begge udtrykker Forholdet mellem Grup-

	Undersøgte Tilfælde af hele Grupper	Breddeindeks		Tofternes Bredde	Gennemsnit af de undersøgte Tilfælde
		højeste	laveste		
Gruppe I	28	220	68	430	129
Gruppe II	34	287	71	384	143
Gruppe III	35	87	20	76	35
Gruppe IV	17	522	52	170	88
Gruppe V	18	75	20	—	33
Gruppe VI	36	200	22	—	69

perne. Det skal nu undersøges, hvordan de to Rækker stiller sig til hinanden, og om Antallet af Bol harmonerer med det Tal, der opgives i Valdemars Jordebog. I den følgende Tabel opføres de to Talrækker, og for at skabe Overskuelighed er Tallene omregnet, saadan at det højeste Tal for en Gruppens Breddegennemsnit har faaet Værdien 100.

	Gruppens Bredde omregnet		Gruppens omregnet	
	Gennemsnit	Værdi	Areal	Værdi
Gruppe I	129	90	101,34	80
Gruppe II	143	100	125,65	100
Gruppe III	35	25	32,82	26
Gruppe IV	88	62	58,82	47
Gruppe V	33	23	20,45	16
Gruppe VI	69	48	59,96	48

Det blev omtalt før, at Breddetallene for Agrene i Gruppe I i de fleste Byskifter var mindre end for Agrene i Gruppe II. I det endelige Gennemsnit findes ogsaa denne Forskel mellem de to Grupper, saa hvis den Forudsætning er rigtig, at Grupperne svarer til Bolene, og Gruppe I og II er fulde Bol, vil det sige, at de ikke er udloddet i ganske ens Bredder. Det er imod den gængse Regel (Henrik Larsen: Aarb. f. nord. Oldkynd. 1918, S. 282; Svend Aakjær: Bidrag til Bondesamfundets Historie II (1939 S. 147). Den Forskel, der er paa Bredden af Gruppe I og II, skal uden Tvivl sættes i Forbindelse med den Forskel, der var paa Antallet af Gaarde i Grupperne. Gruppe I rummede som nævnt 7 og Gruppe II 8 Normalgaarde. Breddetallet for Gruppe I (129) er da ogsaa meget nær ved at være $\frac{7}{8}$ af Breddetallet for

Gruppe II (143). Tallene for Arealet til Grupperne synes at vise, at Gruppe I ikke har faaet tillagt Agre andetsteds i Bymarken.

Hvis man gaar ud fra, at der ved Delingen i denne By blev regnet 7 eller 8 Normalgaarde til et fuldt Bol, maa Grupperne III og V, der var sammensat af hver 2 Gaarde, repræsentere Fjerdingsbol. Det ses af ovenstaaende Skema, at Breddetallene for disse Grupper passer godt hermed, naar Gruppe II gøres til Norm for et fuldt Bol. For Gruppe III passer ogsaa Tallet for Areal, ved Gruppe V er det derimod for lavt, og selv ved den foran antydede Maksimalberegning vilde det være for lavt. Tallene for Gruppe VI passer omtrentligt til Størrelsen af et halvt Bol, naar Gruppe II lægges til Grund. Ornummebolet, Gruppe IV, er i Breddegennemsnit en Del over det halve Bol og i Areal noget under; men det er her uvist, om det skulde have Relation til de øvrige Bol i Byen, da det er et Ornummebol.

Hvordan harmonerer disse Tal med de $3\frac{1}{2}$ Bol i Valdemars Jordebog? Ved 4 af de 6 Grupper passer Udregningen af Breddeindeks med en Boldeling paa $1 + 1 + \frac{1}{4} + \frac{1}{4}$ Bol, og Udregningen af Arealet passer ved de tre Grupper. Ved de resterende usikre Grupper maatte der allerede for at bestemme Gruppernes Agre foretages ukontrollable Beregninger, saa Fejl er meget mulige. Men hvis man tillader, at disse Tal er omtrentlige, skulde Delingen i Grupper og disse Grupperes Talforhold i hvert Fald antyde en Udlodning af Jorden til 3 Bol, og hvis Ornummebolet inkluderes til $3\frac{1}{2}$ Bol. Et enkelt Talforhold maa siges at favorisere denne sidste Opfattelse. Hvis man nemlig udregner Summen af Gruppernes Breddegennemsnit (jfr. Skemaet S. 267), bliver den 497 Alen, og det fordelt paa $3\frac{1}{2}$ Bol giver Tallet 142 Alen pr. Bol, et Tal, der ligger bestikkende nær op ad Tallet for Gruppe II (143). Denne Opfattelse kan dog ikke støttes af en lignende Udregning af Tallene for Gruppernes Areal og den klarer ikke Forskellen mellem Gruppe I og Gruppe II.

Hvis Jorden i Sædinge sættes til $3\frac{1}{2}$ Bol, skulde der altsaa af den Sum, der nævnes i Valdemars Jordebog, kun søges de 2 Øre Skyld i Rødby Byjord. Kan det kontrolleres ved en Undersøgelse af Markbogen fra Rødby?

II. Landskiftet i Rødby.

I Rødby var Landskiftet et andet end i Sædinge. Byjorden blev maalt i 1681, saa Skifterne er ikke nummereret i Markbogen, og heller ikke Agrenes Nummerorden i Skiftet er angivet. Ogsaa Maaleretningerne mangler. Derfor kan Beregningen af Landskiftet ikke foretages med samme Sikkerhed som i Sædinge. Agrene er dog nævnt Skifte for Skifte, saa det skulde være mærkeligt, om ikke de var nævnt i den Rækkefølge, de havde i Skifterne. Det kan dog ikke gælde for et Par Skifter, der er indført paa to Steder i Markbogen, hvorfor vi ved dem er ladt ganske i Stikken med Hensyn til Rækkefølgen af Agrene. I de fleste Skifter er der absolut ingen gennemgaaende Orden i Rækkefølgen af Gaardene. Det er det uregelmæssige Landskifte, vi har for os, og kun Grupper paa 2 højst 3 Gaarde, der ofte, men slet ikke altid havde Agre ved Siden af hinanden, vidner om nogen Plan i Agerudlodningen. Kun een Gruppe er i disse uregelmæssige Skifter nogenlunde gennemført, saaledes at dens 4 Gaarde kun havde faa Agre, der ikke laa i Gruppe. Da Rækkefølgen i denne Gruppe enten er A-B-C-D eller omvendt, vil det sige, at den er solskiftet, og man kan altsaa bestemme, hvilke Skifter der er maalt i samme Retning. Vi finder altsaa en Deling efter Solskiftets Princip midt imellem uregelmæssige Agre.

Førend Udlodningen i disse uregelmæssige Skifter beskrives nøjere, skal det nævnes, at der i alle 3 Bymarker findes et Antal Skifter, hvor Ordenen er en anden. I dem er Rækkefølgen reguleret nogenlunde, saa man kan tale om Serier. Det maa være yngre Skifter, de er i hvert Fald benævnt *Øster* og *Vester Ny-mark* og *Mellemmarkens Nymark*. Rækkefølgen af Gaardene i disse Nymarker svarer i Hovedsagen for den ene Halvdel af Seriens Vedkommende til den, der findes i Skiftet *Nørre Tofter*. Det har ikke været mig muligt at faa konstateret, om Rækkefølgen i den anden Halvdel af Serien svarer til *Sønder Tofter*. I denne regulerede Del af Bymarken findes ikke de Gaardgrupper, der laa i de uregelmæssige Skifter, og heller ikke den solskiftede Gruppe har ganske samme Sættelse som i de gamle Skifter. Denne Karakteristik viser, at Landskiftet i Rødby

svarer nøje til det, Henrik Larsen har fundet i Vindeby, der er beskrevet som Type paa uregelmæssigt Landskifte.

Vi skal nu nærmere undersøge, om der er Forskel paa Udlodningen af Agre i de to Former for Skifter. I de regulerede Skifter havde en Dobbeltgaard i hvert Fald i de to Serier bredere Agre end de omgivende Gaarde; men de var ikke dobbelt saa brede. Dog er der ikke noget fast Sammenligningsgrundlag, for Tallene for Bredden af Helgaardenes Agre svinger fra Gaard til Gaard. Der er slet ikke den Ensartethed, som vi fandt i Sædinge, og at det ikke er tilfældige smaa Udsving paa Grund af unøjagtig Maaling ses af følgende Tal for Agerbredderne i de to Serier i *Øster Nymark*:

Agerbredde i Alen: ..	4	5	6	7	8	9	10	11	13	14	18	21	22	24	26	27
Antal Gange:	3	6	3	1	6	3	5	3	2	2	1	1	1	2	1	1

Anden Gang, Serien forekommer, er Tallene følgende:

Agerbredde i Alen: 6	7	8	9	10	13	14	15	16	17	18	20	22	24	25	26	32
Antal Gange: ..	1	1	2	1	3	1	6	2	10	1	3	2	2	1	1	1

Disse varierende Breddetal viser, at hverken Solskiftets eller Bolskiftets Princip har været lagt til Grund for Inddelingen i Agre, da der ikke er nogen som helst Mulighed for paa Agerbredden at aflæse den enkelte Gaards Størrelse. Bredden af Agrene er altsaa ikke udloddet efter Gaardstørrelse. Det er uvist, om der overhovedet har fundet en Udlodning Sted, f. Eks. havde en Gaard i den ene Serie en Ager paa 25 Alen (omtrent som Dobbeltgaarden) og i den anden en Ager paa 7 Alen, og lignende gælder for de andre Gaarde.

Da det nu er saa heldigt, at Rækkefølgen af Gaardene i en Del af Serien svarer til Rækkefølgen i Skiftet *Nørre Tofter*, kan det undersøges, om Gaardene havde Agre, der stod i et vist Forhold til Bredden af deres Tofter. *Det viser sig, at der ikke paa nogen Maade er Basis for at hævde, at Toften har været en Maalestok, som bestemte Udlodningen af Agrene rundt om i Skifterne.* Det vil sige, at denne Form for Landskifte ikke er baseret paa Breddesystemet (jfr. herom K. Rhamm: Die Grosshufen der

Nordgermanen (1905), S. 653; Svend Aakjær: Nordisk Kultur XXX, S. 221). Det blev ganske vist nævnt, at Dobbeltgaarden kunde kendes paa sine Agerbredder. Det maa skyldes, at den har pløjet to Agre sammen, for ved Siden af har den Agre, der bedre stemmer med Bredden for Helgaardene, og Helgaardene har Agre, der er lige saa brede og bredere.

Vender man sig til de Skifter, som ikke har nogen Regulering, og som maa være den gamle Byjord, kan lignende Forhold iagttages. Der er ikke Antydning af Regelmæssighed, og Forholdet mellem Agrene er i det hele som i de Skifter, hvor Rækkefølgen var reguleret. Sammenligning mellem Tofter og Agerskifter kan dog ikke foretages. I disse Skifter kommer en Ting til at spille en Rolle, som kun undtagelsesvis fandtes i Nymarkerne, det er de Agre, som var delt efter Tværledten.

Tværdelte Agre er iagttaget af Henrik Larsen (Aarbøger f. nord. Oldkynd. 1918, S. 212); men de forekommer meget mere almindeligt, end Henrik Larsens Beskrivelse lader ane. De findes regelmæssigt i Byer med Enkeltagre og sammenliggende Agre, hvor Landskiftet var uregelmæssigt. I den Prøve paa Landskiftet i Vindeby, der er trykt i Aarbøger (1918, S. 114 ff.), kan de saaledes iagttages i Møllemarkens Skifte Nr. 3, *Mellembys Agre*, hvor Helagrene er 354—368 Alen lange; men af de 40 Agre havde de 26 kun halv Længde. Det er i det Tilfælde let at lægge dem rigtigt sammen, for den østlige Bredde af den ene Ager stemmer overalt paa Brøkdelen af Alen med den vestlige Bredde af den følgende Ager. I andre Skifter i Prøven paa Vindebys Landskifte mangler de ganske. Heller ikke i Rødby Byjord findes de tværdelte Agre i alle Skifter, de dukker op her og der og oftest i Grupper, og baade smalle og brede Agre kan være tværdelt. Derfor kan man ikke hævde, at det er en Form for Deling af Agrene, der er traadt i Stedet for en Kløvning efter Langledten til alt for smalle Agre, og Længdemaalene viser, at de tværdelte Agre kun sjældent er lige halverede.

Det kan indskydes, at hvor disse tværdelte Agre er almindelige, kan man ikke vente at finde en regelmæssig Rækkefølge af Gaardene i Markbogen, for selvom der havde været en Orden i Til-

delingen af Agre, var det ikke til at vente, at Landmaaleren vilde maale og indføre Agrene i netop den Orden. Men selvom der regnes med en Vaklen i Serien af Gaarde af denne Grund, kan der ikke spores nogen Regelmæssighed.

Det er af Betydning at konstatere, at Gaarde af alle Størrelsesklasser kunde have tværdelte Agre, for det gør det klart, at Fordelingen af Agrene ikke udtrykker Forholdet mellem Gaardene, som det var paa Markbogens Tid. Kan den udtrykke en ældre Ordning, der er kommen i Urede ved Køb og Salg og Arvedeling? Det rejser Spørgsmaalet om Oprindelsen af de tværdelte Agre, som er knyttet sammen med Spørgsmaalet om Oprindelsen af denne Form for Landskifte.

Henrik Larsen har argumenteret for en fælles Oprindelse af de to karakteristiske Træk i det uregelmæssige Landskifte, de tværdelte Agre og de sammenliggende Agre ved at opstille Teorien om en gradvis Opdeling af »Blokke« i stadigt smallere og tilsidst tværdelte Agre i Forbindelse med Deling af den Ejendom, som oprindelig ejede Blokken (Aarbøger f. nord. Oldkynd. 1918, S. 212 f.). De Gaardgrupper, der som omtalt ogsaa kunde paavises i Rødby, skulde være opstaaet, fordi Gaardene i Gruppen bedre har holdt Stand mod Delinger. Som en konserverende Faktor nævnes Fæsteforholdet. Ogsaa Venderplyndringerne føres i Marken som Grund for uregelmæssig Landskifte, Gaardene skal efter Plyndring have taget Agre fra de øde Gaarde, som det passede dem. Henrik Larsen indrømmer dog, at disse Momenter ikke giver en tilstrækkelig Forklaring paa Oprindelsen af denne Form for Landskifte!

Der maa antages forskellig Oprindelse for de tværdelte og de sammenliggende Agre, som Henrik Larsen argumenterer ud fra. Det kan nemlig ikke forklares, hvorfor de tænkte Blokke i nogle Byer er blevet delt op, saa Enkeltagre er gennemført, i andre Byer derimod bevaret som Slader eller gennemført sammenliggende Agre. Der maa ogsaa tillægges Tværdelingen af Agrene en anden Betydning, end man tidligere har gjort.

Først og fremmest synes det mig, at Henrik Larsens Tanke om en Enhedsager i det uregelmæssige Landskifte paa ca. 10 Alen

er uforenelig med hans Teori om Arvedeling. Efter min Mening kan man slet ikke hævde, at der findes en Enhedsager i denne Form for Landskifte. Ganske vist giver Gennemsnittet af den første af de ovennævnte Serier netop Tallet 10, men i den anden Serie er Gennemsnittet 16, og *i begge Tilfælde hviler Tallet paa en Sammenregning af meget forskellige Tal*. Naar man i Sol- og Bolskiftet tager Maalene i Markbogen, som de er, maa man gøre det samme her ved det uregelmæssige Landskifte.

Ved første Øjekast synes Forholdene i Rødby at tale for, at de tværdelte Agre hidrører fra en gradvis Opdeling af Jorden, for i de gamle Skifter var de gængse, men i de nye Skifter sjældne. Altsaa skulde Delingen være videre fremskreden i den gamle Byjord end i den nye. Men det er ikke holdbart. Det forklarer ikke, at de tværdelte Agre ofte laa samlet i Grupper. Endvidere er det ikke forstaaeligt, hvis man forudsætter, at Jorden oprindelig har været proportionelt udloddet, og at Ordenen senere er forrykket, hvorfor Tallene for Agerbredderne svinger saa stærkt, som de gør. Teoretisk skulde det i saa Fald være muligt at følge den gamle Breddeudlodning ved Sammenregning af Bredder til Gaarde, Gaardsæder og Gaardgrupper. Men det er ugørligt.

Den Mulighed kan ikke udelukkes, at Spaltning eller Tværdeling af Agre i Forbindelse med Deling af Ejendomme har forekommet. Fra Sol- og Bolskiftet kendes en saadan Deling af Agre efter Langledden. Ogsaa her findes Talpar, der umiddelbart kan tages som Udtryk for en saadan Deling. Men jeg kan ikke anerkende, at denne Form for uregelmæssigt Landskifte som Helhed er Resultat af en gradvis Opdeling af Blokke, lige saa lidt som det kan være en proportionel Deling med Agerudmaaling, som senere er kommet i Urede.

Naar man skal dømme om Oprindelsen, er det værd at mærke sig, at Landskiftet er en Blanding af regelmæssige og uregelmæssige Træk. Om Regulering vidner at de fleste Skifter er Storskifter, hvor alle Byens Gaarde er repræsenteret, at Enkeltagre er i Overvægt, at der var Gaardgrupper, at der var en solskiftet Gruppe, der som Regel havde Agre i fuld Længde, og at Præstegaardens og Kirkens Jord var samlet i Slader, der laa i samme Skifter

som Bøndernes Jord. Uregelmæssig derimod er Agrenes Bredde og Rækkefølgen af Gaardene. Det skal i denne Forbindelse nævnes, at ogsaa Forholdet mellem Udsæd (eller Areal) og Landgilde (hartkorn) er uregelmæssigt. Der er hertil at bemærke, at de Træk i Landskiftet, der vidner om Regulering ikke kan være tilfældige og ikke alle var sekundære. Trods Forskelle og Uregelmæssigheder kan der altsaa spores en Hensigt bag Jorddelingen. Den har blot ikke fundet Udtryk i en proportionel Breddeudmåling af Agrene, som Tilfældet var ved Sol- og Bolskifte. Ogsaa de tværdelte Agre røber, at der har været en Hensigt med Jorddelingen. Størstedelen af dem laa samlet i Klynger i visse Skifter, og de forskellige Klynger var i Reglen ens delt uden at være halverede. Det kan derfor næppe være Agre, der var delt, fordi Gaardene var øde, svarende til de spaltede Agre ved Solskiftet. Det er forsøgt at illustrere Planmæssigheden i Tværdelingen af Agre ved at udtegne Skiftet *Langtornagre* (Nr. 14) i Østermark efter Maalene i Markbogen (se Fig. 3). Skiftet er ganske vist for regelmæssigt til at være typisk, da Længden af de tværdelte Agre i Reglen veksler. Det er valgt, fordi det paa to afgørende Punkter røber Planmæssighed. For det første er alle tværdelte Agre delt efter samme Maal uden at være lige halverede. For det andet viser Tegningen, at Agrene kunde ligge forskudt i Forhold til hinanden (se Ager Nr. 49—54). Derfor er Benævnelsen tværdelte Agre maaske ikke velvalgt, for det maa forstaas saadan, at Jorden først er tværdelt, og derefter inddelt i Agre.

Det er en ret almindelig Regel, hvor der forekommer tværdelte Agre, at den ene af de korte Agre laa til den Gaard, som havde den følgende hele Ager (se saaledes i det udtegnede Skifte Ager Nr. 1—2 og 12 og 14). Det kan forklare, at der ligger halve Agre til en Del Helgaarde, hvadenten Rækkefølgen af Gaardene har været given eller den er bestemt ved Lodtrækning. Den følgende hele Ager kan være maalt tilsvarende smallere ud. En anden Mulighed er, at de tværdelte Agre har været lagt ud til Gaardsædesgaarde og nogle af dem atter inddraget til den Gaard, som Gaardsædesgaarden var skilt ud fra; men den Mulighed giver ikke Forklaring paa, at de tværdelte Agre oftest laa i Klynger. Endelig kan det tænkes,

14	55	54	9
29	51	52	18
2	48	50	36
63	46	49	23
50	44	47	24
28	42	45	5
15	41		27
24	40		
19	38	39	28
20	36	37	9
11	34-35		
17	33		
14	31	32	29
40	29	30	63
2	27	28	23
32	26		
35	25		
51	24		
38	23		
11	22		
4	21		
33	20		
49	19		
29	17	18	50
59	16		
39	15		
63	14		
63	12	13	9
10	10	11	9
12	8	9	20
24	6	7	
4	5		14
57	3	4	9
1	2		
1	1		

40 0 40 80 120 ALEN

Fig. 3. Skiftet Langtornager i Rødby Østermark udtegnet efter Maalene i Markbogen (4 Alen = 1 mm). Tallene nærmest Midten er Agerens Nummer i Maaleprotokollen. Tallene i Yderkanten af Skiftet angiver det Nummer, Brugeren har i Modelbogens Ejerliste.

at de tværdelte Agre er en Form for Kompensation ved Delingen af Jorden, maaske i Forbindelse med en Bonitering, da samme Gaard kunde have flere korte Agre i samme Skifte.

Det kan i hvert Fald slaas fast, at Landskiftet viser tilbage paa en Deling af Jorden. Hvad der har været Ledetraad ved Delingen og bestemt den store Mangfoldighed i Udlodningen af Agre er uvist. Man kan tænke paa, at den Viden Bymændene havde om Jorden og om Udsæd og Avl har været bestemmende, eller at Gaardenes Skyldsætser har været lagt til Grund ved Beregning af den enkeltes Andel. Maaske har Delingen af Jorden været foretaget

Skifte for Skifte, og Gaardenes Andel beregnet efter deres Andel i den Jord, der ved Udlodningen blev inddraget i eet Skifte. I saa Fald maatte de spredte Agre til samme Gaard skyldes en Bonitering eller senere Forskydninger.

Selve Landskiftet er i sin Helhed forskelligt fra Bolskiftet i Sædinge. I de færreste af de Byer paa Lolland, hvor der i Kong Valdemars Jordebog nævnes Bol, kan der i Markbøgerne fra 1682 paavises Boldeling af Jorden. I Stedet findes en eller anden Form for uregelmæssigt Landskifte. Forudsat at Boldelingen i Sædinge er gammel, kan ikke alle Skyldsætninger i Bol i Lollandlisten angive Skyldjord (cf. Svend Aakjær: Kong Valdemars Jordebog, Kommentar : 318). Med den Forskel, der er paa de to Former for Landskifte, er det ikke sandsynligt, at der i Rødby Byjord fjæler sig Dele af de $3\frac{1}{2}$ Bol, som Valdemars Jordebog nævner. Den eneste Jord, der har Lighed med Boldelingen i Sædinge, er den solskiftede Gruppe, i hvilken Agrene i de fleste Tilfælde var udloddet i (omtrent) lige Bredde til 4 Gaarde. Af dem var de 3 Tjenere til Sædinge Kirke; men ikke al Jord til Sædinge Kirke i Rødby Byjord var samlet i den Gruppe. 3 andre Kirketjenere havde Agre spredt rundt om i Byjorden. Det er derfor sandsynligt, at den forskellige Skyldsætning i de to Byer svarer til Forskellen i Landskifte, og at kun de to Øre Skyld skal søges i Rødby Byjord. Spørger man, hvorfor de to Summer saa ikke er nævnt By for By, kan Svaret være, at Sædinge er blevet reguleret, og Afgiften omregnet til Bol efter en Ophævelse af Fællesskab mellem Byerne.

Landskiftet i Rødby giver Eksempel paa en Deling af Jorden uden Rebning efter Solskiftets og Bolskiftets Princip, hvor Størrelsesforholdet mellem Gaardene blev nedfældet i Agerudmaalingen. Ved denne uregelmæssige Form for Landskifte er det Gaardenes samlede Tilliggende, der bedst udtrykker Størrelsesforholdet, saa man paa det kan aflæse det omtrentlige Forhold mellem Gaardene.

Det skal ikke her paa Grundlag af denne ene Analyse drøftes, hvilken Form for Landskifte af dem, der kendes fra den historiske Litteratur, det »uregelmæssige Landskifte med Enkeltagre« svarer til.

III. Slutning.

De Tabeller, der er udregnet for Sædinge By, giver Anledning til at omtale nogle Forhold ved Bolskiftet og ved Byanlægget. Det blev nævnt under Omtalen af Landskiftet i Sædinge, at Rækkefølgen af Grupperne delvis var reguleret. Det strider mod den almindelige Regel, efter hvilken Agrene i Bolene nok skulde ligge efter Solskiftets Krav, men Bolene indbyrdes i vilkaarlig Rækkefølge (Henrik Larsen: Aarbøger f. nord. Oldkynd. 1918: 206; Svend Aakjær: Bidrag til Bondesamfundets Historie II (1933) :147). Denne Regulering af Grupperne efter deres Plads i Byen har til Følge, at Landskiftet faar en vis Lighed med Solskiftet. Der er virkelig enkelte Byskifter, hvor Gaardenes Rækkefølge er ganske den samme ligesom ved Solskiftet. I andre Skifter ligger der imidlertid indskudte Agre imellem Grupperne, og de mindre Skifter viser klart Gruppetdelingen. Endvidere er det vist, at Grupperne I og II ikke var udloddet i ens Bredder. Det vilde vel ogsaa være urimeligt, om Bolene paa een Gang skulde være indrettet efter Gaardenes Plads Nord og Syd for Bygaden og være af samme Størrelse, da det ikke kendes, at der ved Bolskiftet blev foretaget nogen Regulering af Byanlægget saadan som undertiden ved Solskiftet. Den simpleste Forklaring paa disse Afvigelser er, at den omtalte Nytildelelse af Agre er sket efter Solskiftets Princip.

Man kan paa Grundlag af de detaillerede Oplysninger i Maaleprotokollen danne sig en Forestilling om Gaardenes indbyrdes Beliggenhed i Byen. Det er her brugt til skematisk at aftegne Byen (se Fig. 1). Ligheden med Udskiftningskortet (Fig. 2) er ret stor. Den Ordning, der findes i Grupperne, maa være en Følge af de Krav, der er foreskrevet for Bolskifte i Eriks Lov (II, 55). »tha scal swa repæ hwart bol sum thet war fyrræ at sol fallit. oc swa sum hwærs houæth toft fallær i byir. swa scal limænæ uti liggi a marke.« Denne Sætning kan altsaa forklare den solbundne Rækkefølge i Grupperne. Har den ogsaa Betydning for Udlodningen af Agre til de enkelte Gaarde, saa Toften var en Maalestok for Gaardens Krav paa Del i Agerjorden? Med andre Ord var Toft Agers Moder saadan som ved Solskifte? Det er omtalt, at Dobbeltgaarden i Gruppe II havde en Toft, der var dobbelt saa bred som

de andre Gaardes Tofter i Gruppen. Men de gode Løfter fra denne Gruppe holder ikke længe. I Gruppe I var der to Dobbeltgaarde, men deres Tofter havde ikke helt dobbelt Bredde. I Skemaet Side 267 blev Toftebredderne holdt for sig. Man ser, at Tofterne til Gruppe I er bredere end Tofterne til Gruppe II, der ellers har størst Gennemsnitsbredde i Agerjorden. Det viser klart, at der ikke er Overensstemmelse mellem Toftebredderne og Gennemsnittet af Agerbredderne i de forskellige Grupper. Forudsat at alle de Agre, der omtales som Tofteagre, er egentlige Gaardtofter, gælder Reglen, at Toft er Agers Moder altsaa kun Reguleringen af Rækkefølgen og ikke usvigeligt for Bredderne, medmindre Afvigelserne kan skyldes Boniteringshensynet (cf. Eriks Lov II, 54). Samme Resultat har Sven Dahl naaet med Hensyn til Bolskiftet i Skaane (Torna och Bara 1942 :74).

Den Regel, at Toft er Agers Moder, som har spillet saa stor en Rolle i den agrarhistoriske Litteratur, er hentet fra svenske Landskabsloves *tompt ær akers (teghs) mopir*. Den findes saavel i Södermannalagen (Sveriges gamla Lagar IV :98) som i Vestmannalagen (sa. St. V :41) i Forbindelse med Omtalen af Solskifte. Følgende Passus fra Vestmannalagen (sa. St. V:198) »Nv ær by til iamföris comin oc til rætri solskipt. þa ær tomt akærs mopir. þa scal akær æfti tomt læggia« viser Reglen anvendt i Forbindelse med Egalisering ved Solskifte; den tilsvarende Tekst i Jyske Lovs Solskiftekapitel er formuleret uden Hensyntagen til Egaliseringen: *swo sum toftæ skiftæs i by, swo skiftæs all markæ iorth.*

Man kan efter disse Analyser ikke hævde, at Reglen »Toft er Agers Moder« og Varianter deraf havde almindelig Gyldighed ved Jorddeling (Svend Aakjær: Nordisk Kultur XXX :221). Dens Gyldighed har været begrænset til den Jorddeling, der udførtes ved lige Udmaaling af Agrene ved Rebning, ja, maaske til Solskiftet. Den hører altsaa til de Maksimer i Lovene, der foreskriver nye Metoder.

Ved Udlodningen af Agre er der ved Solskiftet i endnu højere Grad end ved Bolskiftet et fast Forhold mellem Størrelsen af Agrene. Det mangler, som vi har set, i det uregelmæssige Landskifte. Den Ide, som har givet Solskiftet sit Navn, nemlig at lade Gaardene i Byen have Rangfølge efter deres Plads i Forhold til Solens Gang, findes som et Led i Bolskiftet og kan ogsaa ofte

spores i det uregelmæssige Landskifte med Enkeltagre. Det er saaledes ogsaa fundet i en Gruppe i Rødby. Det er altsaa en Detaille, der i Solskiftet er hævet op til at være ledende Princip, og som oftest kombineret med en Egalisering af Gaardene eller i hvert Fald en Regulering inden for to eller tre Størrelsesklasser.

Det er antaget, at det saakaldte Fornskifte er ældst af de tre Hovedformer for Landskifte, dernæst kommer Bolskiftet, og Solskiftet skal være det yngste. Det kan gælde for Alderen af det Princip, der ligger til Grund, men Inddelingen af Nymarkerne i Rødby er sandsynligvis yngre end Bolskiftet i Sædinge. Der kan føjes ny Jord til den gamle Byjord, som deles efter samme Princip som den gamle. Paa den anden Side maa det indrømmes, at der andre Steder netop findes Regulering i de nyindtagne Skifter, og hvor hele Jorden til en By blev reguleret, skete det langt op mod Udskiftnings-tiden efter Solskifteprincippet. Der er dog mere end en Aldersforskel mellem disse Former for Landskifte. Der ligger f. Eks. en Forskel i Hensynet til Jordens Bonitering. Hvor Jorden var uregelmæssigt skiftet eller var bolskiftet, kunde der være taget Hensyn til Boniteten ved Udlodningen til den enkelte. Men Solskiftet med de i hvert Skifte ens udmaalte Agre kunde kun indrømme Boniteringshensynet Plads ved Placeringen af Skifterne og ved Udmaalingen af Omridset af dem.

Mens Solskiftet giver en Deling af Byen, hvor Jorden beregnes ligeligt til de enkelte Gaarde, eventuelt med Skelnen mellem Hel- og Halvgaarde, giver Bolskiftet Overblik over Byen som Helhed eller over Grupper i Byen. Det er derfor muligt at anse Solskiftet for at være baaret frem af den individuelle Fordeling af Skat og Tynge i lige Portioner, mens Bolskiftet kan være baaret frem af Korporationstanken, det var velegnet, hvor Skat og Tynge hvilede paa Byen som Helhed eller paa flere Gaarde i Byen under eet. Derimod giver det uregelmæssige Landskifte ikke Mulighed for at finde nogen Overensstemmelse mellem Gaardenes Agertildeling og deres Skat og Tynge, og det giver ikke umiddelbart en samlet Oversigt over en Bys økonomiske Kapacitet, og Jordfordelingen kan ikke have været en Rettesnor ved Fordeling af Skat og Tynge, da Størrelsesforholdet mellem Gaardene ikke var udtrykt i Landskiftet.

NORSK KULTURHISTORISK LITTERATUR UNDER DEN ANDEN VERDENSKRIG

Af *Axel Steensberg*.

Besættelsestidens økonomiske Tryk og Modstandskampens svære sjælelige Belastning formaaede ikke at lamme Kulturforskningen i Norge under den store Krig. Her som i Danmark var man klar over Kulturhistoriens Betydning som Livskilde for et nødstedt Folk. Men de ydre Kaar var som Følge af Kampens tidlige Tilspidsning, Forræddernes Overtagelse af Regeringsmagten, den omfattende Rekvirering af Kulturinstitutternes Lokaler og den elendige Ernæringstilstand langt vanskeligere i Norge end hos os. Det er saa meget mere beundringsværdigt, hvad man har præsteret.

Nærværende Oversigt gør ikke Krav paa at være udtømmende. Jeg har først og fremmest valgt det Stof, som skønnes at interessere danske Læsere. Men dernæst er der taget et vist Hensyn til det foreliggende Materiales Alsidighed. Og endelig skal nogle Hovedtræk af Tidens Forskningsprincipper og den kulturhistoriske Fremstillingsmaade fremdrages.

1. *Den forhistoriske Forskning*. Den forhistoriske Forskning skal kun omtales indledningsvis, idet et Par af dens vigtigste Værker fortjener en særskilt Anmeldelse. Det gælder først og fremmest Guttorm Gjessings prægtige Værk om Norges Stenalder, der udkom i Fjor. Under Professor A. W. Brøggers langvarige Fængselsophold faldt det i Dr. Gjessings Lod at forelæse over Nordens Stenalder i tre Semestre, og han fik da Lyst til at give sig i Kast med den krævende Opgave. Allerede i Begyndelsen af Krigen havde han i Instituttet for sammenlignende Kulturforsknings Skriftserie B udsendt et monumentalt Værk paa 234 Sider med godt et halvt Hundrede Plancher om »Træn-Funnene« (Oslo 1943). Paa

Kirkhelleren paa Øen Træna ud for Helgeland har han foretaget en Bopladsundersøgelse, der viser, at Skiferredskaber holdt sig i Brug gennem hele Bronzealderen og rimeligvis ind i den keltiske Jernalder. Men iøvrigt har der boet Mennesker paa Træna til forskellige Tider lige fra Yngre Stenalder til langt ind i Middelalderen. Som Leder af den arkæologiske Afdeling af Museet i Tromsø i Aarene 1937—39 stiftede Gjessing ogsaa Bekendtskab med Lap-Kulturen, og fra denne Kreds har han hentet Emnet til sit Bidrag i det statelige to Binds Festskrift til Professor Konrad Nielsen: »Studia Septentrionalia«, der udkom i Fjor i Oslo. Afhandlingen handler om »To hamrer til samiske rune-bommer«, og Gjessing viser heri ved Hjælp af et Par ornamenterede lappiske Sjaman-Trommekøller, at Lapperne har opholdt sig paa den skandinaviske Halvø siden 1400 Tallet — ja, rimeligvis helt siden Vikingetiden. Den samiske Kultur er naturligvis stærkt paavirket af Naboskabet med Skandinaviens gamle Befolkning. Men dens Rødder findes i de arktiske Kulturer i det cirkumpolare Omraade.

I Serien »Arkæologiske Landsundersøgelser i Norge« kom i 1943 et Bind paa 750 Sider om »Vestfolds Oldtidsminder« bearbejdet af Sigurd Grieg med Bistand af Guttorm Gjessing og Sverre Marstrander. Efter en Indledning paa godt et halvt Hundrede Sider af Dr. Grieg følger et omfattende topografisk Katalog med Fundbeskrivelser. Maaske forekommer det en og anden for vidtløftigt paa den Maade at publicere Museumsgenstandene Rub og Stub. Det vilde svare til, om man tog fat paa at udsende en udtømmende Publikation af Arkivernes Materiale. Men man maa her huske paa, at de arkæologiske Fund er de eneste Kilder til Oldtidens Historie i Norden. Dersom disse Kilder skulde gaa tabt med Museumsprotokollerne ved et fjendtligt Angreb, har man kun Publikationerne at bygge paa.

2. *Folkemaal og Folkeminder.* Skønt »Nemnda til gransking av folkesed og nemningsbruk« allerede begyndte at udsende Tidsskriftet »Ord og Sed« i 1934 under Redaktion af nuværende Professor Nils Lid, er det altfor lidt kendt hos os. Det kan derfor være af Interesse at gennemgaa Serien som Helhed.

Hvert Bind bestaar af korte Beskrivelser af forskellige Emner fra Folkekulturens Omraade, hver især tilknyttet en Række Spørgsmaal og ofte forsynet med Illustrationer. Emnebehandlingerne udsendes ogsaa enkeltvis som Spørgelister til Medarbejdere over hele Landet. Men de ligner ikke de Lister, det danske »Udvalg for Folkemaal« og »Nationalmuseets etnologiske Undersøgelser« (NEU) i de senere Aar har publiceret. Medens disse gennemgaaende er paa en Snes Sider og udførligt gennemgaaer Redskabernes smaa Finesser og Arbejdslivets funktionelle Detaljer, er de norske Spørgelister i Reglen kun paa to eller fire Sider. Som Eksempler kan nævnes »Ord og Sed« 1940, Nr. 95: »Tresking«, hvor Spørgsmaalene er samlet i 21 Punkter paa fire tættrykte Sider uden særskilt Indledning, medens Kristen Møllers Spørgeliste i 9. Aarg. af »Danske Folkemaal« er en hel lille Afhandling paa 27 Sider. Eller man kan sammenligne »Ord og Sed« 1940, Nr. 90 »Ljå og rive« paa knapt to Sider med en kort Indledning og ialt 8 Punkter om Leblad og Skaft med NEU's Spørgeliste Nr. 1 »Høstredskaber«, der omfatter 21 Punkter om andre Slags Leer (til Lyng, Ærter, Boghvede m. m.), Segle, Løvknipe og Tjørneknipe samt River og andre Høstredskaber. Denne sidste Liste fylder ialt 19 Sider. Det maa dog bemærkes, at den norske Spørgeliste er tænkt som en foreløbig Orientering.

Men er de norske Lister i »Ord og Sed« mere kortfattede end de egentlige danske Lister (jeg ser bort fra de korte Spørgsmaal paa »Danske Folkemaals« Spørgeside, der som Regel afslutter hvert Hæfte), saa er deres *Antal* imponerende. I de ni Aargange af »Ord og Sed«, som til Dato foreligger (sidste Aargang 1942), er trykt ikke mindre end 102 Spørgelister, medens »Danske Folkemaal« siden 1933 har bragt en halv Snes af de udførlige Lister og NEU siden 1941 syv Lister.

»Ord og Sed«s sidste tre Bind (1940—42) indeholder Spørgsmaal om Aflivning af Slagtedyr, Smørformer, Julebuk, Gødningskølle, Krehsefangst, Tater, Klædedragt m. m. Dertil kommer en Række Afhandlinger: »Kastrøysar« af Svale Solheim, »Sjødraugen« (Søslangen) og »Primitive vern mot snøblinda« af Nils Lid, »Kvalen i folketru og dikting« af Svale Solheim, »En litterær

primstav og dens forudsetninger« af Reidar Kjellberg samt »Handakledet og den seremonielle tildekning av hendene, en drakthistorisk studie knyttet til Hordaland« af Gunvor Ingstad Trætteberg.

Det vil føre for vidt at omtale de tidligere Aarganges enkelte Afhandlinger. Men for Oversigtens Skyld skal endnu nævnes nogle Spørgelister. Første Bind handler bl. a. om Snedker- Tømrer og Smedehaandværk samt Døgnet og Aaret. Andet og tredje Bind bringer en Række Spørgelister om Fiskeri med dertil hørende Redskaber. I tredje Bind findes tillige Spørgsmaal vedrørende Plantenavne, Husdyrnavne, Hyrdehorn, Fugle, Handelsfejl hos Heste, Garverarbejde samt en Afhandling af Anders Sandvig om Garveriet paa Maihaugen. Af videre Interesse er navnlig Spørgsmaalene om Figurindrudsninger paa Tærskelader — en Skik, der genfindes i Skaane, men hidtil ikke er fundet i Danmark. Vi staar vel her overfor Helleristningernes sidste Udløbere i Norden. De afbildede Heste er da ogsaa stærkt falliske.

I fjerde Bind spørges der om Jule- og Bryllupsskikke, Natterfieri og Stenkast-Dynger. Nils Lid har skrevet en Afhandling om et Skifund fra førromersk Jernalder paa Baggrund af andre nord-europæiske Fund. Femte Bind handler om Lintilvirkning, Kalendere, Byttehandel mellem Fiskere og Bønder, Fladbrød, Skik og Tro ved Husbygning samt en Afhandling af Svale Solheim: »Almenne fordomar ved fiske«. Endelig indtager en Afhandling af Olaf Lindtorp: »Finnskogens folk« det meste af sjette Bind.

Under Folkemaal og Folkeminder maa ogsaa omtales Reidar Christensens Bidrag til Konrad Nielsen-Festskriftet. Han følger her et lappisk Eventyr om Drengen, der stjal Skatten fra Trolden, over Sverige og Danmark til Irland og videre til Indianerne i Canada og U. S. A., der rimeligvis har faaet Eventyret gennem Emigranter fra Irland. Det irsk-skotske Omraade synes at være Eventyrets Hjemsted. Herfra har Nordboerne rimeligvis lært det allerede i Vikingetiden. — I samme Bind skriver Nils Lid om en Overensstemmelse mellem lappisk og norsk Tidsregning med Hensyn til »Renkalvmaaneden«, en Overensstemmelse, der dog iflg. Lids Opfattelse mere skyldes de fælles Naturbetingelser end en Kulturpaavirkning.

Knut Liestøl har i 1941 afsluttet sin Antologi »Norsk Folkedik-ting« med et fjerde Bind omfattende Rim, Gaader og Ordsprog, medens Norsk Folkeminnelag har fortsat Udsendelsen af sine Skrifter med flere Bind. — Tredje Del af I. Reichborn-Kjennerud »Vår gamle trolldomsmedicin« er udsendt i Det norske Videnskaps-Akademis Skrifter, Hist.-Filos. Klasse, 1940. Endnu et fjerde Bind ventes. — Endelig maa nævnes Svale Solheims Doktordisputats om »Nemningsfordomar ved fiske« (Det norske Videnskaps-Akademi, 1940). Dette vægtige Arbejde handler om Fiskernes »Tabu- eller Noasprog«, d. v. s. Omskrivningsord for Ting, de ikke ønsker at nævne, hvad enten det skyldes Uvilje eller Forestillinger, der svækker Arbejdsenergien, eller det skyldes Frygt og Beskyttelsesmagi.

Hos J. Grundt Tanum i Oslo er udkommet et Par folkloristiske Bøger som maa nævnes: Andreas C. Moe »Folkeminne fra Valdres« og Øyvind Ribsskog »Hemmelige språk og tegn«. Navnlig sidstnævnte har gennem sin Redegørelse for Tatersproget international Interesse. Baade Taterne og Zigeunerne er for mere end Tusind Aar siden udvandret fra Indien. Af Zigeunere er der nu kun en enkelt tilbage. Men Taterne er saa talrige, at Ribsskog har kunnet skildre deres Levevis og opstille Ordlistor over Romani-sproget, som de taler indbyrdes. Listerne er et vigtigt Supplement til Sundts Ordliste i »Beretning om fante- eller landstrygerfolket i Norge«. ¹⁾ Bogens anden Del handler om Kunstsprog. I 1500—1600 Tallet lavede svenske Kræmmere i Vestgötland et hemmeligt Sprog som fik Navnet »Månsing«. For ca. 100 Aar siden, da deres Virksomhed var paa sit højeste, ernærede o. 1400 Vestgötere sig som vandrende Kræmmere, der ogsaa drev Smugleri over den norske Grænse samt omsatte Tyvegods. Senere er mange »Månsingord« gaaet over i Forbrydersproget, og i Norge anvendes de siden o. 1880 især af Gademusikanter, Artister og »Tivolifolk«. Af Ord-bogen fremgaar, at Månsing for en Del er blandet med Romani.

¹⁾ Hovedværket om de hemmelige Sprog i Norge, som Professor Ragnvald Iversen paabegyndte Udsendelsen af i 1944 (»Secret Languages in Norway«, Part I. Norske Videnskaps Akademis Skrifter), findes udførligt anmeldt af Refsum i »Maal og Minne« 1945.

Ribsskog skriver ogsaa om det fra vore danske »Kjæltringer« kendte »Rotvælske« Sprog, der antagelig er dannet i Tyskland, og som i Norge kaldes »Kråkemålene«. Han skildrer dette Sprogs Orddannelsesprincip. Derefter følger et kort Kapitel om »Bomse«-Sproget, der kun er en Samling Jargonord og -udtryk, som anvendes af Dagdrivere og Løsgængere. Ogsaa dette Kapitel er forsynet med en Ordliste, der viser Paavirkning fra Romani. Til Slut giver Ribsskog en Oversigt over en Række hemmelige Tegn, som anvendes af Tatere, Løsgængere og Forbrydere. I Aarene 1930—39 har han efter Tilskyndelse af Statsadvokat Helge Refsum, der dengang var Lærer ved Politiskolen, samlet sit Materiale. Hans Værk bør virke inspirerende paa danske folkloristiske og kulturhistorisk interesserede Jurister.

3. *Folkekultur og Kulturgeografi.* Den vigtigste Nydannelse under Besættelsen er paa dette Omraade Aarsskriftet »By og Bygd«, som Norsk Folkemuseum begyndte at udsende i 1943. Det svarer til Nordiska Museets »Fataburen« og »Kulturen«, der udsendes fra Kulturhistoriska Museet i Lund. Men det udkommer i større Format og med forholdsvis lange Afhandlinger, der dog skrives i populær Stil. Skriftet er det første Resultat af det videnskabelige Gennembrud, Norsk Folkemuseum har oplevet efter Indvielsen af sit nye store Hus. Ogsaa tidligere har Museet gjort en stor Indsats ved Publiceringen af tolv Bind »Gammel norsk Kultur« og fem Bind »Norske Bygder«. Men fra 1942 oprettedes fem nye Amanuensisstillinger, af hvis Indehavere de fire allerede er avancerede til Konservatorer (svarende til Museumsinspektører hos os). Direktør Hans Aall har sat Kronen paa sit Livsværk og gjort Norsk Folkemuseum til et videnskabeligt Forskningsinstitut af anseeligt Format. I det nye Aarsskrift præsenteres de nye Kræfter: Marta Hoffmann skildrer Rokkens Historie og Uldspindingen i Tugt- og Manufakturhusene paa europæisk Baggrund (1943). Hun skriver om Dug- og Tøjmagere og deres Redskaber (1945). Men først og fremmest mærker man sig hendes store Afhandling om Husbygningen og Husets Udvikling i hendes Hjemegn Jæren ved Stavanger (1944). Byggemaaden var indtil for nylig stærkt

præget af det geografiske Miljø. Med sine Udskud langs Bagsiden og ved Gavlene mindede Huset stærkt om Stuehusene i Vendsyssel og Thy. Men Grundplanen var »Parstuens« med Stue og »Bu« (d. v. s. Forraads-, Sove- og Gæsterum, jfr. »Jomfrubur«) paa hver Side af Køkkenet. Bagerovn fandtes ikke. Rummet i Udskuddene kaldtes »Svol«, hvilket har samme Betydning som »Svale« (Det minder om Trælleborghusenes aabne Stolpe-Svaler — eller har ogsaa de maaske været lukkede, snævre »Svoller«?). I Tilslutning hertil bør læses en lille Afhandling af Thv. Krohn-Hanser i Stavanger Museums Aarshefte 1942—43: »Jord- og Steinhus på Jæren«, hvori der publiceres en Række Tegninger af oldtidsagtige Husbygninger fra forrige Aarhundrede.

Hilmar Stigum, der nu er Underbestyrer ved Norsk Folkemuseum og en af dets videnskabelige Førstekræfter, har i sidste Aargang af »By og Bygd« analyseret Hjørnekonstruktionerne i Numedalens »laftede« Træhuse (»Lafting« d. v. s. Knudehugning ligesom Hjørnesammenføjningen paa de saakaldte »Blokhuse« ved vore Badestrande). Derigennem har han fundet et brugbart Dateringsmiddel tilbage til o. 1200, fra hvilken Tid det ældste bevarede Hus ifølge en Runeindskrift synes at stamme. Desværre er mange af disse ærværdige og ældgamle Bjælkehuse temmelig stærkt omforandrede som Følge af gentagne Flytninger. Men saa meget vigtigere er det at finde Midler til Datering af deres konstruktive Detaljer.

I samme Format og Udstyr som »By og Bygd« udsendtes sidste Sommer paa J. Grundt Tanums Forlag et forsinket Festskrift dediceret til Direktør Hans Aall. Aaret i Forvejen havde Norsk Folkemuseum rundet sit første halve Sekel. Men først efter Befrielsen kunde Begivenheden fejres. Forfatteren er Museets anden Underbestyrer, Reidar Kjellberg. Han har her skildret Aalls ukuelige Handlekraft og Skaberevner paa en Maade, saa enhver dansk Museumsmand bør drage Lære af det. Danske Kolleger læser heller ikke Bogen uden en Smule Beskæmmelse paa egne Vegne. Bogen slutter iøvrigt med en Fortegnelse over Museets lange Række af Publikationer.

Norge er saa vidtstrakt, at Kulturforskningen kan trives i flere

Centrer. Bergens Museum er et af disse. Et helt lille Universitet med ansatte Professorer er vokset frem i Tilslutning til Museet i denne gamle Handelsstad. I Museets Aarbog for 1943 (Historisk-Antikvarisk Række Nr. 2) har en af norsk Kulturforsknings Førstemænd, Konservator Robert Kloster i Forening med Borghild A. Frimannslund givet en Indberetning om »Kulturgeografisk Registrering på Vestlandet med oversigt over de foreløbige resultater«. Kloster har selv behandlet Husbygningen, og Frimannslund TUNET (d. v. s. Byggetomterne) og dets Inddeling. Materialet er i Hovedsagen indsamlet ved Hjælp af Spørgelister, der blev fordelt gennem en Række lokale Museer i Rogaland, Hordaland, Sogn og Fjordane samt Sunnmøre. Senere vil der blive udsendt Skemaer for Ildsteder, Bohave og Bygdedragt. Det indsamlede Materiale bliver en uvurderlig Fundgrube for den, der i Fremtiden vil beskæftige sig med Vestlandets Kulturgeografi.

I 1942 udkom Bind V af den monumentale Publikationsrække »Norske Bygder.« Den beskriver Glåmdalen fra Oldtiden til den nyere Tids Folkekultur, — Folkemaal, Folkedigtning, Folkemusik og religiøst Liv indbefattet. Dansk Kulturforskning er endnu ikke naaet til at tage lignende Opgaver op. Vi mangler baade Lærere og tilstrækkelig uddannet Mandskab for ikke at tale om Stillingen i København og ved de store Provinsmuseer. — Blandt Værkets Medarbejdere kan nævnes A. W. Brøgger, Reidar Th. Christiansen, Randi Asker (en af Norsk Folkemuseums nye Konservatorer) og Hilmar Stigum.

Under Titlen »Ætt og By« udkom i 1944 paa Cammermeyers Forlag et Festskrift til Kommunearkivaren i Oslo, S. H. Finnegrøn. Denne ualmindeligt smukke Bog indeholder følgende fire Afhandlinger: »Norsk slektforskning i senere tid« af Henning Solleid, »Dansk Genealogi og Personalhistorie i nyere Tid« af Albert Fabritius, »Svensk släktsforskning under 1900-talet« af Bengt Hildebrand og »Oslos historie. 75 aars forskning« af Arno Berg. Af disse Afhandlinger har navnlig de to første paa Grund af den nære Forbindelse mellem danske og norske Slægter den allerstørste Interesse for danske Kulturhistorikere. Den lokallistoriske Forsknings raske Udvikling siden Aarhundredets Begyndelse har

medført øget Interesse navnlig for Bondeslægternes Genealogi. Af mindre Værdi er den Litteratur, som behandler norske middelalderlige Slægter. Spørgsmaalet om Indvandringen til Norge fra Danmark og Tyskland er en vigtig Fremtidsopgave for norsk Ættegranskning. En Række almindelige Betragtninger over dette Emne findes i Halvdan Kohts Afhandling »Slesvig-holstensk innvandring til Norge« (Norsk Slektshistorisk Tidsskrift II), medens Olaus Schmidt i »Den slesvigske indflytning til Trondhjem paa 1600' og 1700' tallet« (anf. Tidsskr. III) baade er mere udførlig og mere lokalt begrænset. Postmester C. Klitgaard i Hjørring har gjort en Række genealogiske Optegnelser vedrørende Indvandringen fra Nordjylland til Sørlandet og stillet dem til norsk Slægtsforsknings Raadighed. (En Fortegnelse over de her forekommende Slægtsnavne omfattende 150 Slægter gives i anf. Tidsskr. VIII.)

Helt udenfor Museumsmændenes og Kulturforskernes Kreds falder en interessant Slægtsbog skrevet af Højesteretsadvokat Sverre M. Halbo: »Toreid-Ætten fra Romerike« (Dybwads Forlag, Oslo 1945). Den handler baade om Ættegaarden og Slægtens Historie og giver et dybt Indblik i en norsk Odelsbonde-Slægts Kaar og Udvikling. — En smuk Bog med talrige Illustrationsplancher er ogsaa Mimi Sverdrup Lundens »De frigjorte hender. Et bidrag til forståelse av kvinners arbeid i Norge etter 1814« (3. Udg. 1942. Tanums Forlag). Det er en bred folkelig Skildring af Kvindens Liv i Bygd og By under alle Forhold og Livets Tilskikkelser fra Rokken til Fabrikken. Bogen er blevet en af Besættelsestidens Successer. Hvem skriver en tilsvarende Bog om den danske Kvinde? — Paa samme Linje ligger en lille Bog af Herman Smitt Ingebertsen: »En mannsalders arbeid i Norge« (Aschehougs Forlag, Oslo 1945). Det er en kortfattet Erhvervsgeografi for Hvermand — desværre *for* spækket med Kendsgerninger til at være populær og serveret i *for* raa Bearbejdelse til rigtig at gavne Forskningen.

Endnu maa nævnes en Byhistorie paa ikke mindre end 479 Sider udgivet af Svelvik Kommune i Anledning af Kommunestyrets 100 Aars Jubilæum (Sigfred L. Eier: »Svelviks Historie«

1945). Svelvik er en lille By paa 1100 Indbyggere ved Drammensfjorden. Den har fra gammel Tid været Drammens Vinterhavn med Oplag af Tømmer for Eksport. I nyere Tid er den blevet Industriby med Papir-, Krølhaars- og Cementfabriker samt Skibsværft. Sigfred Eier har forstaaet at skildre Byens Udvikling fra de ældste Tider til vore Dage saaledes, at Skildringen faar almen Gyldighed. Ogsaa de talrige smukke og karakteristiske Illustrationer gør Bogen til et Værk, som danske Læsere kan have Udbytte af at stifte Bekendtskab med.

4. *Almindelig Kulturhistorie*. Blandt de kulturhistoriske Værker, der er udkommet i Norge i de senere Aar indtager »Norsk kulturhistorie« I—V (J. W. Cappelen, Oslo 1938—42) takket være Anders Bugge og Sverre Steens fortrinlige Redaktion ubetinget Hæderspladsen. Der kan her henvises til de udførlige Anmeldelser i »Fortid og Nutid« Bd. 13, Side 95 ff. og Bd. 15, Side 184 ff. — Af Enkeltmands Arbejder fra Besættelsesaarene maa i særlig Grad fremhæves Georg Sverdrup: »Da Norge ble kristnet« (Olaf Nordlis Forlag 1942).

Georg Sverdrup, der for Tiden fungerer som Rektor ved et Gymnasium i Oslo, og vel maa anses som Favorit til Professoratet i Religionshistorie, har lige siden 1914 publiceret en lang Række Afhandlinger i »Mål og Minne«, »Ord och Bild«, »Nordisk Tidsskrift« m. fl. I de sidste femten Aar har han samlet sig om religionshistoriske Emner set fra et sociologisk Synspunkt. Af hans Arbejder maa nævnes »Fra gravskikker til dødstro i nordisk stenalder«, »Fra gravskikker til dødstro i nordisk bronsealder« (Doktordisputats), »Die Hausurnen und die Herrlichkeit des Hauses« samt »Rauschtrank und Labetränk im Glauben und Kultus unsern Vorfahren«, alle i Det norske Videnskabs Akademis Skrifter.

Dr. Sverdrup støtter sig i »Da Norge ble kristnet« til Undersøgelser af Vilhelm Grønbech, Magnus Olsen, Axel Olrik og Helge Ljungberg samt i etnologiske Spørgsmaal til Wiener Skolen (Graebner og Pater Wilhelm Schmidt). Men hans egen Lærdom og Indlevelsessevne hæver Fremstillingen højt over Kompilator-

arbejdets Plan. Han skildrer i Tilslutning til Graebner-Schmidt og Magnus Olsen Nordboerne før Kristendommens Indførelse som tilhørende den storfamilie-patriarkalske Nomadekreds, hvor Faderætten boede sammen i Ættegaarden ligesom paa Njals Gaard »Bergthorskvål«, der husede 30 Personer: Datter og Svigersøn, Søn og Svigerdatter, ugifte Børn og Tjenestefolk. Sverdrup mener, at de store norske Jernalders Hustomter støtter denne Opfattelse. Og endnu et Par Tusind Aar efter, at Bønderne var blevet helt bofaste, spores der Rester af denne Patriarkkultur. Saaledes boede der i Begyndelsen af 1800 Tallet paa en Gaard i Tydalen fem gifte Par sammen under Ledelse af »Gammelperen« (Ættefaderen).

Nordboerne forstod i Begyndelsen ikke den personlige Kristendom med den enkeltes Ansvarsbevidsthed og Skyldfølelse. De kendte ikke Begrebet Synd som Overtrædelse af et guddommeligt Bud. For dem var *Ætten* Moralens Bærer. Gudsdyrkelsen var udelukkende en Fællessag knyttet til faste Tider og Sammenkomster. Kultusen var det religiøse Centrum. Derfor kunde Hedenskabet holde sig til op imod vor Tid i Form af overtroiske Formler og Handlinger. Den enkelte levede videre efter Døden i Ættesjælen. Graven var derfor ikke blot et Sted, hvor man dyrkede Forfædrene. Den var tillige et Magtcentrum, hvorfra den afdøde Ættefader øvede sin velsignelsesrige Gerning over Hus og Gaard. Derfor knyttedes i Løbet af Jernalderen Graven tættere til Gaarden. Der herskede en udbredt Forestilling om, at de døde samledes i et stort Fjæld (i Landnamabok nævnes flere saadanne) eller i Gravhøjene, der kunde aabne sig ved Nattetide. Gravhøjen var de dødes jorddækkede Bolig, ligesom Oldtidshuset med sit Tag af Straa og Græstørv var de levendes. Ogsaa Navnet Valhal afleder Sverdrup af Bjærg (hallr).

Kriger- og Vandrelivet i Vikingetiden medførte en Krise i disse tilvante Forestillinger. Det enkelte Menneske revs løs fra sin Gruppe. Det betyder imidlertid efter Sverdrups Opfattelse ingenting, at en Mand som Eigil Skallagrímsson var Individualist (Jeg-Dyrker), et Begreb, der først rigtig fremhæves med Romanikken. Men han var en Individualitet, d. v. s. han optraadte alene.

Nordboerne gennemgaar i Vikingetiden en lignende Udvikling som Antikens Folk i Hellenismens Tidsalder. Derved brydes ofte de gamle Ættebaand. Med Krigervæsenet bliver *Ryet* det højeste Maal. Omvendelserne til Kristendommen begynder med disse Individualiteter (Olav Trygvason), og med Høvdingen gaar hele Skarer over til den nye Religion i Overensstemmelse med gammel nordisk Tankegang.

Det religiøse Sindelagsskifte foregik dog ikke saa let. Her var det Præster og Munke, der gennem Prædiken, eget Eksempel og Underet skulde bevise Guds Almagt og faa Nordboerne til i Stedet for at stille Krav til Guderne at indse Guddommens Krav til dem. Missionærerne knyttede især Forsoningslæren til Opfattelsen af Kristus som Djævelens Overvinder, derimod næsten aldrig til Læren om Synd og Bod, som Nordboerne ikke forstod. Ifølge Sogaernes Vidnesbyrd var Nordboerne i den hedenske Tid ikke besat af Genganger- og Dæmonfrygt. Den voksede først, efter at Hedenskabet var undertrykt.

Den norske Bonde opgav ikke uden videre sin gamle Religion. Han satte stadig sin Lid til Thors Trolddomsmagt. Endnu ved Midten af 1700-Tallet brugte Folk paa Dovre Udraabet »Tore Gud«! Fra Hallingdal forekommer Udtrykket »Tor være æveleg love«! og nordenfjelds »Jeg tror, gamle Tor er laus«! En Gang i Begyndelsen af 1700 Tallet berettes fra en Gaard i Telemarken om Dyrkelse med Mad og Øl af et Afgudsbillede i Form af en to Alen lang Træbul med Menneskeansigt. Ogsaa i Sætedalen forekom der Husguder, der sad i Højsæde ved Husbondens venstre Side Juleaften. Til disse sene Gudeætlinger knyttedes navnlig Frugtbarhedskulten, hvilket med ønskelig Tydelighed fremgaar af den Maade, hvorpaa Kvindene dyrkede dem. Selv om vi ikke her i Danmark kender til slige Gudebilleder i Folketroen, saa ligger der dog alene i Ofringen af Julegrød til Nissen — Husgrundens retmæssige Ejer og Gaardens Beskytter — en Rest af Hedenskabet. Først de sociale Omvæltninger i vore Dage har givet Hedenskabets sidste Levninger Dødsstødet.

Det kunde være fristende at jævnføre Georg Sverdrups Bog med Birger Nermans for nylig udkomne »När Sverige kristnades«.

Men af Hensyn til nærværende Oversigts snævre Rammer maa jeg nøjes med at gøre opmærksom paa denne svenske Parallel. — Ogsaa Emil Birkelis populære Bog »Fedrekult. Fra norsk folkeliv i hedensk og kristen tid« (Dreyers Forlag, Oslo 1943) behandler et nærliggende Emne. Bogen bygger bl. a. paa Forfatterens store Arbejde fra 1938 »Fedrekult i Norge« og et nyere Værk om »Huskult og Hinsidighetstro«, som ikke har været mig tilgængelig. Den skal derfor ikke gøres til Genstand for nærmere Omtale.

Paa J. Grundt Tanums Forlag har Wilhelm Kaurin og Mimi Sverdrup Lunden i 1944 udsendt en smuk, populær Bog med historiske Skildringer fra Alverdens Jordbrug, Søfart, Handel og Bykultur med Titlen »Kulturbilder«. Her kan Historielæreren hente Stof til Levendegørelse af sin Undervisning og den jævne Læser opleve noget af fjærne Tiders fængslende Atmosfære. — I »Nordover med hurtigruten« (Tanums Forlag 1943) skildrer Reidar Stavseth Dampskibslinjen, der gennem et halvt Aarhundrede har forbundet de norske Kystlandskaber fra Syd til Nord. Den journalistisk letløbende Tekst veksler med Billedsider, hvor gammeltdags og moderne Dampskibe staar Side om Side med Prospekter af myldrende Havnekajer og Luftfotografier af Fjorde og Skær. — Her skal ogsaa nævnes en Tidsskriftartikel af Hilmar Stigum i »Heimen«¹⁾ (6. Bd. 1941): »Gårdshistorien sett fra kulturhistorisk synspunkt, og kildene til den«. Stignum omtaler nogle norske Udskiftninger af hele Ejerlav i Tiden 1600—1750, altsaa fra samme Tid som de nordslesvigske, som Troels Fink har behandlet i sin Disputats. Disse nordfjordske Udskiftninger har vistnok ikke tidligere været omtalt i dansk Litteratur.

Blandt Memoirelitteraturen, som i denne Forbindelse ikke kan behandles udførligere, vil danske Læsere med særlig Glæde læse Professor Francis Bulls »Tradisjoner og Minner« (Norsk Gyldendal 1945), skrevet i Fængslet, delvis i Smug. Her faar man hele det centrale norske Kulturmiljø i en Nøddeskal fra Bjørnson, Ibsen og Lies Dage til Yngvar Nielsen og Gerhard Gran. — Harald Aars har i »På klassisk jord« (Aschehoug 1945) genople-

1) Heimen er det norske Tidsskrift, der svarer til «Fortid og Nutid».

vet og skildret en Rejse til Italien og Hellas sammen med sin Far, den kendte Skolebestyrer J. Aars. Skildringen bygger paa Dagbogsoptegnelser, Familiebreve og personlige Erindringer. Den fængsler mere ved sine Rejseskildringer og umiddelbare personlige Refleksioner end ved sine kunsthistoriske Betragtninger. — Dr. Otto Lous Mohr har i Fjor hos Aschehoug udgivet »Welhavens kjærlighetsbreve til Ida Kjerulf«, en gribende menneskelig Tragedie om den fattige Digter, der først faar Lov til at møde sin tilbedte, da hun mærket af en hæftig Tuberkulose gaar paa Gravens Rand.

Af den omfangsrige Litteratur, der bygger paa Besættelsestidens Tildragelser, skal kun nævnes et Par Bøger. Den første er en Dialog mellem Nordmanden, Direktør Joachim Ihlen og Direktøren for den svenske Arbejdsgiverforening Bertil Kugelberg: »Frendefolk. Streiflys over forholdet mellom Norge og Sverige under Krigen 1940—45« (Aschehoug 1945) med et Indlæg om Ekspeditionen til Tyskland af Grev Folke Bernadotte. Det er en lille populær Bog, hvis Hensigt er gennem paalidelige Opysninger at fjærne den Bitterhed, som de forskellige Stridsspørgsmaal, der opstod i Forbindelse med Sveriges Holdning under Krigen, har efterladt i mange Nordmænds Sind.

Om den norske Kirkekamp er der allerede udkommet flere Bøger, saaledes H. C. Christie: »Den norske kirke i kamp« (Forlaget Land og Kirke), Ludvig Schübeler: »Kirkekampen slik jeg så den« (Lutherstiftelsens Forlag) og Ingvald B. Carlsen: »Kirkefronten i Norge« (Aschehoug). Christies Bog er en stor dokumentarisk Fremstilling, Schübelers en subjektiv Behandling, medens Carlens nok er den paa een Gang lettest tilgængelige og bedst orienterende Skildring. Begivenhederne er endnu Historikerne saa tæt inde paa Livet, at en kritisk Behandling maa vente til senere. Interesserede henvises til Redaktør Engelstads refererende Anmeldelse i «Morgenbladet»s Kronik 30.—10.—1945.

Almindelig Karakteristik. Blandt Besættelsestidens kulturhistoriske Afhandlinger og Bøger har der i Norge som i Danmark været mange af populært Tilsnit. De er som oftest smukt illustrerede

og indbundne. Stilen er fængslende. Men Indholdet bringer i og for sig ikke meget nyt.

En Del af Forfatterne til de mere videnskabeligt betonedede Arbejder er ikke Kulturhistorikere af Fag. Der er baade Læger, Politimænd, Sagførere, Præster og Skolefolk iblandt. Deraf følger, at Disputatser og andre strængt videnskabeligt anlagte Værker er forholdsvis faa. Man sporer ikke Indflydelsen fra tysk Videnskab med dens Tilbøjelighed til Skoledannelse saa stærkt som i Sverige. De fleste norske Forskere minder mere om deres angelsaksiske Kolleger deri, at de hylder den empiriske Metode. Kendsgærningerne faar Lov til at træde frem og tale for sig selv — ofte lader de sig vel heller ikke uden videre forklare. Deraf følger, at de norske Videnskabsmænd ikke er tilbøjelige til at fortabe sig i sindrige teoretiske Konstruktioner og Systemer. De gaar i Reglen til Materialet med en imponerende Oplagthed uden forudfattede Meninger.

Denne Indstilling er navnlig meget frugtbar for dem, der beskæftiger sig med de kulturhistoriske Museer. Thi her gælder det først og fremmest om at bruge sin Iagttagelsesevne overfor Monumenterne, at leve sig ind i det Miljø, hvoraf de er udsprunget, og at afsløre de Forandringer, de i Tidens Løb er undergaaet. Her er der endnu i vore Dage betydningsfulde Opdagelser at gøre for den Forsker, der er aarvaagen overfor de Ting, han skal omgaas. Den empiriske Undersøgelse er Grundlaget, hvorpaa Museumsvidenskabens hviler. Naar dette er i Orden, kan Arkivernes dokumentariske Tradition udnyttes, og Teorierne udformes, som Materialet byder, uden at blive til teoretisk Hjernespind.

Bærerne af den norske kulturhistoriske Forskning er ikke en snæver Klike af videnskabelige Specialister, der betjener sig af et Slags Frimurersprog, som den gemene Hob ikke forstaar. Den rummer tværtimod alle Afskygninger indtil de rene Autodidakter. Besættelsestidens kulturhistoriske Litteratur i Norge vidner om en frugtbar Vekselvirkning mellem Læg og Lærd, som lover godt for Fremtiden.

STEPHAN KLOTZ OFFENTLIG OG PRIVAT

En Indsigelse og et Gensvar.

I Festskriftet til Professor Knud Fabricius, »Fortid og Nutid« 1945, 155 ff., har Pastor *H. F. Petersen* i Flensborg skrevet en Artikel om Dr. *Stephan Klotz*, kgl. Generalsuperintendent i Sønderjylland, død 1668. Art. er ledsaget af et Portræt. Forf. kalder Klotz en »stor Mand« og skildrer hans private og offentlige Virke i sympatisk Lys. Tilslut citeres Pastor Mollers Ligprædken, der kalder Klotz ydmyg, venlig, maadeholdende, medlidende, trøsterig, mild og barmhjertig. Den sympatiske Skildring stilles S. 157 overfor Kritiken mod den senere »saa stærkt angrebne Mand, som man nærmest fraskrev enhver menneskelig Følelse.«

Her gaas ud fra, at den danske Almenhed er fuldtud paa det rene med, hvad Angrebene gaar ud paa. I dette kan jeg ikke være enig med Forf., og jeg udtalte det — kanske lovlig skarpt — i »Jydske Tidende« 12. December 1945.

Pastor Petersen svarer meget skarpt smst. 24. Januar 1946. Han siger, at jeg ikke har læst hans Artikel ordentlig. »I Stedet for at rette saglige Indvendinger mod det, jeg har skrevet, opkoger De Pontoppidans Fordømmelse af Klotz' paastaaede Forfølgelse af det danske Kirkesprog... Deres Indsigelse rammer helt ved Siden af.«

Jeg maa stadig fastholde: Pastor Petersen tager fejl, naar han i »Jydske Tidende« siger, at Klotz »kendes fra hans Fjendskab mod det danske Kirkesprog.« Dansk Almenhed i Nutiden kender intet, absolut intet til Klotz' Person og Virksomhed. Derfor kommer Forf.s sympatiske Skildring til at virke ensidig. Det er *nødvendigt* at genfremdrage Klotz' Optræden som *det danske Kirkesprogs Fjende Nr. 1*. Det er ikke rigtigt at reducere Pontoppidans Oplysninger til »Paastande«, der »opkoges«. Pontoppidan er den hæderkronede Grundlægger af vor sønderjydske Nationalitetshistorie, en enestaaende Foregangsmand for sin Tid; han kendte som Præst i Sønderjylland af Selvsyn, hvad han talte om. Udførlig Oplysning om den indvandrede Westfaler Klotz' hele Virke vil

Læseren faa hos *Allen*, »Det danske Sprogs Historie i Sønderjylland«, I, 108 ff. Her skal blot det aller nødvendigste fremhæves.

1) *Pontoppidan*, »Det danske Sprogs Hist. udi Sønderjylland«, cit. *Allen* I, 114. »(Jeg) holder for, at General-Superintendenten Doct. Stephan Clotz har handlet meget uforsvarlig, da han mit i forrige Seculo reent afskaffede det Danske og indførte, til Allmuens store Sorg og Gremmelse, skjønt Præsteskabet til Behag, Tydsk Sprog i alle Angelske Kirker, det Flensborgske Amt og Provstie tilhørende, hvor Dansk tales i hvær Bondes Huus, men aldrig høres en Dansk Prædiken.«

2) Fra Hanved Sogn forjog Klotz den danske Pastor *Brecklings* Søn og Medhjælper, og uden at kymre sig om Menighedens Valgret avløste han den fordrevne med en Rostocker H. Meyer, se *Allen* I, 119 ff. Hærover klager Hanvedingerne 1661 i gentagne Skrivelser til Kongen; de skriver til den danske Konge paa Tysk, et talende Vidnesbyrd om deres nationale Forkuelse. F. Eks.: »Worüber ein grosses Wehklagen, Geschrey und Beschwerden im Kirgespiel entstanden, dass, da uns leider all unser Vermögen und zeitlich Wolfahrt geraubet ist¹⁾, wir noch mit grösserem Weh·des recht-vornehmlichen Seelen Trosstes in unser gewöhnlichen Sprache sollen beräubet werden« ... »Gott dem unser Jammer bewusst über alles was wir in dieser Kriags press aussgestanden, undt nun die meisten hie mit nackten Kindlein im Elend ohne Brodt sitzen, undt diss unss nun eine neue bittere Kunde, dass man so gewaltsam mit unss vorfähret, unss doch die einige Christliche Freyheit einer rechtmessigen Wahl benimmt, unsre Beichtende, Schwache und Trostruffende nicht mehr in dänischer Sprache können getröstet werden, sondern unsere Seele sich immer an unvernehmliche vberlendische Worte ergern soll.«

3) Pastor *Markus Esmarch* i Klægsbøl skrev paa Latin et helt Skrift om Klotzes »forargelige og ulovlige gejstlige Embedskaldelser i den kongelige Del av den kimbriske Halvø.« Det lykkedes Klotz at faa Skriftet undertrykt. *Allen* I, 111.

Det tykkes mig, at saadanne Kendsgerninger fortjener at medtages for at fuldstændiggøre Billedet af den »ydmyge, milde, barmhjertige« Stephan Klotz.

Eskjær, 14. Februar 1946.

Gudmund Schütte.

¹⁾ i Svenskekrigen.

Naar jeg i »Fortid og Nutid« skriver en Artikel om »Stephan Klotz indenfor Flensborgs Byporte«, kan Almenheden vente, at jeg begrænser min Fremstilling til Emnet, saaledes at jeg ikke skriver om alt muligt andet.

Naar Dr. Gudmund Schütte ønsker at angribe min Fremstilling, kan han, hvis han er Historiker, ikke undlade at beskæftige sig med min Fremstilling og mine Kilder. Det har han ikke gjort.

I Stedet for taler han haanende om det tiltalende Billede, som Klotz' Medarbejder ved Kirken og Breklings Slægning, Claus Moller, giver i sin Ligprædiken over Klotz, og anfører som Bevis for et rigtigere Billede Pastor Esmarch, af hvis Skrift kun Titlen kendes, Sværmeren Fr. Breckling, hvis Angreb paa al kirkelig Øvrighed ikke gør ham til Kronvidne, og den »hæderkronede« Erik Pontoppidan, som fødtes 30 Aar efter Klotz' Død.

Ingen af de anførte 3 Kilder berettiger Dr. Schütte til at kalde Klotz »det danske Kirkesprogs Fjende Nr. 1«. Muligvis fremmede denne Højtysken, men paa Bekostning af Plattysken, eftersom det danske Kirkesprog i den kongelige Del af Sydslesvig allerede var tilbagetrængt før Klotz' Komme til Flensborg. Ansvar et hviler ikke paa Klotz, men paa Kongen og det tyske Kancelli, eller skyldes helt andre Aarsager, hvorom der maaske andensteds skal skrives. Jeg betvivler, at Klotz har indtaget en fremtrædende Stilling med Hensyn til Højtyskens Udbredelse. Indtil Nationalitetskampens Begyndelse for o. 100 Aar siden gik alle ind for det tyske Kirkesprog.

Netop »Klotz privat« giver én Tvivl om, at »Klotz offentlig« er bedømt retfærdigt hidindtil.

H. F. Petersen.

ANMELDELSER

De danske Enkeltgravskulturer.

P. V. Glob: Studier over den jyske Enkeltgravskultur. København 1945. (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1944).

Et af dansk Arkæologis mærkeligste Resultater er Paavisningen af, hvorledes et fremmed Folk engang i Stenalderen vandrer ind i Jylland, bosætter sig i Halvøens sydlige og vestlige Strøg og senere ved Sammensmeltning med andre Stammer kommer til at danne Grundlaget for det danske Folk. Dette Fremmedelement er knyttet til den saakaldte jyske Enkeltgravskultur. Først relativt sent blev man klar over dens Særstilling i dansk Oldtid. I 1898 fremlagde Sophus Müller i en mønstergyldig Afhandling Resultaterne af en lang Række systematiske Undersøgelser i Jylland og kunde herved give en fuldstændig Karakteristik af den nye Kultur. Men efterhaanden som beslægtede Grupper dukkede op rundt om i snart sagt hele Europa, og de danske Fund stadig øgedes, meldte Ønsket sig om en fornyet Behandling. De fleste Forskere, der beskæftigede sig med disse Forhold, tillagde det uden Sammenligning bedst ordnede og meget rige danske Stof særlig Betydning, og snart blev den fornyede Bearbejdelse af det en af dansk Forsknings største Forpligtelser. Gennem Museumsinspektør, Dr. phil. P. V. Glob's Disputats er denne Forpligtelse indløst paa den smukkeste tænkelige Maade.

Arbejdet er formet som en Række Studier over det efterhaanden imponerende danske Materiale, desværre uden at der samtidig har været Lejlighed til at fremlægge det i monografisk Form. Hele Behandlingen kan derfor for uindviede virke noget tør og saglig, men ved Siden af de noget specielle Afsnit om Oldsagers og Gravformers Typologi er der levet Plads til saa meget kulturhistorisk Stof, at Bogen fortjener Udbredelse ogsaa uden for snævre Fagkredse. Et instruktivt Billedmateriale og et klart Sprog letter dog Adgangen til selv de strengt videnskabelige Kapitler. Og desuden glæder man sig over, at Forfatteren i den

uundgaelige Polemik har valgt en kortfattet og yderst tiltalende Form.

Efter en kort historisk Oversigt, hvor der bl. a. peges paa, at Opdagelsen af Enkeltgravene skal føres tilbage paa to jyske Amatør-Forskere, følger en meget udførlig Gennemgang af Kulturens enkelte Oldsagstyper. Størst Interesse har her Stridsøkser og Lerkar. I Hovedsagen følger Glob Sophus Müllers gamle Gruppering, men viderefører og findeler den stærkt. Gennem en Række Typetavler udskilles blandt Økserne 11 Typer, hver med en hel Del Undertyper; tilsvarende behandles Lerkar og andre Oldsagsformer. Ved første Øjekast kan en saa fin, ja næsten pedantisk Inddeling synes unødvendig, navnlig naar kun et mindre Antal af alle Undertyperne bruges til videre Slutninger. Men Systemet har ogsaa sine Fordele. Eksempelvis er Økse-materialet meget svært tilgængeligt, og en Inddeling foretaget af en Forsker, der som Glob er fuldstændig inde i Stoffet, og som har arbejdet med det gennem en Aarrække, vil faa den største Værdi for videre Studier. Ønsker man nemlig at foretage Under-søgelser over tilsvarende Økser i Udlandet eller over en bestemt Type, som maaske ikke er behandlet særskilt i det foreliggende Arbejde, har man gennem Typetavlerne og de ledsagende Kort den lettest mulige Adgang hertil uden at være nødsaget til at gaa til Originalmaterialet.

En enkelt af Oldsagsformerne kunde der dog være Grund til at ofre et Par Ord paa. Det er den tosidede, spidsnakkede Huløkse, som Glob behandler paa lige Fod med alle de ægte Enkeltgravs-typer, og som man derfor let kan faa Indtryk af virkelig hører herhen. Dette er dog paa ingen Maade sikkert, hvad ogsaa Globs egne forsigtige Udtalelser ved nærmere Eftersyn tyder paa. Tværtimod kan man paa Grundlag bl. a. af et Par Fund (nævnt i Bogen) vise, at de spidsnakkede Huløkser tilhører Tiden før det østlige Enkeltgravsindslag, idet de forekommer i rene, sydvest-jyske Megalitifund, der endog maa være ældre end eller samtidig med Undergravstids Begyndelse. Der er saaledes kun Sandsynlighed for den ene af de Muligheder, Glob opstiller, nemlig at disse Økser hører til Megalitikulturen og er kommet til Landet med Walternienburg-Indslaget ved Begyndelsen af Blandebjerg-Tid.

Meget værdifuldt er Kapitlet om Høje og Grave; ganske særlig kommer det frem, hvilken Fylde af Oplysninger der kan hentes fra det hidtil ubearbejdede Stof. Undersøgelsen omfatter baade egentlige Enkeltgrave og forskellige Træ- og Stenkister, der først kommer i Brug senere hen, og som skyldes de yngre, øst-danske Paavirkninger. Vigtig er Paavisningen af Anlæg, hvis

Plan stemmer overens med mellem- og østeuropæiske Kammergrave.

I det følgende Afsnit diskuteres Oprindelse og Afstamning. Glob følger her den gængse danske Opfattelse, at Enkeltgravkulturerne er fremmede i vort Land, og behandler klart og overskueligt de mange forskellige Meninger, som i denne Forbindelse er fremsat navnlig af udenlandske Forskere. Videre gives der et kort Overblik over alle de beslægtede Grupper i Europa, hvorunder der fremsættes den vigtige — og sikkert rigtige — Antagelse, at der inden for de fleste større Kulturgrupper kan udskilles en Række ældste Former, som indbyrdes kommer hinanden saa nær, at man har Lov til at antage et oprindeligt fælles Hjemsted for alle disse Folk. Og dette kan man med Glob næppe søge andetsteds end i Sydøsteuropa og tilstødende Dele af Asien. Herfra skulde saaledes i sidste Omgang ogsaa de danske Enkeltgravfolk være udvandret. I et sidste Kapitel rides endelig nogle kulturhistoriske Linier op, hvorunder Forf. behandler selve Indvandringen, Forholdet til den oprindelige Befolkning, de nye Folks Bopladser og deres Næringsveje.

Særlig Interesse knytter der sig til, hvad Glob sammenfatter under Betegnelsen den østdanske Enkeltgravskultur. Selv om en stor Del af dette Stof er spredt rundt om i Bogen og kan være vanskeligt at samle for den uindviede, ligger en af Arbejdets største Fortjenester paa dette Felt. Det er mange Aar siden, man lærte nogle faatallige Økser og Lerkar af Enkeltgravstype fra Øerne at kende, men først for en halv Snes Aar siden blev det under en samlet Behandling af Stoffet klart, at der her var Tale om en selvstændig Gren af Enkeltgravkulturerne med Rod i beslægtede nordvesttyske Grupper, men uden direkte Forbindelse med den jyske. Denne ødanske Enkeltgravskultur var karakteriseret af særlige Former for Vaaben, Arbejdsredskaber, Lerkar, Smykker og Grave og blev sikkert baaret af en selvstændig Folkegruppe. Glob paaviser imidlertid, at det samme Indslag gjorde sig gældende ogsaa i Jylland, endda i en saadan Grad, at hele den yngre jyske Enkeltgravskultur prægedes af det. Forf. vælger derfor med Rette at kalde det nye Indslag for østdansk i Stedet for som tidligere ødansk.

Ikke blot er denne utvivlsomt rigtige Antagelse af største Betydning, fordi den klarlægger mange dunkle Træk i den yngre jyske Enkeltgravskultur, men ogsaa fordi den understreger Styrken i det østdanske Indslag. Ved Klarlæggelse af Befolkningsproblemerne i Slutningen af Stenalderen og Ældre Bronzealder maa man i høj Grad tage denne Faktor med i Betragtning. Den Kul-

tur- og Folkeblanding, som finder Sted i denne Tid, har altsaa Rod i tre forskellige Elementer, det gamle Megalitfolk, det jyske og endelig det ødanske Enkeltgravfolk. Megalitfolket spiller nu som før en stor Rolle i denne Forbindelse, men medens man tidligere var tilbøjelig til at lade den jyske Stamme indtage en lignende dominerende Stilling, synes det nu klart, at man i langt højere Grad skal have sin Opmærksomhed henvendt paa den østdanske. Kort efter dens Ankomst sætter den store Kulturblending nemlig ind, og det maa skyldes dette Folks ligelige Spredning over Jylland og Øerne, at Kulturen i Dolktid faar et saa ensartet Præg over hele Landet. Tilmed synes det at være nært forbundet med metalbrugende Folk i Mellemeuropa, og selv om de første Kobbersager allerede havde fundet Vej til Norden før dets Ankomst, er det højst sandsynligt, at netop de nye Stammer aabnede for den brede og med Tiden stadigt voksende Metalstrøm, som til sidst lod Stenalderen gaa over i en regulær Bronzealder. Da Kulturforholdene i Ældre Bronzealder og i Stenalderens sidste Periode i store Træk er ens, faar de nye Paavisninger selv sagt ogsaa den største Interesse for den aktuelle Diskussion om Bronzealderfolkets S sammensætning, et Spørgsmaal, der vil blive berørt i Forbindelse med omstaaende Anmeldelse af »Danmarks Bronzealder«.

Paa et andet Punkt kan der dog være Grund til at tage Dr. Glob's Resultater op til fornyet Overvejelse. Det gælder Dateringen baade af den jyske og den østdanske Enkeltgravkultur i Forhold til Megalitikulturen. Nu er disse Spørgsmaal ret vanskelige og er ikke blevet lettere, efter at Forf. sikkert med Rette mener at maatte se bort fra en Del af de saakaldte Krydsfund, som hidtil har været anvendt i denne Forbindelse. Glob bestemmer det jyske Folks Ankomst ved at se paa det Tidspunkt, da Udviklingen afbrydes inden for de sydvestjyske Megalitbygder, og naar det Resultat, at »ældre Undergravstid maa begynde i Slutningen af ældre Jættestuetid (Troldebjergtid)«. Dette er vistnok vel tidligt, fordi ogsaa den følgende Fase af Jættestuetid (Blandebjergtid) — hvad Glob ikke angiver — er repræsenteret i de samme Egne og vel at mærke ved Oldsager i rent megalitisk Milieu (f. Eks. Dyssefund fra Terpling, Gørding Herred og Votivfund fra Vester Nebel, Skads Herred).

Videre sættes hele det østdanske Indslag til Bundgravstid, hvorved der paa Øerne bliver en mærkelig fundtom Tid mellem den kraftige Enkeltgravkultur i Bundgravstid og den stærkt enkeltgravspaaavirkede Dolktid. Dette er Glob klar over, idet han (S. 208) anfører, at der mellem yngre Jættestuetid og Dolktid for hele

Landets Vedkommende maa indskydes en Periode, der omfatter Slutningen af Bundgravstid og Overgravstid. Men de eneste Fund fra Øerne, der kan henvises til en saadan Periode, er et enkelt retvægget Bæger og en Hellekiste, som begge lige saa vel kan være af regulære Dolktidsformer. Er Globs Dateringer af de yngre Enkeltgravsperioder rigtige, bringes der saaledes i høj Grad Uorden i vor relative Kronologi, uden at der samtidig gives noget Forslag til en Nyordning. Enten maa den østdanske Enkeltgravskulturs Typer som tidligere foreslaaet fordeles over baade Bundgravstid og Overgravstid, eller ogsaa maa Løsningen søges efter helt andre Linier.

Dr. Globs Studier af Enkeltgravskulturerne i Danmark kendetegnes paa alle Omraader af Forfatterens overlegne Beherskelse af baade dansk og udenlandsk Materiale. Paa mange Punkter bringer Bogen friske Synspunkter og nye Ideer, uden at der nogetsteds er vejet af fra den strengt videnskabelige Linie. Den er et af de fineste arkæologiske Arbejder, som har set Lyset herhjemme i en lang Række Aar.

C. J. Becker.

Kultur og Folk i Danmarks Bronzealder.

H. C. Broholm: Danmarks Bronzealder I—II. Nyt Nordisk Forlag. 1943—44.

Lige fra Oldtidsforskningens Barndom har Arkæologerne følt sig draget af den nordiske Bronzealder. Ved sit geniale Treperiode-system paaviste Christian Jürgensen Thomsen omkring 1818 først af alle, at der havde eksisteret en selvstændig Bronzealder, og siden har mange af Nordens betydeligste Forskere viet denne Tid en hel Række Arbejder. Snart var det vægtige, omfattende Studier, hvor Perioden gradvis blev udforsket og sat paa Plads i sin europæiske Sammenhæng; her vil Navne som Worsaae, Oscar Montelius og Sophus Müller staa til sene Tider. Og snart var det — navnlig i de senere Aar — Fremlæggelse af enkelte Fund som Solvognen, Lurerne, de mærkelige Egekistefund og en lang Række andre.

Men moderne Forskning kan ikke baseres alene paa enkelte Fund. Skal man have et virkeligt Billede af en Tids Kultur, maa der tages Hensyn til alt, hvad der er bevaret. Det maa være en af de vigtigste Opgaver for vor Tids Arkæologi at kunne bearbejde og fremlægge Oldtidens enkelte Afsnit paa en saadan Maade, at

der tages Hensyn til hele den brede Masse af Stof, og at det gøres tilgængeligt for videre Forskning baade herhjemme og i Udlandet.

Hidtil er kun mindre Afsnit af Oldtiden eller enkelte Fundgrupper behandlet paa denne Maade, men nu foreligger for første Gang en af de store Perioder i samlet Bearbejdelse gennem Museumsinspektør, Dr. phil. H. C. Broholms to første Bind af »Danmarks Bronzealder«. Første Bind giver bortset fra en kort, vel-skreven Indledning om Forfatterens særlige Syn paa Arkæologiens Historie og Maal kun en katalogagtig Fortegnelse over det mægtige Stof, der er bevaret fra Ældre Bronzealder. Dette Raamateriale danner Grundlaget for andet Binds brede, udførlige Skildring af Ældre Bronzealders Kultur og Folk. De to Bind er en Enhed og kan derfor omtales under eet.

Udadtil fremtræder det over 500 Sider store Værk meget smukt og stateligt. Allerede Sikker Hansens Forsidelitografier er en Nydelse for Øjet. Og Indtrykket holder sig ved en Gennembladning af Bøgerne. Det rige, velplacerede Billedmateriale, der med rund Haand er fordelt i begge Bind, og det fine Tryk gør den bogligt set til et af de smukkeste arkæologiske Værker, der har set Lyset herhjemme. De viser fuldt ud, at Videnskab og Bogkunst meget vel lader sig forene og er i Virkeligheden et haandgribeligt Udtryk for Forfatterens egen Interesse for smukke Bøger.

Et imponerende Fundstof har været til Raadighed. Mere end 2500 Gravfund samt et Antal af Mark- og Mosefund er beskrevet i første Bind. De er ordnet paa en let og praktisk Maade, først efter Perioder og derefter topografisk. Dr. Broholm benytter i det store og hele den Inddeling, som Montelius allerede 1885 fremsatte, og hvorefter Ældre Bronzealder falder i tre Perioder. Den er noget grovere end den Deling, som Sophus Müller efter indgaaende Studier kom til 20 Aar senere, og som hidtil har været den mest anvendte inden for dansk Forskning. Ved Behandling af det store, brede Stof synes dog Montelius' System at være det mest praktiske.

I andet Bind bliver der først givet en udførlig Behandling af de ældste Metalsager her i Landet, indført og anvendt medens Stenalderen endnu raadede som Kulturform. Den yngre Stenalder har ofte været karakteriseret som en kamufleret Metalkultur. Givet er det i hvert Fald, at Stenalderfolket i omtrent 1000 Aar før den egentlige Bronzealder kendte Smykker og Redskaber af Kobber og Guld, men at disse endnu var saa sjældne og kostbare, at det blev Stenredskaberne, som virkelig prægede Tiden. Dette Forhold maa man hele Tiden have i Tankerne, naar man læser Dr. Broholms Skildring af disse første Metalsager. Der gives dem

nemlig den samme udførlige Behandling som Sagerne fra den egentlige Bronzealder, uden at der samtidig tages Hensyn til Stenalderstoffet. Skal Stenalderens Metalsager sættes paa deres rette Plads i Kulturhistorien, maa de ses sammen med Stenalderens øvrige Fundstof, og man kan vanskeligt rive dem ud af deres naturlige Sammenhæng uden at komme til at give et skævt Billede af en Metalkultur, som i Virkeligheden førte en Skyggetilværelse i et Stenaldermilieu.

Gennem Ældre Bronzealders tre store Afsnit faar man en udførlig Beskrivelse af denne Storhedstid. Støttet paa Bogens fortrinlige Billedmateriale bliver Kvindernes smagfulde Smykker og Mandens storartede Vaabenudstyr beskrevet i Enkeltheder. Et særligt Afsnit behandler de kulturhistorisk fuldstændig enestaaende Dragter fra velbevarede Egekister. Om Gravskik og Gravformer er Fundene i særlig Grad oplysende; her bringer de talrige Fundbeskrivelser og det for en stor Del nye Billedstof mange værdifulde Enkeltheder. I Ældre Bronzealder begravnes de døde som bekendt i Sten- eller Egekister under Jordhøje. Næsten alle de store Gravhøje, der kroner vore Bakketoppe rundt om i Landet, stammer fra denne Tid. De møjsommeligt sammenslæbte Jordmasser er ikke blot Beskyttelse for Graven, det er Datidens stolte Mindesmærker for de afdøde. Og de er stadig de mest iøjnefaldende Monumenter over vore 3000-aarige Forfædre.

Og netop fordi det med al Sandsynlighed er vore direkte Forfædre, der hviler her, vil man med største Interesse give sig i Lag med det Kapitel, som omhandler selve Folket og dets Oprindelse. Meget er det ikke, vi direkte kan slutte os til, og mange er derfor de Hjælpekilder, der maa mobiliseres. Vigtigst er det, hvad de døde selv kan fortælle. Kapitlet bringer derfor en udførlig Omtale af det Skeletmateriale, som er bevaret, desværre i saa ringe Omfang. Det refererer først, hvad vore Antropologer, nu afdøde Dr. Fischer-Møller og senere Dr. med. K. Bröste, gennem Maalinger og Undersøgelser er naaet til. Bronzealderfolket var af afgjort nordisk Type og havde racemæssigt en lignende Sammensætning som Nutidens Danskere, med en Blanding af kort- og langskallede Elementer. Det var ret høje, fint byggede Mennesker med slanke Lemmer og blondt Haar.

Der synes i Dag at være Klarhed over, at Grundstammen i Danmarks nuværende Befolkning kan følges tilbage til Ældre Bronzealder, men stiller man Spørgsmaalet om Bronzealderfolkets Oprindelse, er man straks paa usikker Grund. I Yngre Stenalder ligger Forholdene saaledes, at der fra Periodens Begyndelse findes et fast bosiddende Bondefolk over hele Landet, det saakaldte

Megalitfolk. Nogle Aarhundreder senere vandrer et nyt Folk ind i Jylland, antagelig i sidste Omgang fra Sydøsteuropa. Efter Folkets karakteristiske Gravskik kaldes det sædvanligvis det jyske Enkeltgravsfolk. Tidligere mente man, at disse to forskelligartede Folk i Slutningen af Stenalderen smeltede sammen, og at det nye Folk var vore Bronzealderforfædre. Nyere Forskning har vist, at Forholdet er mere kompliceret, idet man har faaet Rede paa, at der kort før Stenalderens Slutning kommer endnu et Befolkningselement til. Fundene viser, at man ogsaa i Østdanmark maa regne med Indtrængen af nye Folk, der sætter over Østersøen. De er i Slægt med de jyske Enkeltgravsstammer, men synes tilige at være blandede med mellemeuropæiske Folk.

Professor Brøndsted behandlede for faa Aar siden i »Danmarks Oldtid« disse Spørgsmaal og naaede til det nye Resultat, at Enkeltgravsfolkene, særlig det jyske, kom som Herskerfolk, der blev det dominerende Element i Bronzealderfolket, medens det gamle Megalitfolk maatte føre en lavere Klasses Tilværelse som Haandværkere og Bønder. Dr. Broholm opponerer skarpt mod denne Fortolkning af Fundene. Enkeltgravsfolket optræder ganske vist som Fremmedfolk, hvis Kultur i meget høj Grad kommer til at præge Bronzealderen, men Folket selv er efter Forfatterens Mening opsuget i den oprindelige Befolkning. Det er altsaa denne, der danner Grundelementet i Bronzealderfolket. Dr. Broholm mener heller ikke, der er Tale om en Over- og Underklasse, men karakteriserer Bronzealdersamfundet som et primitivt Bondesamfund uden større sociale Forskelle.

Spørgsmaalet er aabenbart vanskeligt at komme til Livs. Dog skal det sikkert, som Professor Brøndsted i udstrakt Grad har gjort, løses ved at tage Forholdene i Stenalderens Slutningstid op til Granskning. Det er her, Løsningen ligger, hvis den ellers kan lokkes frem. Og navnlig vil det være svært at faa et rigtigt Billede af Forholdene, hvis man med Dr. Broholm ikke tager Hensyn til det senere østdanske Enkeltgravsfolk. Efterhaanden som dette Fremmedelement paa Øerne og i Dele af Jylland træder klarere frem, synes det nemlig, som om mange Forhold til Forstaaelse af Bronzealderfolkets blandede Herkomst ligger skjult her. Som omtalt i Globs nye Arbejde om den jyske Enkeltgravskultur er der netop Grund til at have sin Opmærksomhed henvendt paa dette Punkt. Ikke blot synes det nye Folkeelement at have givet Stødet til den dybtgaaende Kulturudjævning, som vi ser foregaa i Stenalderens sidste Periode, og som danner Forudsætningen for Bronzealderens Enhedskultur, men tillige er det tydeligt, at det nye Folk staar i nær Forbindelse med tidlige

Metalkulturer i Mellemeuropa og uden Tvivl kommer til at betyde meget for Aabningen af de Handelsveje, som netop ved denne Tid bringer en stærkt forøget Metalstrøm ind over Landets Grænser.

Skulde man anføre enkelte Indvendinger mod Værket, maatte det blive i Retning af et Ønske om mere præcise Angivelser i de store Fundlister, som i den foreliggende Form er vanskelige at bruge til videre videnskabeligt Arbejde, bl. a. fordi Beskrivelserne i mange Tilfælde er holdt i saa almindelige Vendinger, at forskellige Oldsagstyper ofte udstyres med een og samme Betegnelse. Eksempelvis anvendes Ordet Tutulus — en lille Smykkeplade med Øsken paa Bagsiden — ofte uden Adskillelse om to forskellige Typer (Pl. 19, Fig. 9 og Fig. 10 i Værkets II Del) og Betegnelsen Paalstav i de fleste Tilfælde uden Specificering, til Trods for at der i II Bind omtales hele 11 forskellige Typer af dette Redskab. Som Fundlisterne nu foreligger, synes de at have størst Værdi for den Lokalforsker, der hurtigt ønsker at faa et Overblik over, hvad der foreligger af Bronzealdersfund fra hans Egn. Blot ved Opstilling af en Række Typetavler og ved Henviisning hertil for hvert enkelt Stykkes Vedkommende, vilde disse Fundlister, som jo fylder Halvdelen af Værket, ogsaa kunne blive af virkelig Værdi for de Forskere, som ønsker at arbejde videre med denne Tid. Og med saadanne Typetavler vilde det tillige komme til at staa som den efterhaanden stærkt tiltrængte Afløser af Sophus Müllers »Ordning af Danmarks Oldsager«.

Visse Steder i Bogen synes der heller ikke at være tilstrækkelig stor Overensstemmelse mellem Fundmaterialet i første og Resultaterne i andet Bind. Til Belysning af det kulturhistorisk yderst vigtige Skifte i Gravskikken, hvor Ligbrænding afløser Gravsætning af den døde ubrændt, kan der f. Eks. ved en Gennemgang af Fundlisterne komme de hidtil ganske nye Iagttagelser frem, at Ligbrændingen allerede i 2. Periode viser sig i fuldt typisk Form og er dokumenteret ved ca. 25 Fund, som fortrinsvis stammer fra Syd- og Sønderjylland. I den følgende Periode vinder den nye Skik stærkt frem. Inddeler man Jylland i fire Tværbælter efter Amterne, ser man — stadig alene paa Grundlag af Dr. Broholms Lister — at der i det sydligste er 87 pCt. Grave med Ligbrænding (af samtlige Fund, hvor Gravformen er angivet), medens der i det næste er 82 pCt. og i de to endnu nordligere henholdsvis 75 pCt. og 57 pCt. Den nye Skik vinder med andre Ord kun langsomt Terræn nordpaa i Tidens Løb. Det virker derfor ikke rigtigt forstaaeligt, naar man i II Bind finder den gamle Opfattelse gengivet uændret, at egentlig Ligbrænding er ukendt i 2. Pe-

riode og pludseligt viser sig i 3. Periøde over hele Landet. Det er heller ikke holdbart, naar et stort Antal Fund uden Oldsager (mindst 130 Grave), der er medtaget i Listerne, fordeles saaledes, at næsten alle med ubrændt Skelet henføres til 2. Periøde, medens Grave med Ligbrand alle sættes til 3. Periøde.

Trods disse Indvendinger vil dette nye Størværk faa en central Stilling i vor arkæologiske Litteratur. Ingen, der paa en eller anden Maade er interesseret i Bronzealderen — og det gælder baade Læg og Lærd — kan komme uden om det. For de fleste vil dets største Værdi ligge i den brede, omfangsrige Støfsamling og dets Sammendragning af vor Viden om dette tiltrækkende Afsnit af vor Oldtid.

C. J. Becker.

Nyere Herregaardslitteratur.

Danske Herregaarde ved *Christian Elling*. 199 S. Thaning og Appels Forlag, 1942. — Danske Slotte og Herregaarde under Redaktion af *Arthur G. Hassø*. II (676 S.) og III (698 S.). Helsing. 1943. — Vore Herregaarde af *Therkel Mathiasen* med supplerende arkitekturhistoriske Oplysninger af *Steffen Linvald*. 430 S. Hagerup. 1943.

Grundtypen for de fleste herregaardsværker er givet med *F. Richardt*, *T. A. Becker* og *C. E. Secher*, *Prospekter af danske Herregaarde* (1844—68). Hver herregaard er her behandlet for sig, dog uden nogen streng topografisk rækkefølge, og til hver gaard hører et billede og en beskrivelse, hvor teksten — bortset fra angivelsen af beliggenhed, tilliggender, ejer o. l. — væsentlig bestaar af en meget fyldig oversigt over ejerne gennem tiderne, mens oplysningerne om arkitektur kun er yderst sparsomme. I almindelighed huskes værket vistnok kun paa grund af de nydelige litografier med den hyggelige biedermeierstemning. Og naar prospekterne i dag har arkæologisk interesse, er det, fordi litografierne viser bygningerne ved midten af 19. aarh.

Et andet udgangspunkt er *Traps Danmark*. Her behandles hver enkelt herregaard efter omtrent samme skema som i prospekterne, men forskellig herfra systematisk indordnet i værkets topografiske rækkefølge. Indenfor dansk topografisk litteratur indtager Trap en solid, klassisk position. For de aktuelle forholds vedkommende er den sidste (4.) udgave, der kom 1920—30, naturligvis ikke up to date mere; men Trap hævder absolut sin plads. — Herregaardene har lige fra første udgave (1858) været behandlet saaledes, at der i selve sognebeskrivelsen er gjort rede for deres

størrelse, mens der i oversigten over sognets vigtigste mindesmærker gives en kortfattet, præcis ejerliste og en ligesaa kortfattet karakteristik af arkitekturen. Det vil i virkeligheden sige, at i forhold til prospekterne er bygningshistorien *sideordnet* med ejerhistorien.

I begyndelsen af 1920'erne (1922—23) kom *Danske Herregaarde ved 1920*, et stort pragtværk i tre bind, et »samleværk« med mange medarbejdere. Hver herregaard behandles for sig. Værket var anlagt topografisk, men rækkefølgen var ikke den samme som i Trap, hvad der rent praktisk var en mangel ved et opslagsværk af denne art. Men i beskrivelserne genfandt man skemaet fra Prospekterne og fra Trap med ejerhistorie og med bygningskarakteristik, i forhold til Trap selvfølgelig i udvidet form og pyntet med anekdotestof. — Mens Prospekter af danske herregaarde ikke havde mere end eet litografi til hver gaard, og Trap kun af og til ledsager teksten med et billede, var dette herregaardsværk rigt illustreret med fotografier; men — hvad der maa understreges — udover enkelte situationsplaner, der viste herregaardenes beliggenhed, ingen tegninger, skønt netop tegninger er tiltrængt i en bog, hvor arkitektur spiller en stor rolle. Fotografierne syntes rent tilfældigt valgt, væsentlig efter familiealbum-princip, mange viste uinteressante dagligstuer og portrætter af de sidste ejergeneration. Oftest var de ligegyldige for fremmede mennesker, d. v. s. læseren. Billeder af almen bygningshistorisk og personalhistorisk interesse var afgjort i mindretal.

De sidste aars interesse for baade bøger og herregaarde har givet sig udslag i fire publikationer: professor *Chr. Elling, Danske Herregaarde* (1942), *Danske Slotte og Herregaarde* under redaktion af arkivar *Arthur G. Hassø* (II og III 1943), dr. phil. *Therkel Mathiassen, Vore Herregaarde* (1943) og — i en klasse for sig — *Herregaardene og Samfundet* udgivet af Majoratsforeningen under redaktion af *Therkel Mathiassen*. — I det følgende vil navnlig Mathiassens bøger og *Danske Slotte og Herregaarde* blive gjort til genstand for omtale, og til slut vil vi søge at give denne herregaardslitteratur en almindelig karakteristik.

Af de fire nævnte værker er professor Ellings *Danske Herregaarde* langt den bedste. Den kan have sine »skønhedsfejl«, men er sine konkurrenter langt overlegen. Den er begrænset, men fylder nøjagtigt indenfor sine rammer. Her er linie og klarhed. Den svarer paa sin vis til dr. Aage Roussels lille bog *Danmarks Middelalderborge* (1942). Professor Ellings bog er dog udpræget æstetisk og kunsthistorisk, mens dr. Roussels er arkæologisk og kulturhistorisk. *Vore Herregaarde* er ikke nogen vidtløftig bog.

Den bestaar hovedsagelig af fotografier. Dens formaal er ikke som de andre værkers at give en topografisk oversigt, men at ordne herregaardene efter tider og typer fra senmiddelalder til empire. — Den indledende tekst, en kunsthistorisk oversigt, er ledsaget af nogle isometriske tegninger (udført af arkitekt Hans H. Engqvist) af hoved- og avlsbygninger paa særlig typiske herregaarde. Paa denne maade illustreres hovedgaardens udvikling fra renæssancens mere tilfældige gruppering af avlsbygningerne ved siden af hovedbygningen til barokkens fastkomponerede anlæg. Der er ogsaa isometriske tegninger af Borrebys og Frederiksdals hovedbygninger med taget fjernet, saa man kan se rumfordelingen. Vi kan her følge udviklingen i planskemaet. Renæssancen har i forhold til middelalderen rigere rumfordeling med en forstue og to rumsuiter, et planskema, der peger fremad. Og i rokokoplanen er udviklingen under indflydelse fra fransk arkitektur ført til et højdepunkt af forfinelse.

Man saa gerne et stort, omhyggeligt herregaardsværk offentliggøre det rige materiale, som herregaardene er; men det er desværre ikke sket. Der synes at være lidt for meget forlægger-smartness i herregaardsbøgerne.

Saaledes er *Danske Slotte og Herregaarde* et yderst traditionelt værk. Det er en udvidet nyudgave af Danske Herregaarde ved 1920, f. eks. er en del af forfatterne de samme og flere af artiklerne er brugt igen, kun i lidt omarbejdet form. Forskellig fra Danske Herregaarde ved 1920 følger gaardene samme topografiske rækkefølge som i Trap, hvad der absolut er en forbedring. Det er en stor lettelse, at topografiske værker af denne art følger et fast skema. Til dette er det naturligt at tage Trap som forbillede, saaledes som f. eks. *Danmarks Kirker* har gjort. Som i det tidligere værk falder beskrivelserne i en ejerhistorie og en bygningshistorie, og illustrationsmaterialet bestaar af mange fotografier og nogle faa situationsplaner. I forhold til Danske Herregaarde ved 1920 er portrætterne af nuværende ejere for største delen udgaaet, til gengæld er der medtaget en del nye interiørfotografier. Det bedste man kan sige om dem er, at de maaske til sin tid vil faa kulturhistorisk interesse ved at vise overklassens boligindretning i 1940'erne. Saa lidt som i værket fra 20'erne findes der planer og opstaltes af bygningerne. Som helhed byder Danske Slotte og Herregaarde ikke fornyelser paa noget punkt. Værket lider ligesom forgængerens haardt under samleværkernes kendte mangler: uensartet behandling, mangel paa klare grundlinier og sammenhæng. Hver forfatter skriver naturligvis ud fra sine forudsætninger. Er hans felt kunsthistorie, faar bygningerne en om-

hyggelig behandling, men godshistorien gennemgaas med let haand. Er han almindelig historiker, evt. landbrugshistoriker, faar godshistorien naturligvis mest, mens bygningshistorien for-sømmes. Det er for tilfældigt. Læseren er aldrig som ved *Danmarks Kirker* sikker paa, hvad han finder i den artikel, han slaar op paa. Til sagligt arbejde vil værket sandsynligvis være uanvendeligt, og til turistbrug er det for uhaandterligt.

Herregaardene og Samfundet er ogsaa et samleværk, men mindre udpræget. Der er flere forfattere, men dr. Terkel Mathiassen har dog skrevet de fleste artikler. Vi genfinder her de samme synspunkter som i hans bog *Herregaarde og Godser* fra 1931, ligesom han ogsaa arbejder videre med de samme opstillinger og tabeller. Den, der søger statistiske oplysninger om ejerforhold o. l., kan finde dem i disse to bøger. — Ifølge sin karakter er *Herregaardene og Samfundet* en subjektiv socialpolitisk pamflet, et forsvar for storgodset som enkeltmandsbesiddelse, saa bogen skal ikke omtales nærmere her. Men det skal dog fremhæves, at den har noget, som de andre herregaardsværker ikke har, nemlig oversigt over herregaarden som økonomisk faktor.

Vore Herregaarde er et udpræget topografisk værk. Det bestaar af en række yderst kortfattede skildringer af Herregaardene, hver ledsaget af et billede. Gaardenes rækkefølge er delvis den samme som i Trap, men mærkelig nok ogsaa kun delvis. Bogen begynder med en kort indledning, der skitserer herregaardenes historie under vekslende tidsaldres forskellige konjunkturer og lovgivninger med streg under loven af 1919 om ophævelse af len og stamhuse. Efter den lov vil det nemlig ikke ret mange generationer ud i fremtiden være muligt at bevare de store godser samlede. — I Frankrig fandt en lignende ophævelse for øvrigt sted ved den store revolution, og her i landet var det en af grundlovens løfteparagraffer, der imidlertid gennemførtes saa sent, at mange maa-ske havde haabet, den var glemt, men ogsaa saa sent, at der i haandhævelsen af loven kom nye sociale elementer, man ikke havde tænkt paa, da den i sin tid blev lovet.

Loven af 1919 er vistnok psykologisk set det springende punkt for dr. Mathiassen. Han har forelsket sig i disse herregaarde, som de var før i tiden. Han vil nødvendig tænke sig dem anderledes end som ramme om en godsbesidders rige, patriarkalske tilværelse. Han vil føre et forsvar for disse herregaardes kultur. Men baade *Herregaarde og Godser* og *Herregaardene og Samfundet* er langt bedre opbyggede forsvar end *Vore Herregaarde*.

Der behandles ialt 275 Herregaarde, men registret omfatter 536 gaarde paa over 20 tdr. hartkorn eller 200.000 kr. i ejendoms-

skyldværdi med angivelse af tilliggender, ejer o. s. v. + et tillægsregister (med petit) over 26 gaarde, der nu er uden tilliggender. At arealet er afgørende for bogens synspunkt, er sikkert rigtigt og vel gennemtænkt, men det er ligefrem upraktisk — og føles, som om systemet er drevet for vidt — at man skal oplede saa betydningsfulde bygningsværker som Spøttrup og Voergaard i det lille tillægsregister. — Bogen er inddelt efter amter, og da den er en opslagsbog, har læseren ret til at forlange en orientering i dens hovedafsnit, saa bogmæssigt er det en mangel, at der ikke findes nogen indholdsfortegnelse over amterne. Denne mangel er saa meget mere følelig, som der ikke paa hver side er angivelse af, hvilket amt, der omhandles paa det sted i bogen. Som i Danske Slotte og Herregaarde kunde amtets navn passende have været anbragt midt over kolumnen.

Den enkelte herregaardsbeskrivelse strækker sig i reglen over en halv side, og hertil hører et billede, der ogsaa fylder ca. en halv side. — Billedteksterne er meget lakoniske, de angiver kun gaardens navn; af rent praktiske grunde burde de i hvert fald have meddelt fra hvilket verdenshjørne gaarden var fotograferet. Beskrivelsen indledes med et par linier om gaardens tilliggender og ejerens navn. Ellers domineres den af ejerhistorien, d. v. s. den er en ejerliste. Her findes de samme oplysninger som i Trap, kun som oftest mere summariske. — Mens man gerne havde set Trap fulgt i den topografiske rækkefølge, havde nogen mere frihed m. h. t. oversigten over ejerne i forhold til Trap været gavnlige.

Til slut følger nogle faa linier arkitekturoversigt. Det er vistnok halsløs gerning at ville karakterisere en herregaards hovedbygning, undertiden hele anlæget af hoved- og avlsbygninger i 5—10 linier. Steffen Linvald, der maa have ros og dadel herfor, har nok faaet ud af det, hvad der kan opnaas. Det ses f. eks., at de nyeste behandlinger er taget i betragtning ved udarbejdelsen. Det opgives, i hvilken fredningsklasse bygningen er anbragt, hvornaar den er opført og lignende forhold. Disse leksikalske kendsgerninger lider dog af enkelte mangler. Det gælder f. eks. overalt, at det havde været ønskeligt med flere arkitektnavne, og det burde f. eks. have været nævnt, at den fornylig foretagne restaurering af Pederstrup var sket i 1939 under arkitekt Viggo Sten Møllers ledelse.

Billedstoffet er ikke alt for iøjnefaldende daarligt. Men det er heller ikke godt. Der er ikke rigtig fornemmelse for arkitektur i disse billeder — man sammenligne dem f. eks. med billederne i professor Ellings bog. Reproduktionerne er heller ikke altid saa gode, som de burde være.

Vore Herregaarde giver intet nyt ud over at føre Trap à jour m. h. t. ejerforholdene. Det er beklageligt, at en paa sit felt saa udmærket videnskabsmand som dr. Mathiassen af sin kærlighed til et inciterende stof har ladet sig forlede til at udgive denne bog, der slet ikke er ham værdig. Det er saa meget mere mærkeligt, som han i sine to andre bøger har givet indgaaende skildringer af herregaardene. Man kan være uenig med ham i hans forsvar for herregaardene og bl. a. finde, at det mangler social forstaaelse. Men mens Herregaarde og Godser og Majoratforeningens bog kan læses med et vist udbytte, fordi de dog bringer nyt stof og personlige synspunkter ind i en debat om sociale og økonomiske spørgsmaal, er Vore Herregaarde ganske overflødig.

Baade Danske Slotte og Herregaarde og Vore Herregaarde er i stort og »fornemt« format (henholdsvis 32×25 cm og 30×23 cm). Naar man vilde udsende nye bøger om herregaardene, burde det ikke være saadanne store pretentiøse bøger i kostbart udstyr, der for øvrigt slet ikke tilfredsstillter mennesker med bogkultur, men snarere lette, fordringsløse bøger, der gav ensartede oplysninger om gaardene.

Den traditionelle form for et herregaardsværk synes at være blevet »inventarværkets« topografiske ordning. Men de værker, der her er blevet nævnt, har desværre ikke inventarværkets saglighed. Formen i sig selv er der intet i vejen med. Den er — anvendt paa rette maade — fortræffelig. Hvor godt resultatet kan blive, viser Danmarks Kirker. Her er den enkelte kirke gennemgaaet baade grundigt og sagligt. Fremstillingen ledsages ikke alene af fotografier, men ogsaa af tegninger, planer og opstalter. — Naar Nationalmuseet siden 1933 har udsendt kirkeværket, skulde man have ventet, at en saa stor nyudgave som Danske Slotte og Herregaarde i hvert fald delvis vilde have taget Danmarks Kirker til forbillede, saa i hvert fald arkitekturen var blevet behandlet paa mere saglig maade. Herregaarden er et saa interessant fænomen, har gennem tiderne grebet saa dybt ind i samfundets liv, og dens arkitektur er saa værdifuld, at den bør have en bedre behandling end som saa.

Ud over det personalhistoriske giver herregaardsværkernes ejerhistorier ikke saa forfærdelig meget, mest socialhistorie, og næppe ret meget mere, end hvad man vidste i forvejen. De viser, hvilke sociale lag, der ejede herregaardene til forskellige tider. I slutningen af middelalderen var det den gamle adel, der ved siden af kronen og kirken ejede gods. Under enevælden dukkede nye slægter op, dels rige borgerlige (i tiden lige efter 1660 hyppigt kronens kreditorer, f. eks. Marselis, adlet Gyldenkrone), dels indvandrede

fremmede adelige, ofte tyskere. Gennem 18. og 19. aarh. rekrutteredes gaardenes ejere stadig hyppigere fra borgerskabet — ganske vist lod disse nye godsejere, der oprettede stamhuse og fideikommiss'er sig hurtigt adle (navnlig i 18. aarh. f. eks. Linstrup adlet Lindenkrone). Ejerhistorien viser ogsaa, at gaardene hyppigt skiftede besiddere. Det er i virkeligheden kun et faatal af de danske herregaarde, der har været i een og samme families eje i et par hundrede aar.

Den egentlige godshistorie berøres saa godt som ikke i noget af disse herregaardsværker. En undtagelse er Herregaardene og Samfundet, hvor navnlig godsernes økonomi i nutiden er behandlet. Det forhold, der omtales mest i herregaardsværkerne er arronderingen af godserne fra slutningen af 16. aarh. Den nævnes i reglen i forbindelse med det første betydningsfulde byggeri paa herregaardene.

I virkeligheden savnes der fyldig behandling af herregaardenes historie. Danske Slotte og Herregaarde har gjort et tilløb til det. Men man har ikke gjort skridtet fuldt ud og samlet en dobbelt stab af medarbejdere: økonomer og kunsthistorikere + arkitekter. Et saadant foretagende vilde naturligvis have krævet større midler end et privat forlag kunde magte. Men naar man ikke magtede det, burde man hellere have erkendt sin begrænsning og ladet opgaven ligge. Maaske kunde en behændigere redaktion have faaet manglerne til at træde mindre tydeligt frem, saa vist som der i enkelte artikler findes gode ting, ærligt arbejde paa at naa til bunds. — Man kunde ogsaa have lagt vægt paa kulturhistorisk stof, men det er ikke sket. Saadant vilde sikkert ogsaa egne sig bedre til en bogtype som professor Ellings.

Disse herregaardsværker fortæller heller intet om, hvad herregaarden som type har betydet for den øvrige del af samfundet. — Paa dette omraade er Herregaardene og Samfundet en undtagelse. Men anstrengelserne for at fremhæve herregaardenes betydning er ensidigt til fordel for en enkelt, meget faatallig samfundsklasse. — Naar man læser disse herregaardsværker faar man det indtryk, at gaardene har hvilet i sig selv som midtpunkt for godsbesiddernes liv. Dette liv synes at have haft sine egne love. Gaardene havde tilknytning til den højere administration, men de var menigmand fjern. Økonomisk, socialt og kulturelt har der været et svælg mellem »herskabet« og egnens befolkning. — Herregaardenes kulturelle betydning ligger i dag i deres arkitektur. Fra Renæssancen til midten af 19. aarh. er der bygget fortræffeligt. De ca. 300 aars gode bygningstraditioner, der for øvrigt ikke specielt er knyttet til herregaardene, men som findes saavel i by

som paa land, har skabt en række anlæg, der er forbilledlige for løsningen af arkitekturproblemerne, og de har stor kunstnerisk værdi i sig selv. Disse bygninger maa ikke forsvinde, heri maa enhver med den ringeste sans for arkitektur give dr. Therkel Mathiassen ret. Udviklingen synes imidlertid at gaa i retning af, at herregaardene som hjem for »herskabsfamilier« maa forsvinde. Derfor bør man i tide tænke paa anden anvendelse for dem, saa meget mere som det offentlige sandsynligvis i fremtiden stadig vil komme til at sørge for deres bevaring.

Hans Lassen.

Gamle danske Bøndergaarde.

Gamle danske Bøndergaarde ved Axel Steensberg. Haase 1943.

Dansk Videnskab har mange og store Arbejdsmarker. Men et Arbejdsfelt, der ligger lige uden for vor Dør, er blevet sørgeligt forsømt: vore egne gamle Bøndergaarde. Ganske vist er der Mænd, som har gjort et betydeligt Arbejde for i Tide at samle Stof ind. Først og fremmest maa nævnes R. Mejborg og Arkitekt H. Zangenberg. Altfor ofte har det dog skortet paa de fornødne Midler. Gang paa Gang har Dansk Folkemuseums Leder maattet konstatere, at »Museets Medarbejdere har maattet indskrænke sig til at undersøge, opmaale og fotografere de Bygninger, der havde mest Betydning.« Imedens falder den ene gamle Bondegaard efter den anden, og vi mister hermed Gang paa Gang vigtige Kilder til Oplysning om vort Folks Kulturhistorie. De Ting, der ligger gemt i Jorden, kan Arkæologen ogsaa grave op om hundrede Aar, men Tømmerkonstruktionen fra en nedrevet Bindingsværksgaard — den er uigenkaldelig borte. Man maa derfor haabe, at den storstilede Undersøgelse af vore gamle Bøndergaarde, som Nationalmuseet begyndte paa 1944 paa Bornholm og Sjælland, maa kunne fortsættes endnu mere storstilet i den nærmeste Fremtid. Ellers bliver det for sent.

Gennem ovennævnte Billedværk har en Mand, der staar midt i Nationalmuseets Arbejde med vore Bøndergaarde, søgt at give Almenheden et Indtryk af, hvad man i Øjeblikket kan sige om disse. Bogens Indledning giver blandt andet et kort Rids af det danske Bondehus' Historie. Den, der ønsker at udvide sin Viden paa dette Felt, kan ty til samme Forfatters Bog fra 1942 »Den danske Bondegaard« («Vi og vor Fortid« Nr. 8). Hovedsagen i Bogen er halvandet Hundrede gode Billeder af danske Bønderhuse fra alle Egne

af Landet med tilhørende Tekster. Billederne er Gengivelser af Fotografier, af hvilke godt og vel Halvdelen er taget af afdøde Arkitekt Zangenberg. Det er helt igennem udmærkede og klare Fotografier. I mange Tilfælde er de af ikke ringe kunstnerisk Virkning, f. Eks. K. Uldall's Billede S. 70, der giver et levende Indtryk af Indeklemtheden i den gamle danske Landsby. Men den, der fra sin Barndom har bladet i Mejborgs Bøger, sender dog af og til en venlig Tanke til hans smukke Tegninger og glæder sig over en lille Vignet paa S. 36 i det nye Værk, som vistnok skyldes Forfatteren selv.

Gennem Teksterne til disse Billeder aabnes Læserens Øjne for de mange smaa Ting, der er ejendommelige for Bondebygningerne i Landets forskellige Egne. Det brede Skorstensfag i de sjællandske Bindingsværks Stuehuse hænger sammen med Ildstedets særlige Form her. Paa Skraastivernes Plads i Bindingsværket i den firlængede fynske Gaard kan man ofte se, at Sammenbygningen mellem Længerne i Hjørnerne er af yngre Dato. Gaarde med to parallelle Længer, en Gaardtype, som sikkert er ældre end den firlængede, er almindelig i Vendsyssel o. s. v. Det er gennem Bygningernes Ydre vi belæres om deres Egenart. Egentlig burde Bogen være i Lommeformat, saa man om Sommeren kunde bringe den med sig paa Cykletur og bruge den som Vejleder ved Studier over Landets Bebyggelse. Det er ikke nogen nem Sag at skrive mange saadanne Billedtekster. Gentagelser kan ikke undgaas, men i det store og hele har Forfatteren skilt sig godt fra sit Arbejde. Sommetider kan man ærgre sig lidt over Stilen. Paa et Billede ser man, at der er lagt et Brædt ud i en Mødding til at køre Trillebøren ad, og ude i Møddingen ligger samme Trillebør væltet omkuld. I den Anledning læser man: »For Enden af »Landgangsbroen« ligger Staldekvipagen kastet overende«. Flere Steder, hvor Ordene saaledes er sat paa Skruer, kunde fremdrages.

Dr. Steensberg har imidlertid med denne Bog villet give mere end blot en Samling Billeder med tilhørende Tekster. I Fortalen til Bogen siger han: »Med Teksterne har jeg søgt i vid Udstrækning at sætte de gamle Gaarde i Forhold til deres Omgivelser og naturlige Forudsætninger. Saaledes skulde Bogen i beskedent Omfang tillige give en Skildring af det danske Kulturlandskab«.

Denne kulturgeografiske Baggrund faar man først rigtig frem, naar man arbejder med Bogen, stadig sammenholder, hvad der staar i Indledningen om Landskaberne, med Bemærkninger i Teksterne til de enkelte Billeder. Kulturgeografi er en vanskelig Videnskab, Stof fra baade Naturvidenskaberne og Kulturhistorien skal med stor Omhu indordnes under dens Synspunkter. Steens-

berg, der er uddannet baade som Geograf og Historiker, skulde have Forudsætninger for at faa noget ud af den.

Enhver kan indse, at vore gamle Bondeboliger er direkte afhængige af Naturen med Hensyn til Materiale, at f. Eks. det solide Egetræsbindingsværk hænger sammen med Skovrigdom i de paa-gældende Egne. Maaske har Steensberg ogsaa Ret i, at den sammenbyggede Kaltredgaard paa den flade hævede Havbund ud mod Saltbæk Vig har faaet et Tag, der skraaner stærkt i Gavlene, for at give Vinden mindre Anledning til Angreb. Meget interessant er hans Paastand, at den gamle Enkeltgaardsbebyggelse især forekommer i Egne 1) hvor større Strækninger af sammenhængende god Agerjord savnes, 2) hvor Terrænet er stærkt afvekslende, saa den dyrkelige Jord ligesom af sig selv falder i smaa Stykker eller 3) hvor gamle Storskove har eksisteret op til vore Dage.

I mange Tilfælde vil det dog være vanskeligt at se den direkte Afhængighed mellem Boligformen og de naturgeografiske Forhold. I Tidens Løb skyder Menneskene i stigende Grad deres Kulturapparat ind mellem Naturen og sig selv. Derved opstaar et sammensat geografisk Milieu, et særpræget Kulturlandskab, af hvilket Boligformen atter er betinget. Steensberg har levende Sans for disse sammensatte Forhold. De Oldtidsbygder, som H. V. Clausen paaviste ved Hjælp af vore Stednavne i sin kendte Afhandling fra 1916, danner ofte Udgangspunkt for Steensberg, naar han skal samle Billeder fra et bestemt Landskab. Selv om Boligen er ændret meget siden Oldtiden, tør man vel regne med, at der i disse gamle Landbrugsbygder har dannet sig en Traditionskærne, som har været virksom langt ned i Tiden. Dernæst lægges der, som rimeligt er, overordentlig Vægt paa Udskiftningen. Særlig Interesse har Stjerneudskiftningen, som tillod Bøndergaardene at blive liggende paa deres gamle Plads i Landsbyen. Der skulde altsaa være særlig store Chancer for at finde gamle Træk i Bønderbygninger i de stjerneudskiftede Landsbyer. Steensberg mener, at denne Form for Udskiftning ikke blot er et Resultat af Bøndernes Konservatisme — de vilde nødig ud fra det gamle Byliv — men ogsaa er mere geografisk betinget. Landsbyen skal selvfølgelig helst ligge nogenlunde midt paa Jorden, men f. Eks. i Nord-Fyn forekommer Stjerneudskiftning desuden kun »hvor den (Landsbyen) ikke omfatter for mange Gaarde, og hvor Terræn og Skovbevoksning tillader det.«

Endelig er der disse ejendommelige Træk i Bondebygningernes Konstruktion, som ikke synes at kunne finde nogen som helst Forklaring i det geografiske Milieu, og som derfor maa være Vid-

nesbyrd om kulturel Paavirkning. Mange Steder anbringes der i Bindingsværkets yderste Fag en stor Skraastiver, som enten kan støtte Hjørnestolpen eller den næstyderste Stolpe. Naar det første er almindeligt paa Vestfyn og i Jylland Syd for Vejle, skyldes det sikkert direkte Paavirkning, og det kan maaske ogsaa skyldes en saadan, naar Bjerge Herred Nord for Vejle og Nordfyn har den sidste Skik. Et større Skel i Kultur gaar mellem Sjælland med Lolland og Falster paa den ene Side, Fyn og Jylland paa den anden. I Øst-Danmark samler man Stuehusets Ildsteder om een Skorsten. »Det kuppelformede Køkken« synes at have Forbindelser længere østpaa, helt til de baltiske Lande. I Jylland derimod har Stuehuset almindeligt to Skorstene. Ejendommeligt nok følger nogle Kystegne i Jylland, fra Djursland nordpaa, som er let tilgængelige til Søs fra Sjælland og Sverige, østdansk Skik.

Vi har her kun fremdraget en lille Del af de interessante Emner, Dr. Steensberg kommer ind paa. Man maa meget ønske, at der maa gives ham Tid og Lejlighed til nærmere at begrunde og udføre de kulturgeografiske Synspunkter, som han kun skitsemæssigt har kunnet antyde i denne Bog.

C. G. Feilberg.

Slægtsforskning.

Albert Fabritius og Harald Hatt: Haandbog i Slægtsforskning. Paa Grundlag af Paul Hennings: Slægtsforskning. Kbh. 1943.

Overretssagfører Paul Hennings Vejledning i Slægtsforskning, den første større Bog paa Dansk om dette Emne, udkom i 1933, afsluttet og udgivet efter hans Død af Albert Fabritius og Harald Hatt, og da den forlængst er udsolgt og stærkt efterspurgt antikvarisk, har de to Udgivere nu foranstaltet en ny Udgave, der imidlertid er saa omarbejdet og forøget, at de har ment det rigtigst selv at tage Ansvaret for Bogen i dens nye Skikkelse.

Der er Grund til at nære Taknemmelighed overfor de to Forfattere for denne meget nyttige Haandbog. Vistnok aldrig tidligere har der været en saadan Interesse herhjemme for Genealogi som i disse Aar; paa vore Arkiver sidder Folk af alle Samfundslag og alle Aldre tæt Stol ved Stol og vender ivrigt søgende Bladene i Kirkebøger og Folketællingslister, men de burde egentlig ikke slippes ind i et Arkivs Læsesal, før de kunde dokumentere, at de havde læst den nye »Haandbog i Slægtsforskning«. Den er en aldeles ypperlig Vejledning for baade Begyndere og Viderekomne.

Efter en Indledning om det personalhistoriske Studiums Udvikling herhjemme følger Afsnit om Slægtsvidenskabens Opgaver

og Kilder, om Slægtsberegning, og der gøres Rede for de to Opstillingsmetoder, Ahnetavlen og Efterslægtstavlen, ved mange Eksempler vises, hvorledes de kan benyttes. Derpaa følger de tre vigtigste Afsnit. Først »Indsamlingen af det slægtshistoriske Materiale«, med en Rigdom af gode Raad og nyttige Formaninger om Nøjagtighed, Paalidelighed og Orden, saa f. Eks. ingen Note slipper ind paa Kartotekseddelen, uden at ogsaa dens Kilde er noteret. Saa 40 Sider om »Bibliotekernes slægtshistoriske Indhold« med en udførlig Gennemgang af den trykte Litteratur, som en Slægtsforsker kan faa Brug for. Og derpaa 116 Sider om »Arkiverne og deres slægtshistoriske Indhold«, Bogens største Afsnit, for det er jo i Arkiverne, det vidtløftigste og vanskeligste Arbejde skal gøres. Det er en meget udførlig Gennemgang af de mange forskellige Arkiver, og man finder ogsaa her nyttige Henvisninger til de trykte Vejledninger og Registrarer, hvoraf en Del jo findes i tidligere Aargange af »Fortid og Nutid«.

Efter et kort Kapitel om Fornavne og Efternavne i dansk Navneskik følger »Vaabenet, Bomærket og Seglet« med en kort Oversigt over de heraldiske Grundregler, og Bogen slutter med nogle Afsnit om Slægtsforskning i de nordiske Lande og i Tyskland.

Desværre er Bogens Pris, Kr. 18,50, lidt for høj, til at den kan vinde den Udbredelse, den fortjener, især blandt de mange jævne Folk, der sysler med Slægtshistorie. Men det kan Forfatterne jo ikke gøre for. De skal kun roses for den store og nyttige Indsats, de har gjort med denne Haandbog.

Albert Thomsen.

Roskilde.

Arthur Fang: Roskilde. Fra Byen og dens Historie, I. Roskilde 1945.

Første Bind af Arthur Fangs Skildring af Roskilde Bys Historie lover godt. Man fristes til at tro, at den i stilistisk Henseende kan blive et klassisk Forbillede for andre Byhistorikere. Den er netop saa fængslende og livfuld, saa velillustreret og godt disponeret, som en alment tilgængelig Byhistorie bør være. Den er vel underbygget med Henvisninger til trykt Litteratur bag i Bogen (Forf. burde dog maaske have taget Hensyn til Lukmans Disputats om Skjoldunger og Skilfinger). Men der vil stadig være Plads for en Roskildes Historie grundet paa nye Arkivundersøgelser.

Arthur Fang kender sin By ud og ind. Han har Rede paa dens Betydning som Danernes Kongesæde og Bispestad. Hans Skildring former sig som en Række Livsbilleder, der kan læses uafhængigt af hinanden. Grundtemaet er dog Katedralen, der hæver sig over Byens Kirker, Stenhuse og lave Bindingsværksgaarde med deres mossede Tage. Et og andet Sted kan den kritisk indstillede Historiker maaske finde hans Skildring en Kende mere malerisk, end Kilderne kan bære. I Skildringen af Bisp Vilhelm og Kong Svend Estridsen bygger han paa Sakse, men burde maaske have fremhævet Ligheden mellem dette Sagn og dets klassiske Forbillede, Fortællingen om Kirkefaderen Ambrosius og Kejser Theodosius den Store. Men man tilgiver gerne disse Smaating. I Almindelighed er hans Stil baade maadeholden og klar.

Man maa navnlig fremhæve Afsnittene om det gejstlige Liv og den katolske Gudstjeneste. Siden Dr. Bjørn Kornerups Skildring i »Vor Frue Kirkes og Menigheds Historie« har man ikke faaet saa god Besked om Gudstjenesten i vore danske Kirker i Middelalderen. Nævnes maa ogsaa Kapitler som det topografisk beskrievende »Med Resen i Roskilde«, det alment orienterende »Den lukkede Verden«, »Det lærde Roskilde« (Henrik Harpestræng) og »Djævelens Værktøj« (Mønterne).

Arthur Fang har paa fremragende Maade vist, hvilke Muligheder for Fornylse af vor Historieskrivning det kulturhistoriske Synspunkt rummer. Vi vidste det vel i Forvejen fra Troels-Lund og Hugo Matthiessen. Men Bogen om Roskilde er ikke nogen personlig Efterligning af disse Forfatteres Værker. Fang har sin egen selvoplevede Maade at fortælle Historie paa. Han vil sikkert faa mange i Tale.

Axel Steensberg.

Roskilde Studier, spredte Bidrag til Byens Historie. Under Redaktion af Victor Hermansen. Roskilde. Erh. Flensborgs Forlag 1944.

Paa sin 60 Aars Fødselsdag har den kendte Roskilde-Boghandler Andreas Flensborg udgivet en Samling Studier over forskellige Emner fra Byens Historie, et helt Festskrift, tiltalende baade med Hensyn til Bogtryk og Billedudstyr og kun fremstillet i 600 Eksemplarer, saa det bliver snart en Sjældenhed.

Men ogsaa Indholdet er særdeles værdifuldt som Bidrag til Roskildes Historie, og flere af Afhandlingerne vil endda blive studeret med Interesse ud over det ganske Land, fordi de behandler Emner fra Dømkirkens Historie.

Først giver Dr. V. Nordmann Oplysninger om Kildekalken i og ved Roskilde, et vigtigt Byggemateriale til Kirker i Byen og

dens Omegn, og cand. mag. Erik Moltke gennemgaar de faa Ruineindskrifter, der har Tilknytning til Byen, nemlig to Amuletter og nogle Mønter. Dr. Vilh. Møller-Christensen fortæller om Roskildelæger i Middelalderen, især om den berømte Henrik Harpestræng.

Saa følger tre Domkirke-Afhandlinger. Hertug Christoffers Gravmæle, opstillet i Højkoret efter hans Død 1363 af Valdemar Atterdag eller Dronning Margrethe, gøres til Genstand for en grundig Undersøgelse af Mag. art. Ada Bruhn, især vedrørende Alabastfigurens Rustning, Hjelm og Vaaben, der tyder paa, at Gravmælet kunsthistorisk er i Slægt med samtidige engelske, men vistnok udført her i Danmark. Arch. C. M. Smidts Afhandling: Oluf Mortensens Vaabenhus, dets Placering blandt Roskilde Domkirkes Tilbygninger, giver et levende Indtryk af den rige Byggevirksomhed, den gamle Biskop udøvede baade som Ærkedegn og som Biskop. Mag. art. Victor Hermansen fortæller om Roskildesnedkeren Casper Lubbeke, der har udført Billedskærerarbejder i Domkirken og Omegnens Landsbykirker.

Prof. L. L. Hammerich gør Rede for de ældste Roskildetryk, saaledes de Bøger, Rostockeren Hans Barth trykte for Povl Helgesen o. a.; andet Roskilde Haandværk behandles i Adjunkt Niels A. Christiansens Afhandling om Skomageri i Roskilde Museum, og Konservator Peter Lindes Opsats om Smedejern i Roskilde.

Af personallistorisk Interesse er Redaktør Chr. Christensens Artikel om »Jubellæreres« Forfatter, Christopher Giessing, og Dr. I. O. Arhnungs om Steen Friis' første Aar som Stiftsskriver. Saa er der ogsaa to Stykker om Struensee og Brandt; først fortæller Direktør Arthur Fang om Henrettelsen og om Fundet af nogle Skeletdele paa Retterstedet 1895, og den videnskabelige Undersøgelse af dem, og om to Tænder, som en ung Student, senere Amtslæge i Roskilde, M. W. Kall, skal have trukket ud af Grevernes Kranier. Og derefter viser Dr. Kurt Bröste, at Skeletdelene ikke synes at være Struensees eller Brandts, mens der intet er til Hinder for, at Tænderne er ægte.

Bogen slutter med en lille morsom Artikel af Fru Fanny Fang, Roskilde-Specialiteter, nemlig Roskilde-Rejer og Jordbærret Roskilde-Victoria. Med denne lille fikse Anretning slutter Bogen.

Albert Thomsen.

Pietismen i Jylland.

F. Elle Jensen: Pietismen i Jylland (Teologiske Studier Nr. 5. Dansk teologisk Tidsskrift. II Afd.). Gad 1944.

»Studier over jydsk Menighedstilstande, særlig paa Landet omkring Midten af det 18. Aarhundrede« er den 182 Sider store Afhandlings Undertitel. Forfatteren, der tidligere har beskæftiget sig med den danske Pietismes Historie, giver til Indledning en Oversigt over, hvad der før er fremdraget. Ældre Arbejder har fortrinsvis karakteriseret Pietismens førende Skikkelser herhjemme og skildret dens Kamp mod andre Trosretninger, mens der kun er skrevet lidt om, hvorledes Befolkningen tog mod den pietistiske Lære. Men det er netop den folkelige Bevægelse, dens Opstaaen og videre Forløb hos mange Præster og hos Almuen, der i særlig Grad interesserer Elle Jensen. Grundigt og samvittighedsfuldt har han udnyttet de Kilder, der her stod til Raadighed. En Del spredte Bidrag, især fra Afhandlinger i Kirkehist. Samlinger og Amternes historiske Aarbøger, har kunnet indordnes i Helhedsbilledet, men det vigtigste Grundlag er utrykte Kilder. Biskoppernes Visitatsrelationer til Kirkekollegiet er Udgangspunktet (her svigter dog Viborg Stift i betænkelig Grad), de er ganske vist farvet af Bispens personlige Opfattelse, men giver mange orienterende Oplysninger. En ret værdifuld Kilde er endvidere Præsternes Embedsbreve, selv om en stor Del af Korrespondancen er gaaet tabt og dens Indhold overvejende er af rent embedsmæssig Karakter. Hertil kommer Bispens Kopibøger, Landemodernes Monita og Vitaprotokollerne for Aalborg og Ribe Stifter. Justitsprotokoller i Provstearkiverne oplyser kun lidt om religiøse Forhold, men Skifte- og Auktionsprotokollernes Bogfortegnelser kan give Vink om Præst eller Degns religiøse Indstilling.

Skildringen omfatter ikke Sønderjylland, og Elle Jensen mener at kunne fastslaa, at der ikke er nogen Forbindelse mellem den vestslesvigske Pietisme, der har sit Hjemsted i Egnen omkring Tønder, og Pietismen i Nørrejylland, hvor han belyser »Bevægelsens Topografi« Stift for Stift og indenfor Stiftsomraaderne fra Sogn til Sogn, for saa vidt der er mindste Spor af pietistisk Indflydelse at faa Øje paa. Saa godt som overallt, hvor Bevægelsen har nogen Udbredelse, synes den nøje knyttet til Præsternes Virksomhed. Et stort Antal menige Præster faar i denne Skildring en Plads ved Siden af mere fremtrædende gejstlige Skikkelser fra Pietismens Tid (Brødrene Hans Adolf og Broder Brorson, Biskop Hygom i Aarhus). Naturligvis giver Kilderne mere direkte Oplysning om Præsternes Indstilling, mens Menighederne navnlig

i Visitatsrelationerne væsentligt opfattes som en mer eller mindre modtagelig Jordbund for Præsternes Forkyndelse. Man faar et tydeligt Indtryk af mange pietistiske Præsters og Degnes Arbejde i Oplysningens Tjeneste, undertiden støttet af skoleinteresserede eller kirkeligt vakte Godsejere, i andre Tilfælde modarbejdet af mere ligegyldigt eller materialistisk indstillede Jorddrotter. Fanatikere var der ogsaa blandt Datidens jyske Gejstlighed, Bønderne klagede i nogle Tilfælde over separatistiske Præster eller udsatte dem for økonomisk Forfølgelse.

Svage Tilløb til pietistiske Lægmandsbevægelser forekommer navnlig paa Vestkysten og nordenfjords, samt paa Vejleegnen. Det er sandsynligt, at Kilderne kun ufuldstændigt afspejler, hvad der rørte sig hos Almuen. Efterretning om pietistisk Røre i Menigheden foreligger snarest, hvor en saadan Bevægelse førte til Konflikt med Sognepræsten. Hvor der herskede Forstaaelse, eller Lægmandsbevægelsen i det mindste var taalt, faldt Lyset muligvis kun over den »legale« Bevægelse, der samlede sig om Præsten. Men Forf. ser antagelig med Rette en Hovedaarsag til Pietismens ringe Udbredelse i dens stærkt lovmæssige Forkyndelse. Til Skade for det aandelige Liv herhjemme var det Pietismens krævende »Du skal« mere end den beslægtede Herrnhutismes kaldende »Kom som du er«, der gjorde sig stærkest gældende. I den herrnhutistiske Brødermenighed kunde jævne Folk holde Bevægelsen oppe, selv naar Ledelsen svigtede.

I mindre Afsnit behandles bl. a. den pietistiske Kirkelovgivning. Sabbatslæren viste sig vanskelig at gennemføre, mens man var heldigere i Kampen mod Julestuenes Letfærdighed. Konfirmationen trængte igennem i Kraft af, at den enevældige Konges urokkelige Vilje stod bag, men dens Krav fortolkedes yderst forskelligt. Langt naaede man heller ikke med Christian VI's Skolelove, og Indførelsen af Pontoppidans vidtløftige »Forklaring« gik ikke af uden Gnidninger. Bondebefolkningens Forhaandsuvilje mod det nye har givet Pietismen vanskelige Kaar, og dens Forkyndelse havde i Almindelighed svært ved at gøre sig fuldt forstaaelig for de brede Lag. Allerede omkring 1760 synes Pietismen i Jylland at have tabt sin missionerende Kraft.

Det er uhyre vanskelig at maale en aandelig Bevægelses Udbredelse og Betydning i en Tidsalder, hvor Menigmand kun ytrede sig saa lidt. Med Rette har Forf. i Skifteprotokollernes Bogfortegnelser søgt Holdepunkter for Formodninger om Præsternes Forhold til Pietismen. Det kan gøres, da det drejer sig om godt 100 Bind pr. Skifte. Men en tilsvarende Gennemgang af over 1000 Bondeskifter (mest fra Tiden 1765—85) har langtfra tilsvarende

Beviskraft. Kun hvert 5. Skifte indeholdt Bøger og i Reglen kun nogle faa. De fleste var af religiøst Indhold, men der fandtes næsten ingen pietistiske Opbyggelsesbøger. Imidlertid er disse som Regel først naaet ud til Bønderne ved Auktioner, vel især over Præstebiblioteker, og dermed glider Skifternes Bevis for Menighedernes religiøse Indstilling i Virkeligheden Forf. af Hænde. At et Par pietistiske Præster efter hinanden i en længere Aarrække kan virke i et Sogn, uden at det giver sig tydeligt Udslag i Bonde-skifternes Bogbestand (væsentlig kun Bibler, Salme- og Bønne-bøger), bliver i det 18. Aarh. intet Bevis for, at Præsternes For-kyndelse var uden Indflydelse paa Almuens Religiositet. Maaske blev der ofte »levet mest, hvor mindst var skrevet«, men det er for-øvrigt ogsaa muligt, at adskillige Bøger gik i Arv udenom Skif-terne.

F. Skrubbeltrang.

Degnen.

Georg Hansen: Degnen. Studie i det 18. Aarhundredes Kultur-historie. Schultz 1944.

Som Optakt til en stort anlagt Plan udsender den unge Kul-turhistoriker Georg Hansen »Degnen«, der vil blive fulgt af andre folkeligt fortalte, men videnskabeligt underbyggede Skil-dringer af Hovedtyper i det 18. Aarhundredes danske Samfund. I en Efterskrift diskuterer Forf. historiske Metoder og tager Af-stand fra den Opfattelse, at den nyere Historieforskning skulde have set dybere i Fortiden end den ældre. Det centrale Spørgs-maal er utvivlsomt, om man kan anse den lidt fjernere Fortid for væsentlig mindre økonomisk bestemt end Nutiden, hvad G. H. synes at ville hævde i sin Iver for at tage Afstand fra »den materialistiske Historieopfattelse« (dette ufuldstændige og derfor ofte misforstaaede Udtryk for en Anskuelsesretning, der bl. a. har Æren af at have startet haardt tiltrængte Fortidsstudier over økonomiske Aarsager, hvis Betydning alle erkender, saa snart det gælder *Nutidshistorien*).

Men denne Diskussion betyder kun lidt for selve Undersøgelsen og Fremstillingen. Georg Hansen har gjort grundige Arkivstudier, og han fortæller livligt og anskueligt om mange af sine Iagttagel-ser. En kvik Form udelukker ikke træffende Udtryk, men hvor Skildringen (som i Slutningsafsnittet) faar et næsten novellistisk Anstrøg, øjner man en Fare. Historisk Fremstilling maa ikke blive »folkelig« i Gaaseøjne. Nu og da er der forøvrigt lovlig mange Fremmedord. Men det er en indholdsrig Bog. Det er mu-

ligt, at Degnen som Type staar mindre skarpt, end det var Forfatterens Tanke, men vi faar gennem de mange Enkeltræk overordentlig meget at vide om de gamle Degnes Forhold: fra hvilke Folkelag de kom, hvilken Uddannelse de havde, deres Embedsliv og Hjemliv, Degnenes Stilling i Bondesamfundet, deres materielle Kaar og hvad man kan slutte om deres Aandsliv. Kapitel »Degnens Sjæl« indeholder dog lige saavel som de foregaaende rigeligt med Oplysninger om højst verdslige Forhold; Holbergs Per Degn adskilte sig ikke fra sine Kaldsfæller, hvad Kærlighed til Brændevin angik.

Der kan rettes en Del kritiske Indvendinger mod Georg Hansens Udnyttelse, men maaske især hans Opstilling af de indvundne Resultater. De statistiske Oplysninger, der i stort Tal forekommer, skriver sig fra ret forskellige Tidspunkter eller Perioder, hvad der vanskeliggør en Sammenligning mellem Landsdelene og et sikkert Indtryk af den Udvikling, der dog paa flere Omraader fandt Sted. Man savner en nøjere Redegørelse for Kildematerialet og dets Værdi. I enkelte Tilfælde virker de anførte Tal snarest vildledende. S. 64 er der en Sammenligning mellem Degneboligernes Jordtilliggender i de fleste Stifter, men nogle af disse Oplysninger stammer fra 1745, andre fra Slutningen af 1780'erne, da Udskiftningen i nogen Grad kan have paavirket Resultatet. Bedre bliver det ikke, naar man sammenligner dette med, hvad der S. 76 siges om en anden af Degnenes ret væsentlige Biindtægter. Skønt mange Degne kun havde en Kaalhave, »holdt stort set 90 % af samtlige degne een eller flere køer eller andet fæ« — et mærkeligt upræcist Udtryk. Noget klarere er Oplysninger om Pengeløn, men det havde været heldigere med Oversigter, der i Tabelform kunde angive saavel Antallet af undersøgte Tilfælde som det (ofte saa omtrentlige) Hovedresultat. Ogsaa hvor det gælder en Karakteristik af aandelige Forhold, er Begreberne undertiden for udflydende. Hvad vil det sige, at »kun faa præster og næsten ingen selv af det højere borgerskab tog del i tidens aandelige liv« (S. 62)? — Kræves der en vis æstetisk Dannelse, for at man kan tale om Aandsliv?

En god Tradition siger, at kulturhistoriske Arbejder bør virke tiltrækkende paa Læseren, og i den Henseende svinger Georg Hansens fornøjelige Degnebog ikke. Hans korte Bemærkninger om Kildematerialet S. 212 f. tyder paa, at han ogsaa stræber henimod den bedst mulige metodiske Udnyttelse af Stoffet, og derfor tør man vente, at hans store Arbejdsindsats efterhaanden vil føre til mere ubetinget sikre Helhedsresultater.

F. Skrubbeltrang.

(Fortsat fra Omslaget 2. Side.)

- Danske politiske Breve fra 1830erne og 1840erne. Udg. af Det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie ved *Poul Bagge* og *Poul Engelstoft*. I. 1830—1840. 509 S. (Gyldendal.)
- Hugo Matthiessen*: Snapstinget, Jydsk Termin. Marked og Mennesker. 239 S. + Plancher. (Gyldendal.) Pris 9,75 Kr.
- I. C. Lauritzen*: Sabotagen i Danmarks Modstandskamp. Udg. af Det danske Selskab. 106 S. (Fremad.)
- Carl Lindberg Nielsen*: Ringkjøbing Købstads Historie. Hefte 2, S. 33—80. (Boghandlerne i Ringkjøbing.)
- Valter Elgeskog*: Svensk torpbebyggelse från 1500-talet till laga skiftet. En agrarhistorisk Studie. 443 S. (L. T:s förlag, Stockholm.) Pris 12 sv. Kr.
- Besættelsestidens Fakta. Redigeret af *Niels Alkil*. Udgivet af Sagførerrådet. II. Bd., 1.—3. Del. S. 813—1586. (Schultz.)
- Aage Welblund* og *Arthur G. Hassø*: Gamle Landevejskroer fra København til Korsør. 329 S. (Hagerup.) Pris 20 Kr.
- August Korse*: Broager Lands Historie. Hefte 3, S. 65—96. (Forf. Forlag.) Pris 2,50 Kr.
- Johs. C. Jessen*: Alsted og Ringsted Herreders Skolehistorie indtil 1830. Udgivet af Historisk Samfund for Sorø Amt. 263 S. (Svegårds Bogh., Sorø.)
- Oluf Pedersen*: Den politiske Modstand under Besættelsen. 243 S. (Gyldendal.) Pris 10,75 Kr.
- Fridlev Skrubbeltang*: Den danske Folkehøjskole. Udg. af Det danske Selskab. 221 S. (Gad.)
- Waldemar Westergaard*: Det slesvigske Spørgsmaal og Krigen 1864. Med Breve fra en dansk-amerikansk Deltager. 142 S. (Nyt nord. Forlag.) Pris 7,50 Kr.
- Diplomatarium Danicum udg. af Det danske Sprog- og Litteraturselskab. 2. Rk. 9. Bd. 1323—1327, ved *Adam Afzelius* og *G. Hermansen*. (Munksgaard.)
- Aagerup-Kirkerup*. Træk af Sognets Historie. 88 S. (Flensborgs Forlag, Roskilde.)
- Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1946. 98 S. (Gyldendal.) Pris 8,75 Kr.
- Aktstykker vedrørende Kreditanstalt Vogelgesangs Tilblivelse. Skrifter, udg. af Hist. Samf. i Sønderjyll. Nr. 7. 81 S. (Gyldendal.)

Dansk historisk Fællesforenings Aarsmøde

vil i Aar blive afholdt i *Helsingør* i Dagene 30. August—1. September. Programmet indeholder bl. a. Foredrag af Intendent dr. *Sigfrid Svensson* fra Nordiska Museet, Forevisning af Karmeliterklostret og Kronborg samt Udflygt til Gurre. Som et Hovedpunkt vil Sikring af Kilderne til Besættelsestidens Historie blive drøftet. Udførligt Program udsendes til Foreningens Medlemmer i nær Fremtid.

Hvervet som Foreningens Kasserer

er efter Landsarkivar *Hans Knudsens* Død midlertidigt overtaget af Kontorchef *Gunnar Knudsen*, Fiolstræde 1, København K. Dansk historisk Fællesforenings Girokonto er uforandret 3516.

INDHOLD

	Side
Johan Hvidtfeldt: Kilderne til Besættelsestidens Historie	229
Ole Widding: To Former for Landskifte i Markbogen 1682 ..	245
Axel Steensberg: Norsk kulturhistorisk Litteratur under den anden Verdenskrig	280
Gudmund Schütte og H. F. Petersen: Stephan Klotz offentlig og privat	295
Anmeldelser: P. V. Glob: Studier over den jyske Enkeltgravskultur (C. J. Becker). H. C. Broholm: Danmarks Bronzealder I—II (Becker). Nyere Herregaardslitteratur (Hans Lassen). Axel Steensberg: Gamle danske Bøndergaarde (C. G. Feilberg). A. Fabritius og H. Hatt: Haandbog i Slægtsforskning (Alb. Thomsen). A. Fang: Roskilde (A. Steensberg). Roskilde-Studier (A. Thomsen). Elle Jensen: Pietismen i Jylland (F. Skrubbeltrang). Georg Hansen: Degnen (Skrubbeltrang)	298

»FORTID OG NUTID« udgives af Dansk historisk Fællesforening ved Foreningens Sekretær, ROAR SKOVMAND, under Medvirken af GUNNAR KNUDSEN og CHR. AXEL JENSEN. Tidsskriftet udkommer normalt med 9 Ark aarlig og koster i Boghandelen 6 Kr. pr. Aargang. To Aargange udgør et Bind. Det kan bestilles gennem enhver Boghandel. Medlemmer af Amtssamfund under Fællesforeningen kan faa det for halv Pris ved Henvendelse til vedkommende Samfunds Bestyrelse. Til disse Medlemmer sendes Tidsskriftet saaledes, at der een Gang aarlig opkræves 3 Kr. + Portopenge, medmindre Redaktionen inden 1. Oktober har modtaget 3 Kr. indbetalt paa Girokonto 20185, Dr. phil. ROAR SKOVMAND, Askov pr. Vejen. Til denne Adresse bedes sendt Bidrag til Tidsskriftet samt Bøger, der ønskes anmeldt deri.

DIS-Danmark

1 2 3 5 3 1